

ISSN 1644-0749

ACTA SCIENTIARUM POLONORUM

Scientific journal (quarterly), issued since 2002,
whose founder and advocate is the Conference of the Rectors of Universities
of Life Sciences

Administratio Locorum **Gospodarka Przestrzenna** **Land Administration**

17(3) 2018

lipiec – wrzesień

July – September

Bydgoszcz Kraków Lublin Olsztyn
Poznań Siedlce Szczecin Warszawa Wrocław

ACTA Scientiarum Polonorum Administratio Locorum was founded by all Polish Agricultural Universities in 2001 and it is published by University of Warmia and Mazury Publishing House.

Program Board of Acta Scientiarum Polonorum

Józef Bieniek (Kraków), Barbara Gąsiorowska (Siedlce), Wojciech Gilewski (Warszawa),
Janusz Prusiński (Bydgoszcz), Wiesław Skrzypczak (Szczecin), Krzysztof Szkucik (Lublin),
Julita Reguła (Poznań), Jerzy Sobota (Wrocław), Ryszard Żróbek (Olsztyn)

Administratio Locorum is indexed in the following databases: AGRO, PolIndex, Baz Hum, Index Copernicus

This journal is the open access and non-profit enterprise. The published papers may be collected, read and downloaded free of charge – with Author's rights reserved. We have adopted a Creative Commons licence CC BY-NC-ND (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives).

Aim and scope

Series „Administratio Locorum” is concerned with the social, economic, geographic, legal, environmental and planning aspects of land administration. The aim of the journal is to provide an interdisciplinary platform for the exchange of ideas and information among scientists representing various disciplines, whose ideas and discoveries tribute to effective land administration. Thus, journal publishes both reviews and empirical studies presenting the results of surveys and laboratory works. Topics covered by our Authors include, i.e.: land administration, technical and social infrastructure, spatial economics, social-economic geography, land management, real estate management, rural areas, environmental protection, protection of historical buildings, spatial planning, local and regional development, sustainable development, urban studies, real estate market, transport systems, legal regulations for the land administration, and spatial management. The primary aim of the journal and its mission are to spread information and guidance relevant both for authorities responsible for the effective land administration (local, regional and central), scientists and teachers.

Four issues are published every year.

ISSN 1644-0749 (print) eISSN 2450-0771 (online)

Cover design Daniel Morzyński

Text editor Agnieszka Orłowska-Rachwał

Computer typesetting Marzanna Modzelewska

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn, Poland

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl, www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

Edition 95 copies. 13,75 publisher's sheets; number of printed sheets 13,0

Print: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, order number 348

Editorial and Scientific Board of Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum

Editorial Board

Agnieszka Dawidowicz

Chairman, chief editor of the series
University of Warmia and Mazury
in Olsztyn, Poland

Anna Klimach

Secretary of the scientific and editorial
board
University of Warmia and Mazury
in Olsztyn, Poland
aspal.editor@wp.pl

Sebastian Kokot

Statistical editor
University of Szczecin, Poland

Thematic editors of Administratio Locorum series

Andrzej Muczyński

Property management

Michał Pietkiewicz

Law

Adam Senetra

Geography

Agnieszka Zwirowicz-Rutkowska

Geoinformation systems

Alina Źróbek-Różańska

Economics

Anna Źróbek-Sokolnik

Environment

Scientific Board

Le Thi Giang

Hanoi University of Agriculture (HUA),
Vietnam

Arturas Kaklauskas

Vilnius Gediminas Technical,
University Lithuania

Darius Veteikis

Vilnius University, Lithuania

Alina Maciejewska

Warsaw University of Technology,
Poland

Tadeusz Markowski

University of Lodz, Poland

Ewa Siemińska

Nicolaus Copernicus University
in Torun, Poland

Nguyen Khac Thoi

Hanoi University of Agriculture (HUA),
Vietnam

Maria Trojanek

Poznan University of Economics,
Poland

Ivančica Schrunk

University of Minnesota, USA

Daniel Špírková

University of Technology in Bratislava,
Slovakia

Igor Ivan

VSB – Technical University of Ostrava,
Czech Republic

Katarzyna Siła-Nowicka

University of Glasgow, Great Britain

Jan Růžicka

VŠB – TU Ostrava, Czech Republic

Olga Buzu

Technical University of Moldova,
Republic of Moldova

Uladzimir L. Shabeka

Belarusian National Technical
University, Belarus

DRODZY CZYTELNICY I AUTORZY,

Trzeci numer *Acta Scientiarum Polonorum – Administratio Locorum* w 2018 roku obfituje w artykuły związane z krajobrazem, ekologiczną jakością życia w miastach oraz z rozwojem społeczno-gospodarczym. Zrównoważone prowadzenie polityki przestrzennej powinno zawsze polegać na takim planowaniu zagospodarowania przestrzeni, aby poprzez wartości ekologiczne i wizualne poprawiać warunki życia mieszkańców. Estetyzacja przestrzeni ma ogromne znaczenie nie tylko w trakcie osiedlania się, ale również podczas całego życia człowieka. W związku z tym szczególnie istotne wydają się badania dotyczące działań rewitalizacyjnych.

Zachęcam zatem do lektury publikacji Alicji Zakrzewskiej-Półtorak i Agaty Pluty z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu dotyczącej badania spójności i zwartości struktury miejskiej Wrocławia i jej znaczenia dla jakości życia mieszkańców. Omówiono w niej znaczenie spójności i zwartości struktury miejskiej dla rozwoju Wrocławia oraz zidentyfikowano działania, które mogą wpływać pozytywnie na jakość życia jego mieszkańców i innych użytkowników. Rozważaniu podlegały takie działania jak: przestrzeganie zasady dopełnienia urbanistycznego, wzmacnianie roli lub kreowanie tętniących życiem przestrzeni publicznych, dbanie o wielofunkcyjność centrum miasta, ożywienie i zapewnienie większej samowystarczalności osiedlom położonym poza centrum, a także utrzymanie odrębności poszczególnych dzielnic i jednostek urbanistycznych z jednoczesnym wzmacnianiem powiązań funkcjonalnych między nimi.

Pozostając w kręgu tematyki przestrzennej, zapraszam do lektury opracowania Adama Wronkowskiego z Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu na temat kształtowania świadomości przestrzennej u dzieci w wieku przedszkolnym. Autor ukazał rozwój świadomości przestrzennej u dzieci w wieku przedszkolnym jako ważną umiejętność wykorzystywaną przez człowieka przez całe życie. Ukształtowanie odpowiedniego myślenia o przestrzeni od najmłodszych lat będzie skutkowało wrażliwością w dorosłym życiu na otaczającą przestrzeń i krajobraz. Autor dowodzi, że edukacja przestrzenna dzieci przyniesie za sobą korzyści długofalowe.

Polecam również opracowanie Jolanty Kondratowicz-Pozorskiej z Politechniki Koszalińskiej na temat długofalowego działania władz gminy wpływającego na rozwój społeczno-gospodarczy na przykładzie gminy Dobra. Autorka zweryfikowała aktywność władz gminy Dobra Szczecińska w woj. zachodniopomorskim w kierunku przyczyniania się do rozwoju społeczno-gospodarczego i poprawy życia mieszkańców tego regionu. Przeprowadzając analizę dokumentów prawa miejscowego i ocenę działań podejmowanych przez ostatnie 20 lat przez władze gminy w zakresie zaspokajania potrzeb mieszkańców w sferze ekologicznej, społecznej, gospodarczej, mieszkaniowej i zagospodarowania przestrzennego, ukazała szczegółowo pracę władz gminnych. Podała także konstruktywnej krytyce plany działań przewidziane na najbliższe lata.

Zapraszam do zapoznania się także z pozostałymi ciekawymi artykułami. Wszystkie stanowią oryginalne opracowania naukowe poruszające istotne problemy dotyczące zagospodarowania przestrzeni w Polsce.

Wszystkim autorom dziękuję za interesujące opracowania, a czytelnikom życzę miłej lektury.

dr hab. inż. Agnieszka Dawidowicz

ZRÓŻNICOWANIE SZATY ROŚLINNEJ KĘPY KIKOLSKIEJ I SFORMUŁOWANIE WSKAZAŃ NA POTRZEBY KSZTAŁTOWANIA SYSTEMU EKOLOGICZNEGO REGIONU

Beata Fornal-Pieniak✉

Katedra Ochrony Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, **Polska**

ABSTRAKT

Szata roślinna jest jednym z komponentów krajobrazu i pełni ważną rolę w systemie ekologicznym danego regionu. Najcenniejszymi zbiorowiskami roślinnym są zbiorowiska leśne, wodne, bagienne i szuwarowe, które wykształcają się bez ingerencji człowieka. W dzisiejszych czasach wpływ działalności człowieka jest zauważalny w środowisku przyrodniczym, dlatego ważne jest rozpoznanie walorów roślinności rzeczywistej, w celu zachowania wartościowych ekosystemów o charakterze naturalnym i półnaturalnym. Jest to możliwe dzięki opracowaniu właściwych wskazań dotyczących kształtowania krajobrazu ze szczególnym zwróceniem uwagi na ostoje przyrodnicze. W artykule przedstawiono zróżnicowanie szaty roślinnej Kępy Kikolskiej, a także opracowano wskazania do kształtowania systemu ekologicznego tego obszaru. Na terenie opracowania rozpoznano zbiorowiska leśne i nieleśne, tj. murawy, łąki, roślinność wodną i przywodną oraz synantropijną. Zinwentaryzowano również grupy zadrzewień, oraz istniejące oczka wodne z roślinnością wodną i szuwarową. Priorytetowymi zbiorowiskami na tym obszarze są siedliska Natura 2000, np. łąg jesionowo-olszowy. Wyróżniono ostoje przyrodnicze, a także trzy typy korytarzy ekologicznych, tj. leśny, wodny i mieszany (wodno-leśny). Kolejny etap badań obejmował sformułowanie wytycznych do kształtowania systemu ekologicznego tego regionu w celu zachowania istniejących wartości szaty roślinnej.

Słowa kluczowe: szata roślinna, system ekologiczny, ostoje przyrodnicze

WSTĘP

Szata roślinna stanowi jeden z ważniejszych komponentów krajobrazu (Matuszkiewicz 2012). Rozpoznanie zasobów środowiska ożywionego i nieożywionego (w tym roślinności) stanowi ważne zadanie w określeniu walorów przyrodniczych danego regionu (Pchałek 2010). Wyniki inwentaryzacji stanowią podstawę do oceny walorów przyrodniczych, umożliwiając rozpoznanie różnych rang ostoj przy-

rodniczych, a także korytarzy ekologicznych (Henny i in. 2008, Pchałek i Adamski 2011, Matyjasik 2012). Występowanie gatunków rodzimych stanowi jeden z priorytetów w kształtowaniu systemu ekologicznego danego obszaru. Należy zaznaczyć, iż ostoje przyrodnicze i korytarze ekologiczne umożliwią zachowanie zróżnicowania rodzimych gatunków roślin i zwierząt. Niestety w dzisiejszych czasach proces antropopresji jest silny i ma wpływ także na przekształcenie szaty roślinnej nie tylko na terenach

✉beata_fornal_peniak@sggw.pl

miejskich, ale i wiejskich (Aggemyr i Cousins 2012). Dlatego określenie wartości przyrodniczej danego obszaru z uwzględnieniem szaty roślinnej jest bardzo ważne dla lokalnych władz. Działania te mają na celu opracowanie wytycznych dotyczących właściwego zarządzania krajobrazem w kontekście kształtowania i umacniania struktury korytarzy ekologicznych. Jednym z głównych przedsięwzięć jest zachowanie cennych ekosystemów (Żarska i in. 2014). Celem pracy jest określenie zróżnicowania szaty roślinnej Kępy Kikolskiej i sformułowanie wytycznych związanych z kształtowaniem systemu ekologicznego tego regionu.

METODYKA BADAŃ

Kępa Kikolska jest to obszar położony w sąsiedztwie wsi Sikory o powierzchni 50 ha w województwie mazowieckim nad Narwią. Ma on bardzo atrakcyjną lokalizację dla turystyki i rekreacji. Obecnie znajdują się tam pojedyncze domki letniskowe. Badany teren wchodzi w skład Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. W latach 2016–2017 wykonano tam badania terenowe, tj. inwentaryzację fitosocjologiczną i dendrologiczną. Na badanym obszarze w celu określenia zbiorowisk roślinnych wykonano 500 zdjęć fitosocjologicznych według metody Braun-Blanqueta (1951). Wyróżniono także zbiorowiska cenne należące do siedlisk Natura 2000 oraz ostoje przyrodnicze. Inwentaryzacja dendrologiczna obejmowała określenie gatunków drzew w zbiorowiskach leśnych, a także na terenach nieleśnych. Na obszarach nieleśnych wyodrębniono trzy typy zadrzewień, tj. zadrzewienia przywodne, grupowe i pojedyncze (solitery). Nazwy zbiorowisk roślinnych przyjęto za Matuszkiewiczem (2012). Na kolejnym etapie badań określono typy korytarzy ekologicznych i sformułowano wskazania do kształtowania systemu ekologicznego tego regionu.

WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

Na obszarze Kępy Kikolskiej wyróżniono zbiorowiska leśne i nieleśne. Zbiorowiska leśne znajdują się głównie w południowej i we wschodniej części opracowania. Ekosystemy leśne zajmują niewielką powierzchnię także w części północnej Kępy Kikol-

skiej. Łęg jesionowo-olszowy (*Fraxino-Alnetum*) ze związku *Alno-Ulmion minoris* zlokalizowany jest wzdłuż małego cieku w części południowej i wschodniej terenu opracowania. Na glebach piaszczystych występują głównie kontynentalne bory sosnowe świeże (*Peucedano-Pinetum*). Wyróżniono także kontynentalny bór mieszany (*Quercus roboris-Pinetum*) i bór sosnowy suchy, tzw. chrobotkowy (*Cladonio-Pinetum*), w najbliższym sąsiedztwie terenu badań, jako najważniejsze płaty roślinności o charakterze naturalnym.

Rozpoznano także zbiorowiska wodne i przywodne przy małych zbiornikach wodnych. Roślinność szuwarowa jest reprezentowana przede wszystkim przez zbiorowiska wielkoturzycowe np. szuwar turzycy zaostrej (*Caricetum gracilis*) przy zbiornikach wodnych z wodą stojącą. Zbiorowiska półnaturalne zajmują największy udział w pokryciu szaty roślinnej. Dominują tutaj łąki zmiennowilgotne oraz murawy napiaskowe. Na obszarach suchszych rozpoznano zbiorowisko trzcinnika piaskowego. Łąki zmiennowilgotne należą do rzędu *Molinetalia*. Zbiorowisko trzcinnika piaskowego (*Calamagrostietum epigei*) jest typowym zbiorowiskiem roślinnym dla dolin rzecznych. Zajmuje niewielkie powierzchnie i „przeplata” się z murawami napiaskowymi oraz łąkami zmiennowilgotnymi (tab. 1). Na terenie opracowania wyróżniono zadrzewienia pojedyncze (solitery), zadrzewienia grupowe i przywodne. W zadrzewieniach przywodnych rozpoznano dwa gatunki drzew, tj. jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) i olszę czarną (*Alnus glutinosa*). W zadrzewieniach grupowych gatunkiem dominującym była sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*), a brzoza brodawkowata (*Betula pendula*) i dąb szypułkowy (*Quercus robur*) były gatunkami towarzyszącymi. Rozpoznano także pojedyncze egzemplarze sosny zwyczajnej (*Pinus sylvestris*) jako solitery (tab. 1, rys. 1).

Na terenie opracowania nie zanotowano obszarów objętych formami ochrony przyrody. W najbliższym sąsiedztwie Kępy Kikolskiej nie występują także obszary chronione najwyższej rangi. Na uwagę zasługują jedynie obszary Natura 2000 – SOO, które zlokalizowane są na północnym wschodzie od rzeki Narew oraz rezerwat „Pomiechówek”, który znajduje się na północny zachód od terenu opracowania (rys. 2).

Tabela 1. Zbiorowiska roślinne ze składem gatunkowym na terenie opracowania

Table 1. Plant communities with plant species on studied area

Klasyfikacja fitosocjologiczna Phytosociological classification	Liczba gatunków Number of species	Gatunki dominujące Dominated species	Gatunki towarzyszące Companio species
<i>Fraxino-Alnetum</i>	7–9	<i>Alnus glutinosa</i> , <i>Fraxinus excelsior</i> , <i>Padus avium</i> , <i>Urtica dioica</i> , <i>Filipendula</i> <i>ulmaria</i> , <i>Impatiens noli-tangere</i>	<i>Acer platanoides</i> , <i>Lamium maculatum</i> , <i>Humulus lupulus</i>
<i>Peucedano-Pinetum</i>	6–11	<i>Pinus sylvestris</i> , <i>Vaccinium myrtillus</i> , <i>Festuca ovina</i> , <i>Convallaria majalis</i> , <i>Melampyrum pratense</i>	<i>Quercus robur</i> , <i>Betula pendula</i> , <i>Vaccinium</i> <i>vitis-idaea</i> , <i>Trientalis europaea</i> , <i>Festuca rubra</i> , <i>Pleurozium schreberi</i>
<i>Caricetum gracilis</i>	5–7	<i>Carex gracilis</i> , <i>Galium palustre</i>	<i>Iris pseudacorus</i> , <i>Glyceria maxima</i> , <i>Lysimachia</i> <i>vulgaris</i> , <i>Sium latifolium</i> , <i>Lythrum salicaria</i>
<i>Phragmitetum australis</i>	4–5	<i>Phragmites australis</i>	<i>Glyceria maxima</i> , <i>Rumex hydrolapathum</i> , <i>Typha latifolia</i> , <i>Nuphar lutea</i>
<i>Typhetum angustifoliae</i>	3–5	<i>Typha angustifoliae</i>	<i>Acorus calamus</i> , <i>Sparganium erectum</i> , <i>Alisma</i> <i>plantago-aquatica</i> , <i>Rumex hydrolapathum</i>
<i>Hydrocharitetum morsus-ranae</i>	3	<i>Hydrocharis morsus-ranae</i>	<i>Stratiotes aloides</i> , <i>Nuphar lutea</i>
<i>Lysimachio vulgaris-Filipenduletum</i>	3	<i>Filipendula ulmaria</i>	<i>Lysimachia vulgaris</i> , <i>Carex acutiformis</i>
<i>Cirsietum rivularis</i>	7–9	<i>Cirsium rivulare</i> , <i>Trollius europaeus</i> , <i>Polygonum bistorta</i> , <i>Festuca pratensis</i> , <i>Molinia caerulea</i> , <i>Avenula pubescens</i>	<i>Equisetum palustre</i> , <i>Lysimachia vulgaris</i> <i>Mentha aquatica</i>
<i>Calamagrostietum epigei</i>	1	<i>Calamagrostis epigejos</i>	–
<i>Spergulo-Corynephoretum</i>	6	<i>Corynephorus canescens</i> , <i>Hieracium</i> <i>pilosella</i> <i>Festuca ovina</i> , <i>Festuca rubra</i>	<i>Spergula morisonii</i> , <i>Teesdalia nudicaulis</i>
<i>Lolio-Plantaginetum arenastri</i>	4	<i>Polygonum arenastrum</i> , <i>Plantago major</i> , <i>Lolium perenne</i>	<i>Poa annua</i>
<i>Ch. Stellarietea mediae</i>	5	<i>Chenopodium album</i> , <i>Fallopia</i> <i>convolvulus</i>	<i>Stellaria media</i> , <i>Sisymbrium oficjale</i> , <i>Vicia</i> <i>angustifolia</i>

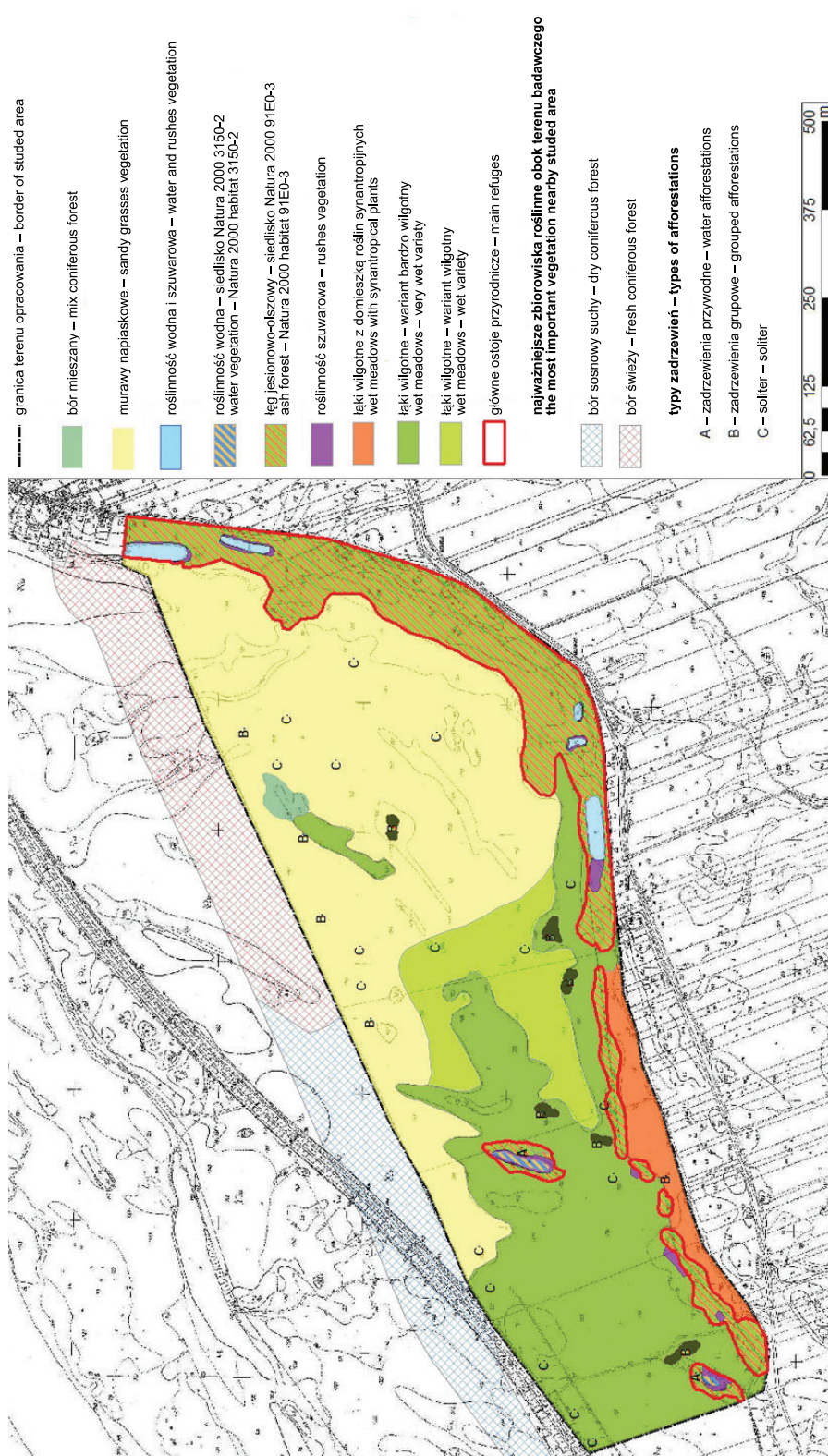
Tabela 2. Skład gatunkowy w różnych typach zadrzewień na badanym obszarze

Table 2. Plant species composition in different types of afforestations on studied area

Typy zadrzewień Types of afforestations	Gatunki dominujące Dominated species	Gatunki towarzyszące Companion species
Zadrzewienia przywodne (fragmenty łęgów) Water afforestations (rest of riparian forest)	<i>Fraxinus excelsior</i> , <i>Alnus glutinosa</i>	–
Zadrzewienia grupowe Grouped afforestations	<i>Pinus sylvestris</i>	<i>Betula pendula</i> , <i>Quercus robur</i>
Zadrzewienia pojedyncze – solitery Single tree – soliter	<i>Pinus sylvestris</i>	–

Wykonano analizę struktury systemu przyrodniczego Kępy Kikolskiej i stwierdzono, iż największe znaczenie w systemie ekologicznym w skali regionu i najbliższego sąsiedztwa mają ostoje przyrodnicze, tj. zbiorowiska łęgowe oraz roślinność wodna i przy-

wodna przy małych zbiornikach wodnych. Należy zaznaczyć, iż lasy łęgowe jesionowo-olszowe są to unikatowe zbiorowiska Natura 2000, które znikają w krajobrazie Polski. Związane jest to głównie z działalnością człowieka upatrywaną w osuszaniu

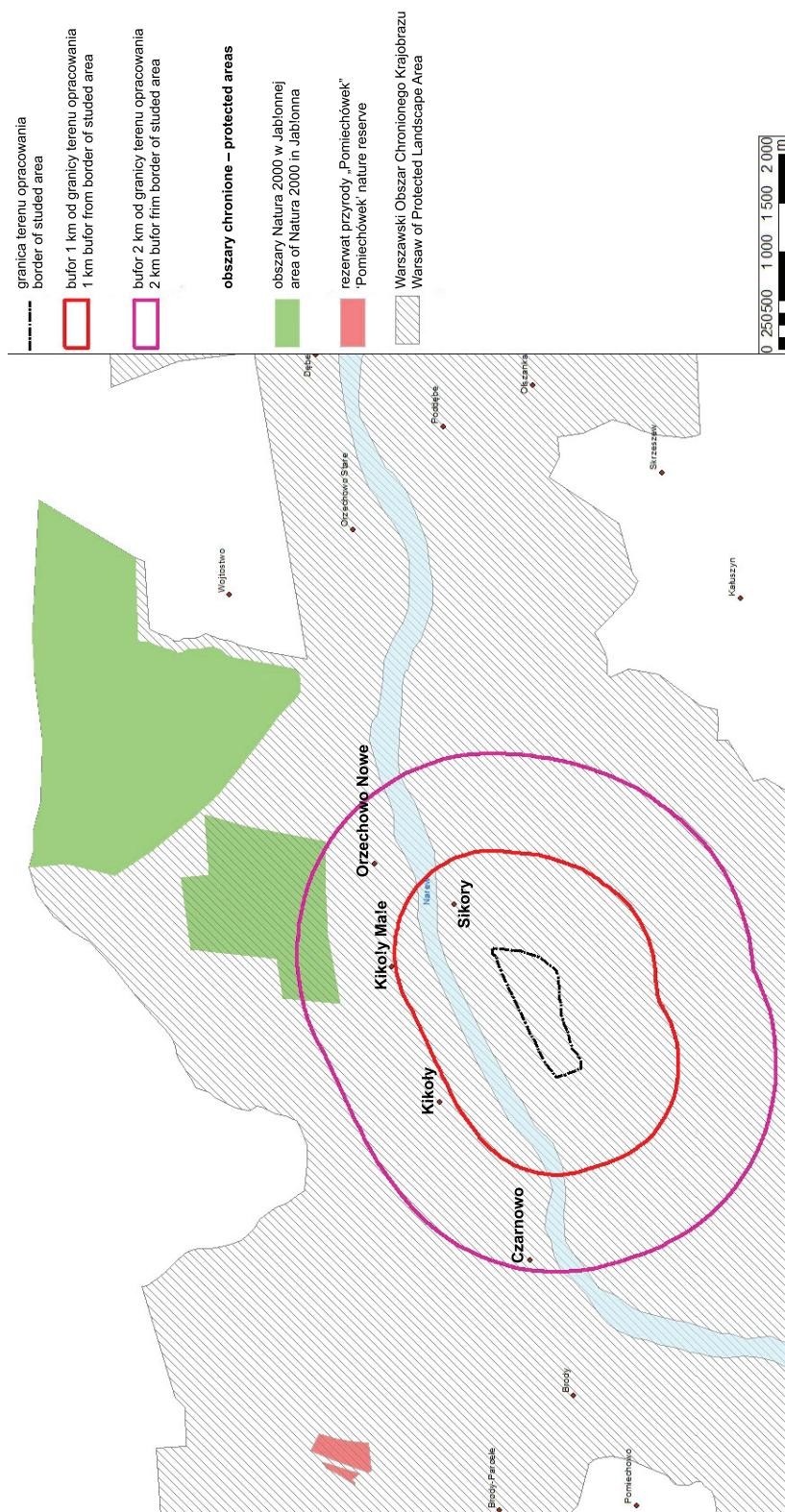

Rys. 1. Mapa roślinności rzeczywistej wraz z innymi ważnymi elementami krajobrazu Kępy Kikolskiej

Fig. 1. Map of existing vegetation with the others elements in landscape of Kępa Kikolska

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

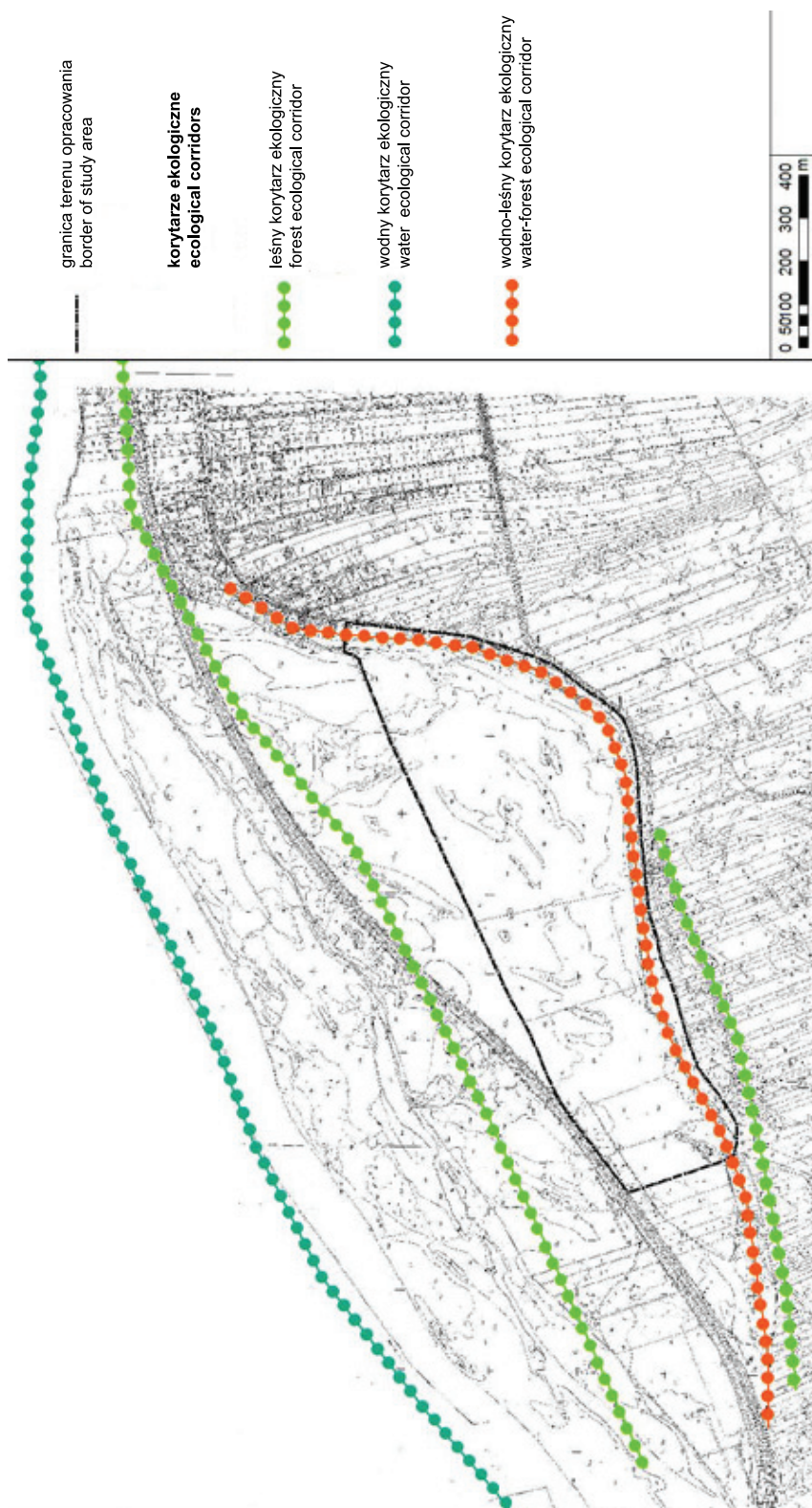

Rys. 2. Lokalizacja obszarów objętych ochroną w najbliższym sąsiedztwie Kępy Kikolskiej

Fig. 2. Localization of protected areas nearby the Kępa Kikolska

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Rys. 3. Typy korytarzy ekologicznych na terenie opracowania i w najbliższym sąsiedztwie Kępy Kikolskiej

Fig. 3. Types of ecological corridors on studied area and nearby surroundings the Kępa Kikolska

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

terenów (Żarska i in. 2014). Obszary ze zbiorowiskami łągowymi powinny być objęte ochroną, ze względu na ich unikatowość w krajobrazie polskim (Żarska i in. 2014). Ponadto cenne, rodzime gatunki roślin występują w tych lasach. Łęgi, które rosną wzdłuż cieku wodnego w południowej i południowo-wschodniej części opracowania, wchodzą w skład korytarza ekologicznego o charakterze wodno-leśnym (mieszany). W północnej części terenu badań wyróżniono także korytarz ekologiczny leśny, który utworzony jest przez bór świeży. Bardzo istotny jest fakt, że istniejące korytarze ekologiczne mają ciągłość przyrodniczą z terenami sąsiadującymi (rys. 3). Oczka wodne w krajobrazie rolniczym, jako małe naturalne zbiorniki wodne, stanowią kolejny typ ostoi przyrodniczych. Charakteryzują się dużym zróżnicowaniem gatunków wodnych i przywodnych. W sąsiedztwie oczek wodnych wyróżniono także zadrzewienia przywodne. Należy zwrócić uwagę, że małe zbiorniki wodne są także miejscem bytowania ptaków związanych z siedliskiem wodnym (Wójcik 1991, Żarska 2011). Istniejące zadrzewienia w krajobrazie rolniczym pełnią rolę „leśnych wysp” z leśną florą i fauną (Wulf i Kolk 2014, Wójcik 1991, Brunet i in. 2011). Trzy typy zadrzewień wyróżniono na terenie badań: zadrzewienia przywodne, grupowe i pojedyncze (solitary).

Zachowanie siedlisk, a także właściwe gospodarowanie gruntami poprzez promowanie tradycyjnego rolnictwa ma wpływ na zachowanie bioróżnorodności krajobrazu rolniczego (Ratajczyk i Wolańska-Kamińska 2013). Należy zaznaczyć, iż naturalne ekosystemy obszarów wiejskich pełnią priorytetową rolę ostoi, rezerwarów różnorodności biologicznej w systemie przyrodniczym danego obszaru (Dembek 2012). Niezbędne jest umacnianie korytarzy ekologicznych w celu podjęcia właściwych działań w zakresie kształtowania systemu przyrodniczo-krajobrazowego gmin wiejskich (Lundholm i Marlin 2006, Henny i in. 2008, Fornal-Pieniak i Wysocki 2010, Underwood i in. 2011, Aggemyr i Cousins 2012, MŚ 2014, Amici i in. 2015). Dlatego istniejące ostoje przyrodnicze i korytarze ekologiczne na obszarze Kępy Kikolskiej powinny być zachowane i umacniane ze względu na ich wysokie wartości przyrodnicze.

WNIOSKI

Roślinność o charakterze naturalnym i półnaturalnym ma największy udział w pokryciu szaty roślinnej na obszarze Kępy Kikolskiej.

W systemie ekologicznym Kępy Kikolskiej ważna jest ochrona istniejących ostoi przyrodniczych w celu utrzymania naturalnych siedlisk dla rodzimych gatunków roślin.

Wdrożenie wskazań do kształtowania krajobrazu przez lokalne władze jest najważniejszym działaniem w celu zachowania wartości istniejącej szaty roślinnej.

PIŚMIENNICTWO

- Aggemyr, E., Cousins, S.A.O. (2012). Landscape structure and land use history influence changes in island plant composition after 100 years. *Journal of Biogeography* 39, 1645–1656.
- Amici, V., Rocchini, D., Filibeck, G., Bacaro, G., Santi, E., Geri, F., Landi, S., Scoppola, A., Chiarucci, A. (2015). Landscape structure effects on forest plant diversity of local scale: Exploring the role of spatial extent. *Ecological Complexity* 21, 44–52.
- Braun-Blanquet, J. (1951). *Pflanzensoziologie*, 2 Aufl., Springer Verlag, Wien.
- Brunet, J., Valtinat, K., Mayr, M.L., Felton, A., Lindblad, M., Bruun, H.H. (2011). Understory succession in post-agricultural oak forests: habitat fragmentation affects forest specialists and generalists differently. *Forest Ecology and Management* 262, 1863–1871.
- Brzank, M., Pawłat-Zawrzykraj, A. (2013). Struktura ekologiczna krajobrazu jako podstawa wyznaczenia sieci ekologicznej na przykładzie gminy Góra Kalwaria (Landscape ecological structure as the basis for development of an ecological network on the example of Góra Kalwaria Community). *Inżynieria i Kształtowanie Środowiska*, Prz. Nauk. Inż. Kszt. Środ. 61, 262–272.
- Dembek, W. (2012). Problemy ochrony polskiej przyrody w kontekście wspólnej polityki rolnej (Problems of nature protection in Poland in the context of common agricultural policy). *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie* t. 12, 4(40), 109–121.
- Fornal-Pieniak, B., Wysocki, C. (2010). Struktura ekologiczna krajobrazu gminy Ciechanów (Landscape ecological structure of the Ciechanów commune),

- Woda – Środowisko – Obszary Wiejskie t. 10, 4(32), 45–52.
- Henny, J. Van Der Windt, J., Swart, A.A (2008). Ecological corridors, connecting science and politics: the case of the Green River in the Netherlands *Journal of Applied Ecology*, pp. 124–132.
- Lundholm, J.T., Marlin, A. (2006). Habitat origins and microhabitat preferences of urban plant species. *Urban Ecosystems* 9, 139–159.
- Matuszkiewicz, W. (2012). Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski (Guide to marking plant communities in Poland), PWN. Warszawa.
- Matyjasiak, P. (2012). Metodyka waloryzacji przyrodniczej. Cz. II. Zastosowania w praktyce ocen oddziaływania przedsięwzięć na środowisko (Methods of valorization of natural resources. Part 2. Applications in the environmental impact assessment). *Studia Ecologiae et Bioethicae UKSW* 10(4), 75–96.
- MŚ 2014. Program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z Planem działań na lata 2014–2020 (A program for the conservation and sustainable use of biological diversity, including an Action Plan for years 2014–2020), http://www.mos.gov.pl/g2/big/2014_05/ef8371fe47d9a9bb-3be69f50e55019fd.pdf, dostęp (access): 20.09.2013.
- Pchałek, M., Adamski, A. (2010). Krytyka sztuki OOŚ – prawo vs. realia (Critique of the art of environmental impact assessment – law vs. reality) *Probl. Ocen Środ* 1(48), 139–141.
- Pchałek, M., Kupczyk, P., Matyjasiak, P., Juchnik, A. (2011). Efektywność ochrony korytarzy ekologicznych. Koncepcja zmian legislacyjnych (Efficiency of protection of ecological corridors. The concept of legislative changes), WWF Polska, Warszawa.
- Ratajczyk, N., Wolański-Kamiński, A. (2013). Różnorodność biologiczna – stan, zagrożenia, metody ochrony, w: *Prawo ochrony różnorodności biologicznej (Biodiversity – condition, threats, methods of protection, in: Protection of biodiversity)*. Pr. zbior. Red. M. Górski, J. Miłkowska-Rębowska. Warszawa. LEX Wolters Kluwer business, 212–234.
- Underwood, J.G., Francis, J., Gerber, L.R. (2011). Incorporating biodiversity conservation and recreational wildlife values into smart growth land use planning. *Landscape and Urban Planning* 100, 136–143.
- Wulf, M., Kolk, J. (2014). Plant species richness of very small forests related to patches configurations, quality, heterogeneity and history. *Journal of Vegetation Science* 25, 1267–1277.
- Wójcik, Z. (1991). The vegetation of forest islands in the agricultural landscape of the Jorka river reception basin in Masuraian Lakeland (north-east part of Poland). *Ekologia Polska* 39(4), 4.
- Żarska, B., Fornal-Pieniak, B., Zarsa-Januszkiewicz, E. (2014). *Landscape protection and planning. Selected issues*. Wyd. SGGW.
- Żarska, B. (2011). *Ochrona Krajobrazu (Landscape protection)*. Wyd. SGGW.

DIVERSIFICATION OF VEGETATION OF KĘPA KIKOLSKA AND FORMULATED DIRECTIONS FOR SHAPING OF ECOLOGICAL SYSTEM OF THIS REGION

ABSTRACT

Vegetation is one of the most important component of the landscape and play important role in the ecological system of the region. The most valuable plant communities are represented by forests, water and rushes vegetation, peat bogs, which develop without human pressure. Nowadays the impact of human activity is noticeable in the natural environment, so it is important to recognize the values of existing vegetation, in order to preserve natural and semi-natural communities. This is possible to keep natural and seminatural vegetation if it will be formulated proper directions for landscape shaping with particular attention to nature refuges. This article presents the diversity of vegetation of Kępa Kikolska and to formulated directions for shaping the ecological system of this region.

Key words: vegetation cover, ecological system, nature refuges

DŁUGOFALOWE DZIAŁANIA WŁADZ GMINY WPŁYWAJĄCE NA ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY NA PRZYKŁADZIE GMINY DOBRA

Jolanta Kondratowicz-Pozorska

Zakład Rachunkowości, Politechnika Koszalińska
ul. Kwiatkowskiego 6e, 75-343 Koszalin, **Polska**

ABSTRAKT

Celem artykułu było udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy władze gminy Dobra przyczyniają się do rozwoju społeczno-gospodarczego i poprawy życia mieszkańców tego regionu. Przeprowadzono analizę i ocenę działań podejmowanych przez ostatnie 20 lat przez władze gminy Dobra Szczecińska w woj. zachodniopomorskim w zakresie zaspokajania potrzeb mieszkańców w sferze ekologicznej, społecznej, gospodarczej, mieszkaniowej i zagospodarowania przestrzennego. Dokonano krytycznej analizy literatury i przestudiowano zarówno dokumenty z Urzędu Gminy, jak i dane z ogólnodostępnych opracowań umieszczanych na stronach internetowych. Poddano także konstruktywnej krytyce plany działań władz gminnych przewidziane na najbliższe lata.

Słowa kluczowe: rozwój społeczno-gospodarczy, władze gminy, działania, strategie

WSTĘP

Odpowiedzialność za rozwój lokalny oraz pobudzanie i kształtowanie rozwoju gospodarczego znajduje się w kompetencjach przede wszystkim władz lokalnych. We współczesnych uwarunkowaniach prawnych istotne funkcje z zakresu rozwoju lokalnego przypadają gminie. Do właściwości i kompetencji władz gminnych należy działanie na rzecz dobra publicznego i zaspokajanie zbiorowych potrzeb mieszkańców w sferze ekologicznej, społecznej, gospodarczej, mieszkaniowej i zagospodarowania przestrzennego. Funkcją jakości zarządzania gminą jest efektywność zaspokajania wymienionych potrzeb w sytuacji posiadania ograniczonych publicznych środków finansowych.

Celem opracowania była analiza i ocena działań podejmowanych przez władze gminy Dobra Szczecińska w woj. zachodniopomorskim, które przyczyniły się i przyczyniają do rozwoju badanego terenu.

W artykule, za pomocą analizy literatury i wykorzystania materiału empirycznego z 20 lat (1995–2015), pozyskanego od pracowników gminy, jak i z ogólnodostępnych opracowań umieszczanych na stronach internetowych, starano się udowodnić, że władze gminy Dobra przyczyniają się do rozwoju społeczno-gospodarczego i poprawy życia mieszkańców tego regionu. Poddano także konstruktywnej krytyce plany działań władz gminnych przewidziane na najbliższe lata.

MATERIAŁY I METODY BADAŃ

Rozwój społeczno-gospodarczy jako cel działań władz gminnych

Wyrażenie rozwój społeczno-gospodarczy obejmuje ogólnie tendencję rozwojową danego kraju, regionu czy jednostki terytorialnej. Świadczy o tym, że jednocześnie dochodzi do pozytywnych zmian w gospodarce i w społeczeństwie. Przywołując definicję rozwoju gospodarczego Nasiłowskiego (2004, s. 377–378), można stwierdzić, że rozwój gospodarczy jest to proces wewnętrznej, ekonomicznej i społecznej transformacji danego obszaru, która doprowadza do powstania społeczeństwa poszukującego dróg poprawy swojej sytuacji gospodarczej, zorganizowanego w sposób umożliwiający i zachęcający obywateli do inwestowania w kapitał materialny, ludzki i intelektualny, niezbędny do nieprzerwanej jego akumulacji. W miarę upływu czasu zmiany w gospodarce doprowadzają do rozwoju społecznego, który określa się jako „zmianę układu stosunków społecznych, struktury społeczeństwa, jego preferencji, społecznych kryteriów i zasad działalności, wzorców zachowań, postaw i świadomości służących doskonaleniu współżycia i współpracy ludzi i odpowiedniemu ich udziałowi w efektach rozwoju gospodarczego” (Marciniak 2005, s. 359–360). W gospodarce kapitalistycznej wszystkie podmioty planują działania zmierzające do wzmocnienia konkurencyjności i zdolności rozwojowych, wyznaczając czynności zmierzające do poprawy warunków gospodarczych, relacji w kontekście społeczeństwo-gospodarka, a także korzystnych zmian w postawie i zachowaniach ludzi. Kłodziński zauważa, że „członkostwo w UE wręcz zobowiązało Polskę do oparcia gospodarki zarówno państwa, regionów, jak i gmin na wieloletnich planach rozwojowych, które w określonej perspektywie czasowej określają cele rozwoju, kierunki działania, zadania operacyjne oraz sposoby i źródła ich realizacji” (Kłodziński 2009, s. 33). Gmina Dobra Szczecińska przyjęła Strategię (program) rozwoju lokalnego gminy (SRLG) w 2004 r.

Dokument ten był i jest planem zamierzeń pokazującym kierunki rozwoju gminy. Jego wykonanie zależało i zależy od wielu instytucji, zewnętrznych oraz wewnętrznych czynników. Przyjęty do realizacji program dał początek nowego, wieloletniego procesu rozwoju poprzez określenie faktycznego stanu zasobów gminy w roku 2004 i wskazał, co powinno być zmienione, ulepszone, wymienione. Wyznaczone w planie projekty realizacyjne były modyfikowane przez zmieniające się warunki zewnętrzne, ale zawsze dążono do tego, by były zbieżne z wyznaczoną misją gminy. Założono rozwój gospodarki, rolnictwa i edukacji oraz stwarzanie przyjaznych warunków życia mieszkańcom gminy z poszanowaniem środowiska naturalnego.

Analiza danych empirycznych z Urzędu Gminy Dobra dotycząca lat 1995–2015 (2016 rok występuje w nielicznych opracowaniach, w praktyce dane są jeszcze w fazie opracowań) pozwoliła na gruntowną ocenę działań władz gminnych, które miały przyczynić się do lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego.

Przyjmując za Babuchowską i Kisielem (2006, s. 2), że rozwój gospodarczy, nawet w skali lokalnej, jest bardzo trudny do zdefiniowania za pomocą metod statystycznych, uznano, że najważniejszą metodą do jego określania będzie metoda łącząca analizę ilościową z jakościową. Zróżnicowanie poziomu oraz poziom zmian rozwoju społeczno-gospodarczego wyznaczono, uwzględniając następujące cechy diagnostyczne:

- w zakresie demografii: liczbę ludności i saldo migracji na 1000 mieszkańców;
- w zakresie infrastruktury technicznej: pokrycie potrzeb na sieć wodociągową, kanalizacyjną i gazową;
- w zakresie infrastruktury społecznej: liczbę przedszkoli i szkół, liczbę przychodni, klubów i bibliotek;
- w zakresie przedsiębiorczości i rynku pracy: podmioty gospodarcze, udział ludności w wieku produkcyjnym, wskaźnik bezrobocia;
- w zakresie finansów lokalnych: udział dochodów i wydatków gminy na 1 mieszkańca, udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach z budżetu gminy ogółem.

WYNIKI BADAŃ

Charakterystyka gminy Dobra Szczecińska

Gmina Dobra jest gminą wiejską położoną w bezpośrednim sąsiedztwie Szczecina. W jej skład wchodzi 17 miejscowości i 12 sołectw: Bezrzecze, Buk, Dobra, Dołuje, Grzeczka, Łęgi, Mierzyn, Rzędziny, Skarbimierz, Stolec, Wąwelnica, Wołczkowo. Obszar gminy obejmuje 110,28 km² zróżnicowanego geograficznie terenu, którego aż 25% stanowią lasy. Duże zalesienie występuje zwłaszcza w północno-zachodniej części gminy obejmującej Puszcę Wkrzańską oraz otulinę ptasiego rezerwatu przyrody Świdwie (miejsce lęgu bielika).

Gmina Dobra słynie nie tylko z pięknej przyrody, ale jest także doskonałym miejscem do prowadzenia inwestycji. Dowodem na to jest fakt, że prawie co trzeci jej dorosły mieszkaniec prowadzi własną działalność gospodarczą, z tego większość na jej terenie. Poza tym od 2008 r. gmina ma najniższy w całym Zachodniopomorskiem wskaźnik wielkości bezrobocia (Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej... 2013, s. 35–36). Charakterystyczny dla gminy Dobra (podobnie jak dla innych gmin podmiejskich w Polsce) jest stały, obserwowany od kilkunastu lat wzrost liczby mieszkańców. W roku 1995 gminę zamieszkiwało zaledwie 5905 osób, a w 2016 ponad 21 tysięcy, czyli w ciągu 11 lat odnotowano zatem prawie 359% wzrost liczby mieszkańców. Ważne jest także to, że w przeważającej większości mieszkańcy gminy są ludźmi młodymi, np. w badanym okresie grupa osób w wieku produkcyjnym stanowiła od 63 do 66% ogółu mieszkańców. Możliwość obcowania z przyrodą, a także bezpośrednie sąsiedztwo Szczecina sprawia, że ludzie chętnie wybierają Dobrą jako miejsce do zamieszkania (tab. 1).

Wzrost liczby mieszkańców wiąże się z koniecznością rozbudowy niezbędnej infrastruktury. Do 2004 r. najdotkliwszymi problemami zidentyfikowanymi w Dobrej były: bardzo niski procent gospodarstw domowych i przedsiębiorstw podłączonych do systemu kanalizacji sanitarnej, jak również gazowej

oraz nieuregulowany problem gospodarki odpadami. Negatywnym elementem lokalnej gospodarki wodnej były braki zwodociągowania obszaru oraz trudności z dostarczaniem mieszkańcom wody o odpowiedniej jakości, jak również problem nielegalnego podłączania do kanalizacji burzowej. Oprócz tego dużym obciążeniem dla gminy było zapewnienie dowozu dzieci do szkół oraz miejsc do aktywności fizycznej (Kotarska i Drohomirecka 2015, s. 90).

W ostatnich latach dużą część budżetu gminy Dobra przeznaczano na inwestycje wpływające na komfort życia mieszkańców. Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że dochody i wydatki przeliczone na 1 mieszkańca w gminie rosną wraz ze wzrostem liczby mieszkańców. Współczynnik korelacji Pearsona (r_1), liczony dla zmiennych – liczby mieszkańców i dochodów gminy wynosił 0,90. Opisuje on rzeczywistą sytuację napływu zamożniejszej ludności ze Szczecina do gminy Dobra Szczecińska. Jeżeli w omawianej gminie więcej osób zdecyduje się wybudować domy, to tym więcej będzie ona miała środków na rozwój. Dość wysokie dochody wiążą się również jednak z bardzo wysokimi wydatkami. Współczynnik korelacji policzony dla zmiennych – liczby mieszkańców i wydatków gminy również był dodatni i wskazywał na silną zależność między tymi zmiennymi ($r_2 = 0,94$). Powiązanie zmiennych wynika z kilku przesłanek:

- aby zainteresować potencjalnych inwestorów Dobra Szczecińska musiała zainwestować w uzbrojenie terenów i zadbać o środowisko naturalne, które jest atutem tego terenu;
- rozwój mieszkalnictwa pociągnął za sobą kolejne inwestycje związane z rozbudową dróg komunikacyjnych, rozbudowę oczyszczalni ścieków i inne wydatki inwestycyjne;
- nowymi mieszkańcami gminy są najczęściej młodzi ludzie w wieku produkcyjnym, którzy oczekują od władz gminnych zapewnienia im szerokiego dostępu do wysokiej jakości usług edukacyjno-oświatowych, bezpieczeństwa oraz dbałości o rozwój terenów rekreacyjno-turystycznych.

Tabela 1. Zmienne charakteryzujące różne sfery życia społeczno-gospodarczego
Table 1. Variables that characterize different spheres of socio-economic life

Wyszczególnienie Specification	Rok Year							
	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Liczba mieszkańców [os] Population [persons]	5905	8620	11 892	17 707	19 301	20 144	20 866	21186
Odsetek w wieku produkcyjnym [%] Percentage in working age [%]	63	65	65	64	64	64	65	66
Saldo migracji na 1000 mieszkańców Migration balance per 1000 inhabitants	–2	1	4	13	15	21	30,7	b.d.
Powierzchnia mieszkań [m ² /os] Area of flats [m ² /person]	60	62	81	105	128,5	132,1	132,2	b.d
Sieć wodociągowa [%] Water supply [%]	45	50	67	85	98,2	98,2	98,2	98,2
Sieć kanalizacyjna [%] Sewerage network [%]	35	41	46	58	86,0	85,2	85,3	85,3
Sieć gazowa [%] Gas network [%]	50	60	76	82	88,8	82,7	82,8	82,8
Podmioty gosp. nar. Entities of the national economy	884	1339	b.d.	3143	3797	3959	3968	b.d
Dochody gminy zł/mieszkańca [zł] Income of the commune PLN/inhabitant [PLN]	2510	2820	2824	3090	3265	3399	3894	3629
Wydatki gminy zł/mieszkańca [zł] Expenditure of the commune [zł]	1805	1972	3005	3435	3361	3225	3729	3469
Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem [%] The share of investment expenditure in the total expenditure [%]	38	44	50	46	44	31	39	33,5
Wskaźnik bezrobocia [%] unemployment index [%]	2,6	8,1	8	5,9	6,5	4,3	3,7	3,6

Źródło (Source): opracowanie własne na podstawie (own study based on): „Bezrobocie w gminach...” 2017, „Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina...” 2016, „Diagnoza sytuacji...” 2013, „Statystyczne Vademecum Samorządowca. Szczeciński...” 2016

Ocena działań władz gminnych w latach 1995–2016

Władze samorządowe, odpowiadając za trwałą i harmonijny rozwój gminy Dobra Szczecińska, w 2004 r. opracowały ze współudziałem mieszkańców i specjalistów SRLG Dobrej „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dobra”. Dokument uchwalono w 2010 r. Opracowaniem objęto obszar gminy Dobra, w granicach administracyjnych – 11 027 ha wraz z ośrodkiem gminnym, z uwzględnieniem powiązań strukturalno-przestrzennych. Teren gminy podzielono na trzy regiony. Rejon A dotyczył intensywnego rozwoju budownictwa mieszkaniowego jednorodzinne-

w: Mierzynie, Bezrzeczu, Wołczkowie i Skarbimierzach z dopuszczeniem budownictwa trzykondygnacyjnego i mało uciążliwej działalności produkcyjno-usługowej w Mierzynie i Skarbimierzach. Rejon B również oznaczał rozwój budownictwa mieszkaniowego jedno- i wielorodzinnego w obrębie: Dobrej, Grzeczycy, Sławoszewa, Dołuj, Kościna i Wąwelnicy z wydzieloną strefą intensywniej działalności gospodarczej w miejscowości Lubieszyn i Wąwelnica. Rejon C zaplanowano do utrzymania funkcji rolniczej, obejmował tereny w północno-zachodniej części gminy, w obrębach geodezyjnych Stolec, Rzędziny, Łęgi i częściowo Buk. Rejon ten również przygotowano do rozwoju funkcji rekreacyjnej (cele ponadgminne, jak i dla intensywnie rozwijających się osiedli

mieszkaniowych). Uznano również, że średnie i duże inwestycje o charakterze przemysłowym i usługowym dopuszczone będą na terenie Mierzyna, Dołuj, Wąwelnicy i Lubieszyna. Nadanie charakteru (struktury funkcjonalno-przestrzennej) poszczególnym terenom należącym do gminy pozwoliło na przyjęcie jasnych kryteriów, gdzie i komu można wydać pozwolenie na konkretną inwestycję. Nie ma więc chaosu, a przyjęty ład przestrzenny daje poczucie, że powstałe inwestycje nie stracą na wartości i będą trwałe. Do połowy 2017 r. wprowadzono 31 zmian, z których najwięcej dotyczyło przekazania terenów gminy pod budowę infrastruktury i urządzeń technicznych służących mieszkańcom obszaru. Zgodnie z wymogami „Studium uwarunkowań...” (2017, s. 3):

- określa istniejące uwarunkowania oraz problemy związane z rozwojem gminy;
- wyznacza obszary objęte ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz ustala dla nich zasady użytkowania;
- formułuje kierunki zagospodarowania przestrzennego i zasady polityki przestrzennej gminy, w tym rozwoju komunikacji i infrastruktury technicznej;
- koordynuje plany miejscowe i wydawanie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

W 1995 r. w gminie Dobra Szczecińska nie było planów zagospodarowania terenu, ani wyznaczonych celów strategicznych. Dobra była gminą wiejską, która miała charakter rolniczy, rozwijały się tam głównie zakłady rzemiosła produkcyjnego, budowlane, hurtownie i pojedyncze zakłady rzemieślniczo-usługowe. Nie działały tam duże zakłady przemysłowe, istniały jedynie piekarnia w Dobrej, masarnia, „Jumar” (produkcja kontenerów), Zakład Przetwórstwa Tworzyw Sztucznych „Maru” w Mierzynie oraz zakład obróbki papieru „Arno” w Bezrzeczu.

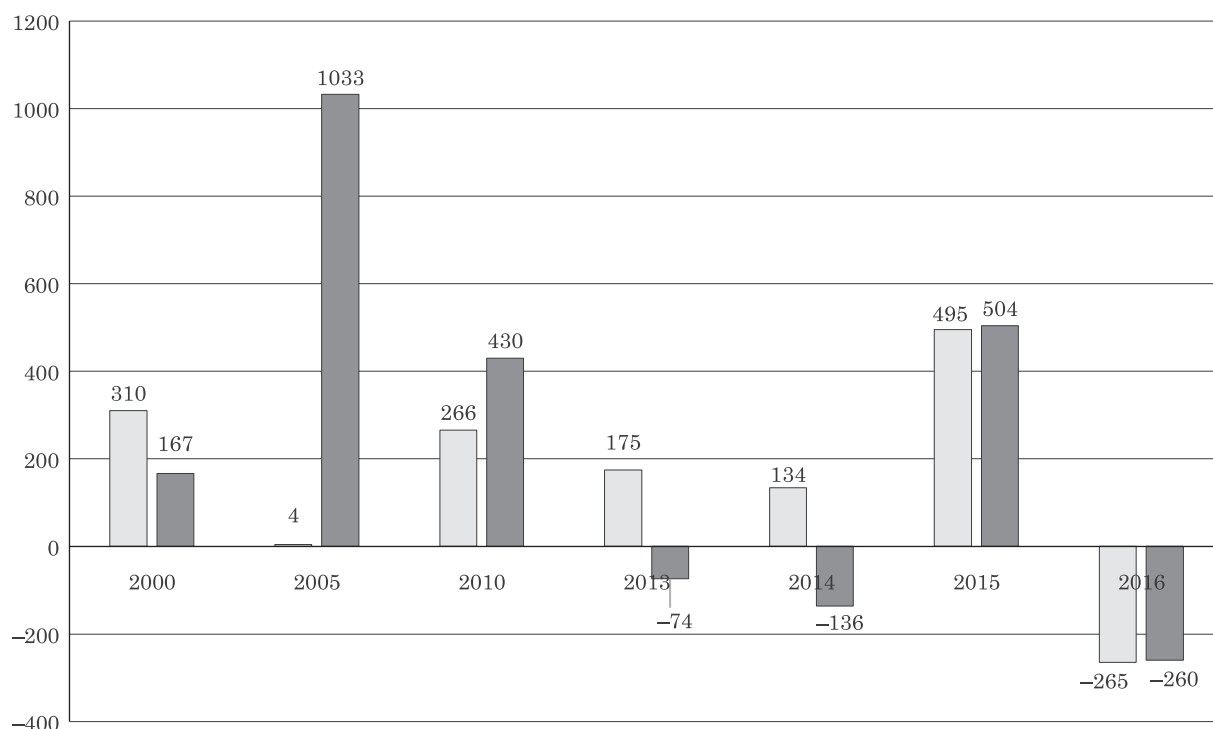
W 2004 r. w SRLG Dobra (Strategia (program) rozwoju... 2004, s.10) zwrócono uwagę na zachodzące zmiany dot. charakteru i funkcji obszaru. Rolnictwo brane jest tam pod uwagę, ale przede wszystkim o charakterze ekologicznym i nieuciążliwie dla okolicznych mieszkańców. W 2014 w gminie zarejestrowane były gospodarstwa ekologiczne w Dobrej, Łęgach, Buku i Wołczkowie. Certyfikat mają tylko dwa gospodar-

stwa zlokalizowane w Wołczkowie (Katalog gospodarstw... 2016, s. 19). Obecnie, mimo że jest to gmina wiejska stanowiąca tzw. sypialnię Szczecina, pełniącą funkcję mieszkalną, z rozwojem działalności usługowej i turystycznej, to czynione były i są starania, by pozyskać nowych inwestorów. Jak owocne są zabiegi władz może świadczyć tempo przyrostu podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w gminie. Jeżeli stan z roku 1995 przyjąć jako wyjściowy (884), to do 2015 r. przybyło 3084 podmiotów, a zatem można powiedzieć, że w ciągu 20 lat zwiększono liczbę podmiotów gospodarczych prawie 4,5-krotnie (tylko pomiędzy rokiem 2014 a 2013 zanotowano wzrost o 162 podmioty).

Wzrastająca liczba mieszkańców i podmiotów gospodarczych przyczyniła się do wzrostu dochodów, ale także i wydatków gminy. Jedynie rok 2016 wykazuje spadek dochodów w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Na rysunku 1 przedstawiono różnice w dochodach (słupki o jasnoszarym kolorze) i różnice w wydatkach (ciemnoszary kolor) przypadających na 1 mieszkańca podane w złotych.

Dodatknie różnice w wydatkach do 2013 r. świadczą o finansowaniu przez gminę coraz większej gamy działań obowiązkowych oraz dodatkowych, a także o rosnących wydatkach inwestycyjnych. Tylko w latach 2000–2013 udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem wynosił 40–50%. Przygotowano się wówczas do rozbudowy sieci kanalizacyjnej i gazowej, a także rozpoczęto rozbudowę sieci wodociągowej, która miała zakończyć się w 2016 r. W roku 2015 powstały nowe drogi, chodniki, sala sportowa przy Publicznej Szkole Podstawowej w Bezrzeczu, teren sportowo-rekreacyjny „Mierzynianka” w Mierzynie, szkoła podstawowa z salą gimnastyczną w Mierzynie, międzygminne schronisko dla psów i kotów w Dobrej, a także rozbudowano gminną oczyszczalnię ścieków w Redlicy oraz przewidziano wiele innych inwestycji.

Większość opisanych inwestycji powstała przy współudziale środków pozyskanych z Unii Europejskiej. Pozyskując fundusze unijne, Gmina Dobra stawiała sobie ponadto za cel integrację wszystkich mieszkańców poprzez różnorodne projekty: „Wiem, potrafię, zdobędę”, „Omnibusy”, „Dobry Przedszkolak”,

Rys. 1. Różnice w dochodach i wydatkach przypadające na 1 mieszkańca (w złotych) w latach 2000–2016

Fig. 1. Differences in income and expenditure attributable to 1 inhabitant (in PLN) in 2000–2016

Źródło: opracowanie własne

Source: autor's own research

„Co Jaś zrozumie, to Jan wykorzysta”, a także projekty „Wioska internetowa”, „Metamorfoza” czy „Aktywny Senior”. Gmina była również gospodarzem wielu różnego rodzaju imprez, także o zasięgu międzynarodowym.

Do 2004 r. w gminie działało sześć szkół podstawowych i jedno gimnazjum, sześć boisk sportowych i jeden konny klub jeździecki, cztery kluby gminne, trzy przychodnie i cztery placówki biblioteczne. Na koniec 2016 r. mieszkańcy mieli do dyspozycji: pięć szkół podstawowych i jedno gimnazjum, cztery kluby, ale osiem świetlic, cztery przychodnie publiczne i wiele prywatnych, otworzono osiem placówek bibliotecznych, zbudowano place do ćwiczeń fizycznych i odnowiono wiele boisk. W 2016 roku rozpoczęto budowę kompleksu SPA i krytego basenu pływackiego. Gmina rozważa również otwarcie szkoły średniej w Dobrej (liceum) i budowę kortów tenisowych.

Biorąc pod uwagę walory przyrodnicze gminy, władze przyjęły program poprawy warunków ruchu turystycznego, uwzględniając potrzebę uatrakcyjnienia miejsc wypoczynku i rekreacji. Turysta w opisywanej gminie może zwiedzić zabytkowe obiekty, a także podziwiać walory czystego środowiska naturalnego (Sammel 2008, s. 59). Między innymi zadbano o wybudowanie ścieżek rowerowych o łącznej długości 8,7 km, przypomniano historię tych terenów i ich dawnych mieszkańców, dofinansowując odbudowę pałaców, zabytkowych parków itp. W 2008 r. wydano także informator o najciekawszych miejscach w gminie pt. „Wspaniała i odkrywca” (Wspaniała i odkrywca... 2008). Rok 2008 był interesujący także ze względu na wzrost świadomości i odpowiedzialności obywatelskiej. Złożono bowiem wnioski o rejestrację stowarzyszenia o nazwie Lokalne Grupy Działania „Dobre Gminy”, które integruje i wspiera lokalną społeczność.

KRYTYKA DOTYCHCZASOWYCH I PRZYSZŁYCH DZIAŁAŃ

Z perspektywy czasu można stwierdzić, że zadania wyznaczone w dokumencie strategicznym dot. rozwoju gminy Dobra były rzetelnie i sukcesywnie realizowane. W SRLG przyjęto, że Dobra będzie „dynamiczną jednostką terytorialną, wysokiej jakości środowiskiem życia mieszkańców, ze zrównoważonym układem przyrodniczo-społeczno-gospodarczym, jednostką gospodarczą zamożną pracowitością i odpowiedzialnością mieszkańców oraz przedsiębiorczością i gospodarnością podmiotów gospodarczych, strukturą przestrzenno-funkcjonalną oferującą wysoki standard życia oraz gwarantującą bezpieczeństwo osobiste” (Strategia (program) rozwoju... 2004, s. 123). Rzeczywiście gmina, choć miała charakter gminy wiejskiej, należała do grona najbogatszych gmin w zachodniej części Pomorza Zachodniego i w powiecie polickim. W roku 2006 Dobrą włączono do Szczecińskiego Obszaru Metropolitalnego¹ i stanowiła jego część (Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina... 2016). Zgoda władz gminy na ten zabieg dała szansę m.in. na scalenie powiązań komunikacyjnych, powiązań przestrzenno-gospodarczych i wspólne realizowanie z innymi dużych inwestycji technicznych.

W omawianej gminie osiedlali się przede wszystkim aktywni młodzi oraz zamożni ludzie z wyższym wykształceniem, którzy wyprowadzali się ze Szczecina. W ciągu 20 lat ponad dwukrotnie wzrosła średnia powierzchnia mieszkania przypadająca na 1 mieszkańca i obecnie wynosi 132 m².

W 2004 r. przyjęto następujące cele strategiczne:

1. Poprawę opieki zdrowotnej i społecznej.
2. Stworzenie warunków bazowo-organizacyjnych i kulturalno-oświatowych do zaspokojenia potrzeb mieszkańców.
3. Wykorzystanie gruntów rolnych do produkcji rolnej wielkotowarowej i ekologicznej.
4. Stworzenie lepszych warunków do harmonijnego rozwoju budownictwa mieszkaniowego.

5. Tworzenie dogodnych warunków do życia mieszkańców i do rozwoju turystyki.

6. Gmina ekologiczna odpowiadająca wymaganiom jej mieszkańców.

7. Zwiększenie poczucia bezpieczeństwa.

8. Powiązanie celów strategicznych gminy z innymi JST.

Wyznaczone cele były poprawnie realizowane. W gminie jest straż gminna, organizowane były wraz z LGD festyny i międzynarodowe imprezy. Gmina zainwestowała w oświetlenie solarne ulic i placów zabaw, doinwestowywała zakup ogniw fotowoltanicznych, nie wydawała pozwoleń na budowanie szamba, jeżeli na danym terenie była sieć kanalizacyjna. Dbła o wywóz odpadów komunalnych i zbiórkę oraz selekcję surowców wtórnych.

Największym problemem gminy było natomiast tempo napływu nowych obywateli na jej teren. Trudno jest szacować zakres przyszłych potrzeb, gdy przyrost mieszkańców nie jest możliwy do oszacowania. Wynika on bowiem głównie z napływu ludności z innych terenów, a nie z przyrostu naturalnego stałych mieszkańców (choć i on będzie miał miejsce za kilka lat, bowiem do Dobrej wprowadzają się przede wszystkim ludzie w wieku 25–45 lat, a zatem osoby w wieku rozrodczym). Do najważniejszych problemów należały więc: brak miejsc w istniejących szkołach i nauka na dwie zmiany, mimo wzrostu liczby przedszkoli – brak miejsc dla wszystkich dzieci, zakorkowane ulice wyjazdowe w kierunku Szczecina zarówno rano, jak po południu. Brak dróg alternatywnych i trudności z ich wytyczeniem w przyszłości. Kolejnym problemem jest zbyt niskie ciśnienie wody w kranach w okresie letnim, szczególnie, że większość domów ma dwuobiegowe piece gazowe. Gmina, prowadząc inwestycje sieci wodociągowej, nie uwzględniła odpowiedniej wielkości średnic rur, które mają dostarczyć wodę coraz większej liczbie mieszkańców. Gmina musi się ponadto liczyć z tym, że stałymi pozycjami w jej budżecie będą: rozbudowa infrastruktury technicznej wodno-kanalizacyjnej, energetycznej i gazowej, a także budowa, modernizacja i remonty infrastruktury drogowej oraz obiektów użyteczności publicznej.

¹ Szczeciński Obszar Metropolitalny powołano decyzją Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego nr XXVIII/332/06.

PODSUMOWANIE

Zgodnie z celem przyjętym w artykule podjęto próbę oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gminy wiejskiej Dobra Szczecińska w województwie zachodniopomorskim. Z przeprowadzonej analizy wynika, że poziom rozwoju społeczno-gospodarczego badanej gminy jest wysoki i jest efektem realizacji wszystkich zamierzeń przyjętych w dokumentach strategicznych i planistycznych dla gminy Dobra Szczecińska. Władze terenu odpowiednio wykorzystują dostępne środki finansowe, realizując przyjęte cele zgodnie z założeniami.

Należy stwierdzić, że – jak wspomniano we wstępie – do właściwości i kompetencji władz gminnych należy działanie na rzecz dobra publicznego i zaspokajanie zbiorowych potrzeb mieszkańców w sferze ekologicznej, społecznej, gospodarczej, mieszkaniowej i zagospodarowania przestrzennego. W roku 2017 władze gminy Dobra zaspokajały prawie już w całości potrzeby związane z dostarczeniem wody, gazu, prądu, odebrania nieczystości, świadczeniem usług kulturalno-oświatowych oraz turystycznych. W gminie budowa nowych osiedli mieszkaniowych i tworzenie stref przemysłowych przebiegały zgodnie z warunkami zabudowy i nie stwarzały problemów dla dotychczasowych mieszkańców.

Do problemów, które będą narastać w przyszłości należą:

- gwałtownie powiększająca się populacja mieszkańców;
- brak środków i miejsca na wytyczenie nowych dróg dojazdowych do gminy;
- trudności z zapewnieniem wszystkim dzieciom miejsc w przedszkolach i szkołach w gminie;
- ochrona terenów zielonych i obszarów chronionych;
- przebudowa sieci wodociągowej i poszukiwanie nowych ujęć wody na terenie gminy.

Ze względu na objętość pracy nie wspomniano jeszcze o wielu innych inicjatywach władz gminy, m.in. prowadzonych w ramach współpracy z podmiotami ekonomii społecznej. Tymczasem współpraca ta jest jedną z najlepszych w regionie i stanowi pozytywne świadectwo działań władz gminy. Jest

wyrazem, że dbają one równo o wszystkich swoich mieszkańców, bez względu na ich predyspozycje i zamożność.

PIŚMIENNICTWO

- Babuchowska, K., Kisiel, R. (2006). Wpływ samorządu gminnego na lokalny rozwój gospodarczy na przykładzie gmin województwa warmińsko-mazurskiego (The influence of the communal government on the local economic development. The case study of Warmia and Mazury Province). *Acta Oeconomica* 6(2), 1–10, http://acta_oconomia.sggw.pl/pdf/ASO_5_2_2006.pdf, dostęp (access): 15.05.2017.
- Bank Danych Lokalnych GUS (Local Data Bank of the Central Statistical Office, www.stat.gov.pl, dostęp (access): 15.05.2017.
- Bezrobocie w gminach. Wskaźnik bezrobocia – procentowy udział liczby bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. Wojewódzki Urząd Pracy w Szczecinie (Unemployment in municipalities. Voivodship Labour Office in Szczecin), <https://www.wup.pl/pl/dla-instytucji/statystyka-badania-i-analiza/bezrobocie-w-gminach>, dostęp (access): 15.05.2017.
- Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa zachodniopomorskiego wraz z analizą SWOT. Raport końcowy (Diagnosis of the socio-economic situation of rural areas in the Zachodniopomorskie voivodship together with the SWOT analysis. Final report). (2013). CRSG, Szczecin, *Ekspertyza_Diagnoza_sytuacji_obszarow_wiejskich.pdf*, dostęp (access): 15.05.2017.
- Katalog gospodarstw, przetwórnictwa i sklepów ekologicznych (Catalog of farms, processing plants and organic shops). (2016), http://zachodniopomorskie.ksow.pl/fileadmin/user_upload/zachodniopomorskie/pliki/Katalog_gospodarstw_przetw%C3%B3rni_i_sklep%C3%B3w_ekologicznych.pdf, dostęp (access): 15.05.2017.
- Kłodziński, M. (2009). Znaczenie i potrzeba tworzenia strategii rozwoju gminy (Significance and necessity of creating strategies for gmina development). *Zagadnienia Ekonomii Rolnej* 2, 33–47.
- Kotarska, K., Drohomirecka, A. (2015). Misja i strategia samorządów w wyznaczeniu kierunków rozwoju obszarów wiejskich w gminie Dobra Szczecińska (The Mission and strategy of local governments in

- planning the development of rural areas in Dobra Szczecińska). *Marketing i Rynek* 11, 89–94.
- Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy (Macro- and microeconomics. Basic problems). Red. (Ed.) S., Marciniak 2005. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Nasiłowski, M. (2004). System rynkowy. Podstawy mikro- i makroekonomii (Market system. Basics of micro and macroeconomics). Wyd. Key Text, Warszawa.
- Powiat policki. E-przewodnik po powiecie polickim. Mapa gminy Dobra (Police county. E-guide to the Police County, Map of Dobra commune), http://www.policki.astra28.eu/files/mapa_dobra_00.jpg, dostęp: 15.05.2017.
- Sammel, A. (2008). Stan rozwoju turystyki wiejskiej w województwie zachodniopomorskim w 2008 roku, w: *Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej* (The state of rural tourism development in the West Pomeranian Voivodeship in 2008, in: *Economic and social aspects of rural tourism development*). Red. (Ed.) I. Sikorska-Wolak, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, ss. 57–69.
- Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina wiejska Dobra (Szczecińska). Powiat policki (Statistical Vademecum for the staff member of council. Dobra community. Police county). (2016). Urząd Statystyczny w Szczecinie (Statistical Office in Szczecin), <http://www.bip.dobraszczecinska.pl/>, http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portrety_gmin/powiat_policki/gmina_wiejska_dobra_szczecinska.pdf, dostęp (access): 15.05.2017.
- Statystyczne Vademecum Samorządowca. Szczeciński Obszar Metropolitalny (Statistical Vademecum for the staff member of council. Szczecin Metropolitan Area). (2016). Urząd Statystyczny w Szczecinie (Statistical Office in Szczecin), http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portret_obszaru_metropolitalnego/szczecinski_obszar_metropolitalny.pdf, dostęp (access): 15.05.2017.
- Strategia (program) rozwoju lokalnego gminy Dobra [Strategy (program) of local development of Dobra Commune]. (2004). Uchwała nr XVI/254/04 Rady Gminy Dobra, załącznik nr 1.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dobra (Study of conditions and directions of spatial development of the Dobra commune). (2017), <http://bip.dobraszczecinska.pl/unzip/264.dhtml>, dostęp: 13.07.2017.
- Wspaniała i odkrywcza. Folder promocyjny gminy Dobra (The wonderful and revealing Dobra commune. Presentation folder of the Dobra commune). (2008), <http://dobraszczecinska.pl/images/pdf/folderpromocyjny/folder-gminadobra.pdf>, dostęp (access): 15.05.2017.

LONG TERM ACTIONS OF COMMUNITY AUTHORITIES THAT AFFECT THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT ON EXAMPLE OF DOBRA SZCZECIŃSKA COMMUNITY

ABSTRACT

The purpose of the article is to find an answer to the question whether the community authorities of Dobra contribute to the socio-economic development and the improvement of the life of the inhabitants of this region. An analysis and evaluation of the actions taken over the past 20 years by the Dobra Szczecin commune authorities in Zachodniopomorskie has been conducted, to assess the needs of the inhabitants in the ecological, social, economic, housing and spatial development areas. The author made a critical analysis of literature, studied documents from the Commune Office and publications from publicly available web sides. A constructive criticism of the plans of the municipal authorities for the coming years has been done as well.

Key words: socio-economic development, community authorities, actions, strategies

PLACE OF THE CONTEMPORARY COMMERCE IN THE SPATIAL STRUCTURE OF SMALL TOWNS AROUND WROCŁAW*

Robert Masztalski[✉], Agnieszka Szumilas[✉]

Chair of Urban Planning and Settlement Processes, Wrocław University of Science and Technology
ul. Bolesława Prusa 53/55, 50-317 Wrocław, **Poland**

ABSTRACT

The transformation of the Polish economy in the nineties led to the development of the services sector, often forced by missing alternatives. Along with the development of the capitalist system in Poland the contemporary commercial facilities were appearing. They appeared in the big towns in the early 90s, and in small ones 10 years later. Authors define the place of contemporary commercial buildings¹ in the spatial structure of small towns. Downtown as well as residential and suburban locations are taken into account. The subject to the analysis were 22 towns with population from 4 to 20 thousand inhabitants. Based on statistical data and the different types of locations it proved possible to determine trends that accompanied the development of new forms of trade in small Polish towns over the period of 10 years.

Key words: contemporary commerce, spatial structure, town, transformation

INTRODUCTION

The direction of retail development in Poland is in line with its evolution around the world. On one hand the liberalization of economic activity (after the transformation) resulted in fragmented, privatized retail network in cities and towns. On the other hand, the contemporary shopping facilities emerged in the urban fabric as a result of globalization. While the development of contemporary forms of trade in major

European cities has been subject to a scientific analysis, the status of research on the same topic in small towns is a relatively new problem, requiring a broader study. New forms of commerce appeared in the tissue of Polish large towns after 1989, while in the small ones – 10 years later. They occupied both downtown and suburban locations. Due to the fact that these are objects of considerable size, having strong interest of customers, they are not indifferent to the functional layout of the town.

*Project financed by the NCN, titled: 'Wpływ lokalizacji współczesnych obiektów handlowych na strukturę przestrzenną miast podregionu wrocławskiego no N N527 099540'.

¹ In this paper, author recalls the definition of modern shopping structure, which was created by Sławomir Ledwon. For the purpose of his research author introduced his own definition contemporary commerce as a individual commercial building (or complex of buildings) where people buy and sell goods. Such building or complex has been designed and is managed as a single property and has a parking for customers. This kind of buildings didn't exist in Poland before 1989. Introduced definition includes supermarkets, hypermarkets, discount stores, outlets, malls and shopping centers.

[✉]robert.masztalski@pwr.edu.pl, [✉]agnieszka.szumilas@pwr.edu.pl

This paper aims to determine the place of the contemporary trade in a changing spatial structure of chosen towns. The subject of the research are small towns. Due to the small number of inhabitants and a relatively simple spatial arrangement, the emergence of new investment in the town is an important event, and the smaller scale of the town helps to understand the society and the spatial transformations (Besser et al. 2009, 580–604). It should also be noted that in the Polish settlement system small towns are quantitatively dominant. In 2011 there were 688 of them, which accounted for 75 % of the total number of urban centres – 908 (Central Statistical Office raport 2011). According to the statistics the problem of location of the contemporary shopping centres in small towns concerns a vast number of 75% of Polish towns. The authors researched the location, the method of land development and the dynamics of the development of the contemporary shopping centres in several towns in the close neighbourhood of Wrocław. In addition, they were searching for the relationship between contemporary commercial facilities and the traditional commercial tissue, the residential buildings and the communication system of the town.

TRANSFORMATION AND NEW FORMS OF THE RETAIL TRADE IN POLAND

The transformation in the countries of Central and Eastern Europe in the late twentieth century was a unique phenomenon in the world. Political and economic changes led to significant growth in the services sector. In the period of the centrally planned economy the development of the country was associated with the heavy industry, while the services in all countries of Central and Eastern Europe have been particularly neglected (Nicholls 2001 pp. 11–29). A breakthrough in Poland constitutes year 1989, which was followed by dynamic growth of the service sector. Along with the political system change, the competition from foreign retail chains emerged in the country, which led to a gradual increase in the level of customer expectations. Enforcing of The Enterprise Law of 23 December 1988 (Journal of Laws

U. No. 41, item 324) allowed running own business. This Act should be regarded as a human right to freedom of speech, beliefs, convictions as well as undertaking economic and creative activity. Since then everyone could run a business on equal terms (*Transformacja w usługach...* 2001, pp. 29–43). The transformation took place about 20 years ago. Since that time the inhabitants of the New Europe live better and better. Polish well-known professor of economy said, that, the level of income, standard of living and subjective sense of happiness has never been so high in the history of the region. The new Europe will grow rapidly over the next decade (20 lat transformacji... 2009). At the same time in 2050 the countries of New Europe are likely to achieve higher level of income per capita than most countries of emerging economies.

The transformation in the East Central Europe has been the core of the process of industrialization and commercialization; it has contributed to the development of the suburbs and advancement of urban areas standards. Socialism has left a footprint on the urban layout of Central European towns, in the form of peripheral areas in which they (Coleman 2006, pp. 73–75) formed large housing units, as well as in town centres, where next to the prosperous industrial zones the old buildings deteriorated (Pichler-Milanović et al. (2007, pp. 103–135) Capitalism has contributed to the change of spatial structure. These changes were related to the new urban functions. As a result of the relocation of the industry from the town centres to the suburbs and the creation of commercial zones on the outskirts of the town, some transportation hubs proved to be redundant, but new connections formed to meet the demands of the XXI century. The lack of areas designated for commercial use resulted in the development of commercial properties. The trade development was an important power that has significantly contributed to the huge reorganization of property use in Central Europe. Such development has been recognized as a tool for local economic revival, supported by government and local entrepreneurship. Local authorities in the majority of former socialist countries encouraged the development

of the commercial real estate. Currently, the representatives of the services sector are a significant power in Central Europe. The main sources of financing suburban shopping centres were foreign investors (Dobska 2001, pp. 44–62).

The direction of retail development in Poland is in line with its evolution in the world. Domestic trade is one of those sectors of the economy, in which the processes of market transformation began at the earliest. On the one hand the result of the liberalization of running business in towns is very fragmented privatized trade network, while on the other the contemporary commercial facilities appeared in the urban fabric (*Funkcja usługowa...* 2009, p. 5). The first to be built were the suburban shopping centres, whose main shareholders were superstores. The second stage included facilities located in the towns. However, they did not occupy the downtown location. Other investors – not just superstores, but also shopping malls increased their presence in these facilities. The next step was the placement of commercial facilities in the strict town centres. For the first time these facilities referred to the environment with its form and architecture. They were no longer tin cubes separated from the street by parking lot. Apart from grocery stores and shopping gallery these facilities offer entertainment as well (in the form of cinema, bowling, games arcade, etc.) Thus, they initiate the trend of combining commerce and entertainment in town centres. Number of the downtown investments is however limited, therefore a subsequent noticeable trend is the interest of investors in smaller towns (Ledwoń 2008). Of course, towns are not the only future shopping environment. Investor interest remains in suburbs and industrial areas.

Contemporary commercial facilities can be found in towns as small as several thousand inhabitants. Such objects occupy downtown and suburban locations, they are located in modern buildings or take up a place of no longer needed urban functions. Localization of such a facility in a small town in Poland does not remain unnoticed, mainly because it is often the only new investment. The traditional function of the small towns was agriculture support, the system had been

changing along with the socio-economic development, when small towns were gaining additional functions. Due to the relatively small number of medium-sized towns in Poland small towns have been forced to take over the over-local functions. This way they have also become the municipal service centres. As was mentioned above contemporary commercial facilities have been appearing in small towns for the last several years. To compare the development of contemporary trade in different parts of the country data for selected sub-regions (Lublin, Łódź, Kraków, Szczecin, Wrocław and Poznań) were analysed². Sub-regions have been adopted in accordance with NUTS (Nomenclature for Territorial Units for Statistics)³ in force in the European Union. The NUTS classification is hierarchical – each Member State is divided into territorial units NUTS level 1, each of which is divided into territorial units NUTS level 2, and these in turn are divided into territorial units NUTS level 3. Poland was divided into six NUTS 1 regions (which group the voivodeships), sixteen NUTS 2 regions (voivodeships) and sixty six NUTS 3 regions (sub-regions). Sub-regions analysed in this work belong to the NUTS 3 group. Poland was divided into sixteen voivodeships, around each voivodeship capital a sub-region was separated (including smaller cities and rural areas) whose population is in the range of 150 000 to 800 000. Such a subregion is a buffer zone for the voivodeship capital. On one side sub-region cities are linked to the voivodeship capital through economic, educational etc. conditions, on the other hand they are independent units, often forming centers for rural areas.

For the purpose of the work the number and distribution of contemporary commercial facilities in cities of following sub-regions was analysed: Łódź (central Poland), Lublin (eastern Poland), Cracow (southern Poland), Szczecin (north-west Poland), Wrocław (west-southern Poland) and Poznań (western Poland).

Most contemporary commercial facilities have been located in the western sub-regions. Modern trade

² Own research (project financed by the NCN, no N N527 099540)

³ Eurostat... 2014

is growing by the same scheme in the sub-regions Wrocław and Poznań. Both areas are well connected and are highly urbanized. Most, as many as 55⁴ facilities exist in the Wrocław sub-region, here we have one facility per 10 003 inhabitants in Poznań – 14 333. Szczecin sub-region is slightly different from the two mentioned, it has a specific geographical location because of the border location and proximity to the Baltic Sea. It also has a lower population density, which determines a slightly lower number of contemporary commercial facilities. However, despite almost two times lower population (compared to the other western sub-regions⁵) the number of contemporary commercial facilities is still high. The network of contemporary commercial facilities in the Szczecin sub-region is dense with one facility per 8 940 inhabitants. Analysed Lublin and Kraków sub-regions are significantly different to the western ones. Despite the differences arising from the history, location, terrain and social-economic conditions there is a similarity between the two sub-regions. In both areas the population is higher than in the western sub-regions and the number of cities is smaller. The number of contemporary commercial facilities is also lower. In Lublin sub-region there is one facility per 48 949 inhabitants, while in Lublin one per 47 559 inhabitants. Łódź sub-region has a separate specificity – it has the largest population density and one contemporary commercial facility per 9 988 inhabitants. It is also the smallest of the analysed regions⁶. High population density is the result of strong urbanization of the area. There are only 11⁷ cities in the sub-region and two of them – Zgierz and Pabianice have over

50 000 inhabitants. The emergence of contemporary commercial facilities in cities or regions is a global phenomenon. Contemporary commercial facilities appear in smaller and smaller towns, according to the following register they operate in towns counting a little more than 2 000 inhabitants. In Poland, the arrangement of contemporary commercial facilities is uneven. Much more new shopping investments are being located in western Poland, the most in Wrocław sub-region, which deserves special attention. Studies on the distribution of contemporary commercial facilities in the most developed region are important because they can provide guidance for regions which are still developing.

TRANSFORMATION OF SPATIAL STRUCTURE IN THE SMALL POLISH TOWNS

Settlement processes taking place within the organism of the town are always a reflection of the time and the political system in which they arise. Formation of an investment model of the town – by concentration of population and building in the town centre and the downtown followed by gradual thinning towards the peripheries – is particularly characteristic for a market economy, where the value of the land and ground rent increases towards the central hub. The contemporary urban development force – alongside the increasingly declining role of industry – is the rapid development of the service sector. It is the access to broadly defined services that is the magnet that causes a people's desire to concentrate. At present, beside people's desire to concentrate in large towns we observe ever-increasing phenomenon of population settling in small towns.

Processes of relocation of the services – in particular trade, which has traditionally been associated with urban centres – are already clearly visible. The new service complexes are localized along the major arteries, and even in the outer zone of towns,

⁴ Number of contemporary commercial facilities in particular sub-regions: Lublin – 15, Łódź – 38, Kraków – 14, Szczecin – 36, Wrocław – 55, Poznań – 41.

⁵ Population: Wrocław sub-region – 550 173 (area of 6 432 km²), Poznań sub-region – 587 677 (area of 4 928 km²), Szczecin sub-region – 321 843 (area of 5 321 km²).

⁶ Łódź sub-region has an area of 2 206 km²

⁷ Towns in mentioned sub-regions are mostly small ones – counting from 2 to 20 thousand inhabitants, there are less medium towns – counting from 20 to 100 thousand inhabitants, there are no big towns. In Lublin sub-region there are 8 towns (5 of which are small, 3 are medium: Świdnik, Łęczna, Lubartów), Łódź sub-region – 11 towns (7 small, 4 medium), Kraków

sub-region – 15 towns (12 small, 3 medium), Szczecin sub-region – 17 towns (14 small, 3 medium), Wrocław sub-region – 20 towns (18 small, 2 medium).

in total isolation from built-up areas. This is often due to the size of an available land, which is required by contemporary commercial facilities, and the need for thousands of parking spaces and ease of their accessibility. The period after World War 2 was not lucky for Polish towns. The collapse of the private trade and crafts as well as supremacy of the so-called social ownership did not allow for the natural development of this specific urban design figure. Most towns of Lower Silesia are small towns and in the coming years they will determine the nature of spatial transformations of our region. These towns had an industrial, tourist and spa, or administrative character. Agriculture support function – until recently the dominant one – practically ceased to exist.

In small towns, especially in those who have suffered the greatest losses during the war, the process of treatment of wounds and healing the breaches in ruined downtown structure has not yet ended. The process of the birth of local awareness started in 1989 only now it allows the formation of the image of the town tailored to the needs of local communities. Local authorities only now can start the process of “furnishing” the town to its measure. To this day on Lower Silesia there are towns of medieval origin and an old town structure destroyed during the war or shortly afterwards, and never reconstructed so far. These include such towns as Strzelin, Trzebnica, Lwówek Śląski or Lubomierz. Urban investment areas of Lower Silesia in most towns inherited the legacy of the disrupted and random spatial structure from past half-century. The settlement processes carried out on the basis of oddly interpreted modernistic urban ideas have left the post-war built areas of towns with undeveloped empty stretches of land and the lack of human-friendly public spaces. Ruptured structure divided into urban downtown area, usually historical, and – unrelated to it – new modernistic housing estates. In small towns multi-family buildings are usually in the downtown. Suburban districts are composed of detached houses and small residential houses. The post war period can be divided into the recovery time linked to social realism, the development time, identified with modernism and prefab-

rication, and the breakthrough time, which mainly contains post-modernist ideas. These periods had their prominent role in creating a climate of individual towns. The recovery time of the 40's and 50's combined with traditional building materials and the accompanying technologies. Buildings destroyed by the war were reconstructed, over time they built new residential complexes combining architecture of social realism with modernist urbanism. The period of the housing needs increase induced by the expansion of the industry in Polish towns has been satisfied with the prefabrication of housing. It was then that highest number of new dwellings was created. The only thing that was forgotten were services, greenery, recreation and communications which is the rest of town functions.

Analysis of the settlement network of the Lower Silesia region indicates considerable diversity of density of urban networks, the size of towns, links with the communications network and the large urban centres. Paradoxically, small towns have the best chance for normal development and the creation of the functional and spatial structure attractive for inhabitants and tourists. In Lower Silesia there is 69 of them. The towns having a considerable potential for development are spa resorts, large attractive tourist complexes and district towns. In the influence area of Wrocław the small towns have by far the largest influence on their development. The closer they are to Wrocław, the greater the possibilities.

THE ANALYSIS OF TRADE CHANGES IN SELECTED SMALL TOWNS

Commercial tissue in the towns listed below developed based on various patterns, but the common feature is the increasing number of shops, both traditional ones as well as contemporary commercial facilities. Their location and dynamics of the process depended on the type of town. In the majority of studied towns since the early 90s, there was clearly isolated area in the spatial structure of the town, with commercial services, which grew in importance in subsequent years. There are also some towns, in the

structure of which there was no such distinctive area, they are industrial centres, development of which largely depended on the company business. In the towns of the medieval location the largest number of shops is located in the market or is placed in the surrounding townhouses. A clear urban arrangement and the market determine the commercial tissue development in the downtown.

The Central Statistical Office reports on decreasing number of traditional shops, over the last few years. This fact is intensified by the media, which often blame the contemporary commercial facilities for this situation. However there are no academic studies that would clearly support this assertion in relation to Polish towns. The authors analysed the changes in the spatial formation of commercial tissues in several small towns confronting them with the development of contemporary commercial facilities, in years 1990–2010. The study was possible thanks to data concerning the individual shops, provided by the Central Statistical Office.

JELCZ-LASKOWICE. Jelcz-Laskowice is a 16-thousand inhabitants town with an industrial tradition. Established in 1987 from a combination of Jelcz and Laskowice Oławskie. The main factor in favour of the establishment of the town was a combination of the car factory in Jelcz with its service and residential facilities in Laskowice (Szmytkie 2009). The location of the company has determined the development of the residential areas. Within the area near the factory, between a former Jelcz and Laskowice a housing estate was established which, since the early 90s, concentrated the largest number of people and services. This estate is now the town centre. Whereas the area

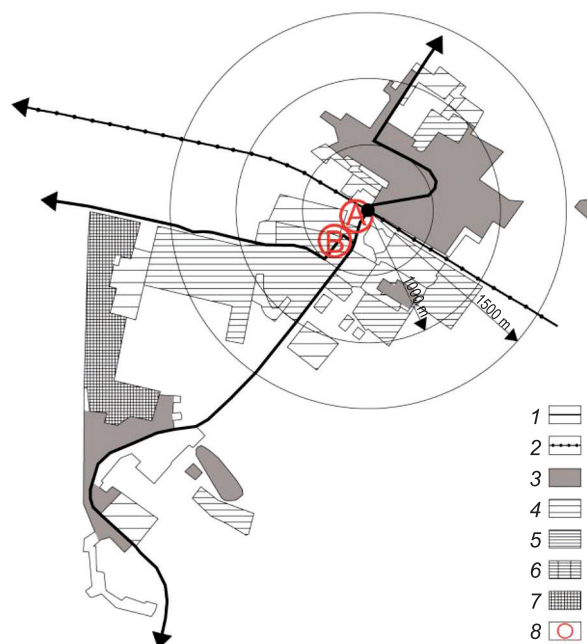

Fig. 1. Contemporary commercial facility in the spatial structure of Jelcz-Laskowice: 1 – major roads; 2 – railroads, 3 – post-war service and residential buildings; 4 – service and residential buildings from the 70s; 5 – service and residential buildings from the 80s; 6 – service and residential buildings from the 60s; 7 – service and residential buildings from the 40s and 50s; 8 – contemporary commercial facility

of the old Jelcz and Laskowice Oławskie practically does not have any services. The spatial arrangement of Jelcz-Laskowice is quite chaotic. The centre of town was not planned several dozen years ago. It was located on the area of housing estate, close to industrial plants. The services for residents concentrated in random residential area buildings: kiosks, pavilions etc. The result of such activities is the irregular shape of the centre. In addition, its shape was magnified by the location

Table 1. Parameters describing the contemporary commercial facilities in Jelcz-Laskowice

Jelcz-Laskowice, population: 15 508							
Building	Year built	Plot area [m ²]	Build-up area [m ²]	Sales area [m ²]	Building height [m]	Number of parking places	New building/adaptation
A	2001	5027	1554	~1300	7	47	new
B	2010	4318	1029,09	~1700	7	29	adaptation

Source: own study based on data provided by the District Authorities on the basis of paragraph 1 and Article 10 paragraph 1 of the Act on Access to Public Information, of 6 September 2001 (OJ No 112, item 1198 as amended) and on the basis of the site verification

of contemporary commercial facilities operating in the town centre for the last 10 years. Contemporary commercial facilities have been located on adjacent parcels along the main street. They are important objects in the spatial structure of Jelcz, located near the bus stop, surrounded by a large number of traditional shops, they are accessible by foot, bicycle, car and public transport. Both objects are separated from the street by parking lot. In Jelcz-Laskowice the largest number of shops ends their operations in the area of the estate, that is in the “centre” of the town. However, while the largest number of shops is located at the main street, the shops ending their operations are found at the adjacent streets. This demonstrates the commercial nature of the street and keen interest of investors. The main street while the road itself leads to the district town or in the opposite direction – to Wrocław.

OBORNIKI ŚLĄSKIE. Oborniki Śląskie are eight-thousand inhabitants centre that deserves special attention. It is a town with the tradition of health resort, located 25 km away from Wrocław, in conjunction with a good public transport link the town is popular among residents, and their number since World War II gradually increases. At the beginning of the 90s in the spatial structure of Oborniki Śląskie, there was no area with particularly more shops than the others. With the development of the capitalist system the number of traditional shops started to increase and build up around the central roundabout and on the road leading to the railway station. Railway station is an important object in the structure of the town because it is used by many residents commuting daily by train. Contemporary commercial facilities have

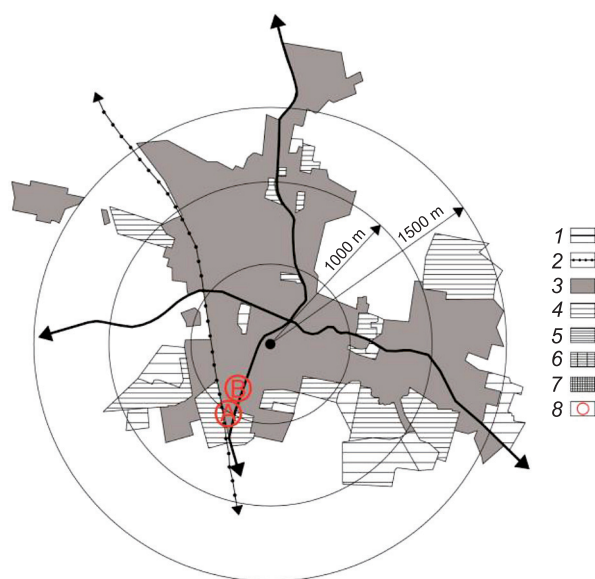

Fig. 2. Contemporary commercial facility in the spatial structure of Oborniki Śląskie: 1 – major roads; 2 – railroads; 3 – post-war service and residential buildings; 4 – service and residential buildings from the 70s; 5 – service and residential buildings from the 80s; 6 – service and residential buildings from the 60s; 7 – service and residential buildings from the 40s and 50s; 8 – contemporary commercial facility

been opened in 2006, 2009. The first one was located in the old furniture factory adapted for commercial purposes, while the second was established as a new object on an adjacent parcel. Both buildings are located a few hundred meters from the main roundabout in the town. A typical problem of contemporary commercial facilities located in converted for commercial purposes buildings is a problem with parking. Due to the small parking lot, which in the case of “Oborniki Śląskie” occupies the former manoeuvring yard, the number of parking spaces is insufficient. The division

Table 2. Parameters describing the contemporary commercial facilities in Oborniki Śląskie

Oborniki Śląskie, population: 8 475							
Building	Year built	Plot area [m ²]	Build-up area [m ²]	Sales area [m ²]	Building height [m]	Number of parking places	New building/adaptation
A	2006	5 567	1 072	870	5	31	adaptation
B	2009	8 735	1 657	1300	10	106	new

Source: own study based on data provided by the District Authorities based on Article 2 paragraph 1 and Article 10 paragraph 1 of the Act on Access to Public Information of 6 September 2001 (OJ No 112, item 1198 as amended) and on the basis of the site verification

proposed by the investor is not respected by motorists, resulting in the communication chaos around the facility. The same problem is faced by customers of the above mentioned Jelcz-Laskowice. One of the buildings, opened in 2005, had a sizeable parking lot located between the building and the road. After several years a petrol station has been located within the parking lot, and a new entry appeared. Layout of parking spaces, however, remained unchanged, parking in the designated areas is not possible anymore, because this leads to blocking of the entry into the facility. Lack of properly designated parking spaces makes drivers leave cars where they please, causing traffic chaos.

KĄTY WROCŁAWSKIE. Kąty Wrocławskie and the discussed below: Sobótka and Trzebnica received municipal rights in the thirteenth-fourteenth century. Due to the regular grid of streets and a distinguished centre the largest number of services after transformation period was located in these towns within the downtown area. While the development of the traditional commercial tissue took place in these towns following a similar pattern, the location of contemporary commercial facilities is a more complex issue. Kąty Wrocławskie is a small town with several thousand inhabitants away from Wrocław about 27 km. Due to the proximity to the motorway access to Wrocław takes about dozen or so minutes. Kąty Wrocławskie population is gradually increasing since the Second World War. The new residents mainly occupy detached houses spreading on suburbs. The town has one contemporary commercial facility. It is located in the new building on grounds previously undeveloped, a few hundred meters from the very town centre. The facility was opened in 2001.

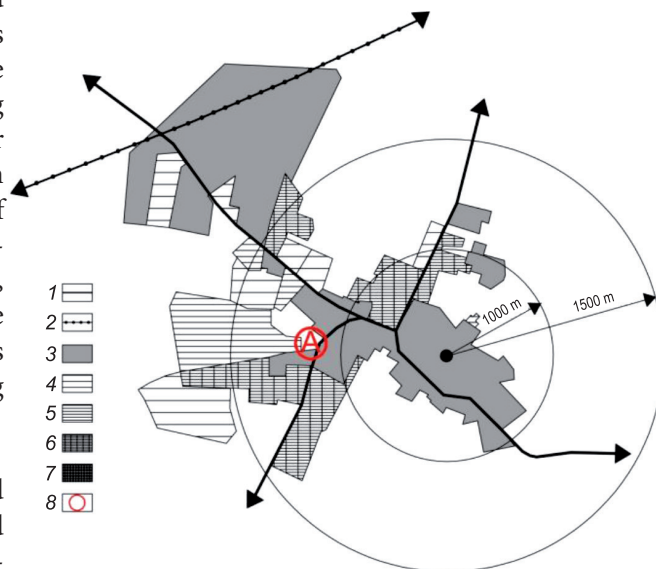

Fig. 3. Contemporary commercial facility in the spatial structure of Kąty Wrocławskie: 1 – major roads; 2 – railroads; 3 – post-war service and residential buildings; 4 – service and residential buildings from the 70s; 5 – service and residential buildings from the 80s; 6 – service and residential buildings from the 60s; 7 – service and residential buildings from the 40s and 50s; 8 – contemporary commercial facility

Despite its location in the town, one drawback of this investment is a pedestrian access. At a public road, at which there is a shop, there is no dedicated lane for pedestrians, and the walkpaths, coming from the housing estate are unpaved. This impedes access for mothers with children, people with disabilities and the cyclists. Due to the modernization of the facility in 2010 the shop was closed for several weeks. During this period sellers from other local shops (clothing, footwear), complained of a dramatic reduction in the

Table 3. Parameters describing the contemporary commercial facility in Kąty Wrocławskie

Kąty Wrocławskie, population 5 722							
Building	Year built	Plot area [m ²]	Build-up area [m ²]	Sales area [m ²]	Building height [m]	Number of parking places	New building/adaptation
A	2001	4 257	1 232	950	7	92	new

Source: own study based on data provided by the District Authorities based on Article 2 paragraph 1 and Article 10 paragraph 1 of the Act on Access to Public Information of 6 September 2001 (OJ No 112, item 1198 as amended) and on the basis of the site verification

number of customers. In their opinion⁸, the main clients of local non-food shops are those visiting the contemporary commercial facility, and the small local shops do not compete with the contemporary commercial facility but supplement its offer.

TRZEBNICA. Trzebnica is a town with the mediaeval tradition. Traditional trade focuses in the historical centre. In Oborniki Śląskie the largest number of shops was on Dworcowa Street leading to the railway station. While in Trzebnica the street connecting the market and a bus station serves as the commercial centre. The primary function of the town is housing and the district support. In Trzebnica there are currently operating two contemporary commercial facilities, opened in 2009, 2010. Both are located in new buildings in the areas previously occupied by warehouses. The first one is located in the suburbs, available to walking and driving customers alike. The second one, opened in 2010, is closer to the centre. It is a the contemporary two-storey commercial facility that has own parking. Both facilities operate in the town for short period of time, both have the adequate number of parking spaces and are tailored to the requirements of the modern customer.

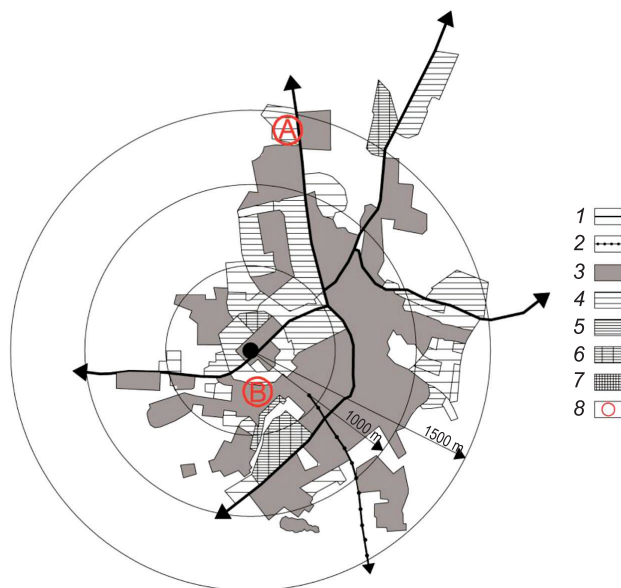

Fig. 4. Contemporary commercial facility in the spatial structure of Trzebnica: 1 – major roads; 2 – railroads; 3 – post-war service and residential buildings; 4 – service and residential buildings from the 70s; 5 – service and residential buildings from the 80s; 6 – service and residential buildings from the 60s; 7 – service and residential buildings from the 40s and 50s; 8 – contemporary commercial facility

Table 4. Parameters describing contemporary commercial facilities in Trzebnica

Trzebnica, population: 12 460							
Building	Year built	Plot area [m ²]	Build-up area [m ²]	Sales area [m ²]	Building height [m]	Number of parking places	New building/adaptation
A	2009	6 670	1 544	1 270	7	83	new
B	2010	4 546	1 255	950	10	55	new

Source: own study based on data provided by the District Authorities based on Article 2 paragraph 1 and Article 10 paragraph 1 of the Act on Access to Public Information of 6 September 2001 (OJ No 112, item 1198 as amended) and on the basis of the site verification

SOBÓTKA. Sobótka is the several thousand inhabitants town, about 33 kilometres away from Wrocław. The town is a destination for weekend breaks for the residents of Wrocław. In Sobótka begin numerous hiking trails that led on Ślęza Massif. A town with the mediaeval tradition has suffered

greatly during World War II, nearly 60% of the buildings were destroyed. Over the next decades no attempt was made to complement the demolished market frontages with new buildings. It was only in the 80s, when in the place of the destroyed ones, new buildings were constructed. In one of the buildings constructed in the 80's there is a contemporary commercial facility located. The building in its conception also served as commercial object, it was modernized for the needs

⁸ These Information were received in a conversation with the owners of traditional shops in Kąty Wrocławskie.

Table 5. Parameters describing the contemporary commercial facility in Sobótka

Sobótka, population: 6 924							
Building	Year built	Plot area [m ²]	Build-up area [m ²]	Sales area [m ²]	Building height [m]	Number of parking places	New building/adaptation
A	2005	1836	456	400	6	11	adaptation

Source: own study based on data provided by the district authorities on the basis of Article 2 paragraph 1 and Article 10 paragraph 1 Act of the Access to Public Information of 6 September 2001 (OJ No 112, pos. 1198 as amended), and on the basis of the site verification

of the new network in 2005. Despite the large area of investment (1836 sq. m) on the plot is only 11 dedicated parking spaces. However, there are more customers coming for shopping, which results, as in the case of Oborniki Śląskie and Jelcz-Laskowice, in the communication chaos on the site.

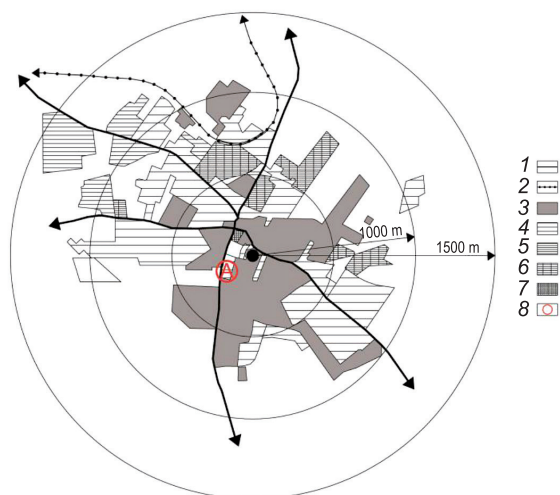

Fig. 5. Contemporary commercial facility in the spatial structure of Sobótka: 1 – major roads; 2 – railroads; 3 – post-war service and residential buildings; 4 – service and residential buildings from the 70s; 5 – service and residential buildings from the 80s; 6 – service and residential buildings from the 60s; 7 – service and residential buildings from the 40s and 50s; 8 – contemporary commercial facility

The trends accompanying development of the new forms of commerce in small towns of Lower Silesia were determined on the basis of several dozen of investments located in the region⁹. On the basis

⁹ Trends determining the development of contemporary commercial facilities in small towns were based on a detailed

of the parameters describing the objects it was possible to determine the changes that took place in the spatial shaping of contemporary commercial facilities. By analyzing the distribution of contemporary commercial facilities, it's possible to specify the town zones of interest to investors. The American sociologist Ernest W. Burgess, developed a model of concentric zones of the town, by distinguishing in it five areas arranged around a central point in the town. This concept assumed that the nucleus of the town was a trading centre, which has become an urban centre, therefrom the downtown has developed. Around it a transition zone has developed, character of which is industrial and commercial as well as residential. Another area was covered by residential zone only, after which there was a the next one – detached houses zone. The last one, outer zone linked the town with rural areas, acting as the suburban zone (Burgess 1996, pp. 85–72). In the first stage of the development of new forms of commerce in the analysed towns downtown locations attracted the interest of investors. Traditional trade was concentrated in their vicinity. This trend was particularly evident during the early years of the process. Due to lack of undeveloped downtown plots, commercial objects occupied existing buildings with a storage, industrial or cultural function. One of the towns where the object of the cultural function has been upgraded to the commercial function was Twardogóra. In 2000, sports and entertainment hall was adapted for the purpose of the popular commercial network. All of adaptations include the conversion of the commercial, cultural, or warehouse function

analysis of twenty-two such facilities located in selected small towns in Wrocław sub-region: Trzebnica, Oborniki, Żmigród, Milicz, Oleśnica, Bierutów, Syców, Twardogóra, Jelcz-Laskowice, Kąty Wrocławskie, Sobótka, Siechnice, Środa Śląska.

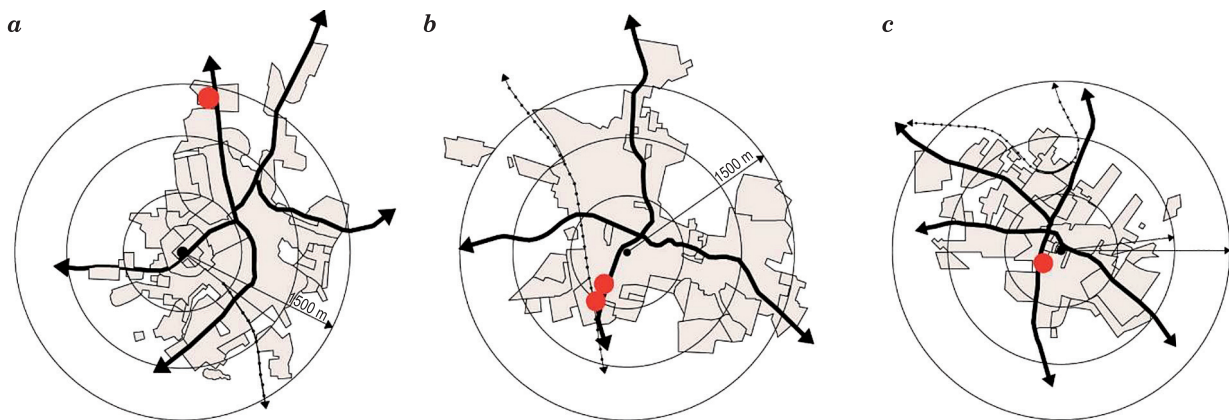

Fig. 6. Location of contemporary commercial facilities in a city: *a* – Trzebnica – location in suburban area; *b* – Oborniki Śląskie – location in the transition zone, *c* – Sobótka – location in the downtown area

and adapting it to the requirements of the modern consumer. The next stage is to stimulate investors' interest in areas located outside the downtown. In the years 2006–2010 investments in the transitional, housing and suburban zones were carried out simultaneously. These locations occasionally included the adaptations. The vast majority of them were newly built objects, equipped with parking, attracting customers with cars. After 2008 in the small towns only new investments have been localised. This phenomenon could be explained by economic factors, pleading for the construction of a new object (convenient parking, clearly legible form, unnecessary difficulties arising from the previous function) or just a limited number of investments that can be adapted. In all the analysed cases, the investor was the representative of the food sector, which occupied most of the area. In half of the contemporary commercial facilities there are additional service points, representing small services (florist, bakery, ATM, etc.), located close to entrance zone.

Over last dozen or so years, the size of contemporary commercial facilities has also changed. First contemporary commercial facilities were located on lots with an average area of $5\,094,66^{10}$ m², while new investments incurred in the years 2008–2010 occupied areas with an average of $6\,577,42$ m². With the increas-

ing plot and sales areas there is very little increase in building area. The average is only $1\,148,12$ m² – $937,13$ m² for adaptations and $1\,289$ m² for new investments.

The first contemporary commercial facilities located in buildings adapted for commercial purposes did not have large enough plot to provide parking, communication support and the possibility of access. In Sobótka, for example, in the facility opened in 2005, the number of parking spaces within the investment was 15 spaces. In 2000, in Żmigród, the contemporary commercial facility located in the town centre did not have a dedicated parking. Comparing – the number of parking spaces located within the new investments built in the years 2008–2010 has increased to about 100 dedicated parking spaces. The location of contemporary commercial facilities in small towns after the transition period is an important matter. Large dimension objects, having dedicated parking, appear in the spatial structure. These objects capture the attention of clients, in a small town they tend to be one of the few new developments. Illuminated, with colours that represent the network, they become the icons of the chain they represent.

CONCLUSION

Contemporary commercial facilities are important elements of the functional and spatial structure of small towns. The expansion of international

¹⁰ The average plot area of newly built contemporary commercial facilities created in the years 2000–2003 was calculated.

networks is progressing rapidly, and the effects of the location of new commercial investments affect the daily life of inhabitants. In this paper we analyzed in detail the parameters and indicators that characterize contemporary commercial facilities, which allowed to identify changes and trends associated with the development of this form of trade in small towns. Contemporary commercial facility is mostly a new building in the city, with an area of development and overall dimensions¹¹ generally larger than the neighboring buildings. As a result of the location of new trade investment the existing spatial structure, dominants and closing axis view of the street are changing. Creation of identical objects, in similar sites leads to the unification of space. Because of the ready-made templates of retail-chain buildings designers role in the formation of a discount facility is negligible. The aim of the investor is to create a clear, recognizable forms. Thus arise of the same facilities with the same area, with the same land development. Customers are served by staff dressed in the same uniforms, stores opened in the same hours – regardless of region. The goals of the investors and institutions caring for the image of the city are different. One side wants standardization and the other side – which represents local authorities aims to keep the character of the place. Discount stores occupy urban locations, regardless of the history of the city. In most cases they do not correspond with the local architecture, and long open luminous facilities are sometimes the only evening entertainment, thus they influence the reception of space.

Observing the experience of Western European countries continued development of contemporary commercial facilities and expansion of their offering should be predicted for Poland. In a small German towns the number of such facilities is almost three times greater than in Poland¹². In addition, more

often there are accompanying catering, trade and other services beside the store's main tenant. Land development and location of contemporary commercial facilities in small towns have been changing in the years 1990–2010. The first contemporary commercial facilities were adaptations of existing storage, cultural or commercial buildings – these facilities were modernized to fit the new function. Most of the adapted buildings were located in downtown or in the transition zone. With the development of contemporary commercial facilities their location has changed – they moved away from the center. The form of the buildings also has changed – the closer to the year 2010 the more simple, lightweight but above all cheap the construction was.

Based on the experience of European countries and observations, it was concluded that the optimum location of a contemporary commercial facility in a small town is in the transition zone, or on the border of downtown. Such location of a new trade investment does not modify the historical center and at the same time is close to residential units. It is thus accessible by foot and does not generate additional traffic.

Research results prove that the process of the development of contemporary commercial facilities was forming in different way than in big towns. The first emerging buildings were the downtown objects, while in metropolitan areas the interest of investors in the early 90s targeted the suburban areas. Small towns are not affected yet by the problems faced by large towns, such a significant communication load nearby contemporary commercial facilities. There has also been no change in the spatial shaping of the traditional commercial tissue as a result of competition. However, the phenomenon of functioning of contemporary commercial facilities is relatively new and requires further research.

¹¹ The parameters that most influence the perception of a contemporary commercial facility are its height, building area and the plot area. They are generally larger than the adjacent buildings, in addition they are surrounded by parking which highlights their size even more.

¹² Research report: Comparison of land development and location of contemporary commercial facilities located in

small towns of Wrocław sub-region and Landkrais Laipzige (A. Szumilas). Project co-financed by the European Union under Human Capital Programme.

REFERENCES

- Besser, T.L., Recker, N., Agnits, K. (2009). The impact of economic shocks on quality of life and social capital in small towns. *Rural Sociology* 73(4), 580–604.
- Burgess, E.W. (1996). The growth of the city. An introduction to a research project, in: *The city reader*. Eds. R.T., LeGates, F., Stout. Rutledge, London – NY, pp. 156–157, Originally Published in 1925 in *The trend of population*. Publications of the American Sociological Society XVIII, pp. 85–97.
- 20 lat transformacji. Osiągnięcia, problemy, perspektywy (20 years of transformation. Achievements, problems, perspectives). (2009). Red. (Eds.) G., Kołodko, J., Tomkiewicz. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Colleman, P. (2006). *Shopping environments. Evolution, Planning and Design*, London, Architectural Press
- Dobska, M. (2001). Prywatyzacja w sektorze usługowym, w: *Transformacja w usługach: sektor usług w Polsce w latach 1990–1999* (Privatization in the service sector), in: *Transformation in services: service sector in Poland in the years 1990–1999*. Red. (Ed.) K., Rogoziński. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, pp. 44–62.
- Eurostat. Your key to European statistics, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/introduction, dostęp (access): 21.03.2014.
- Funkcja usługowa małych miast (Service function of small town). (2009). Red. (Ed.) T., Marszał. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 5.
- Ledwoń, S. (2008). Wpływ współczesnych obiektów handlowych na strukturę śródmieść (Impact of modern shopping structures on the city center structure). Doctoral Dissertation, Gdansk University of Technology.
- Nicholls, R. (2001). Przekształcenia w sektorze usług w Polsce w perspektywie europejskiej, w: *Transformacja w usługach: sektor usług w Polsce w latach 1990–1999* (Transformations in the services sector in Poland – European perspective), in: *Transformation in services: service sector in Poland in the years 1990–1999*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, ss. 11–29.
- Pichler-Milanović, N., Gutry- Korycka, M., Rink, D. (2007). Sprawl in the post-socialist city. The changing economic and intuitional context of central and eastern European cities, in: *Urban sprawl in Europe. Landscapes, land-use change & policy*. Eds. Ch., Chouch, L., Leontidou, G., Petschel-Held, ss. 103–113.
- Transformacja w usługach: sektor usług w Polsce w latach 1990–1999 (Transformation in services: service sector in Poland in the years 1990–1999). (2001). Red. (Ed.) K., Rogoziński. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, pp. 29–43.
- Szmytkie, R. (2009). Miasta – zlepienie na Śląsku Dolnym i Opolskim (Cities – conglomerates in Lower Silesia and Opole voivodeships). *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław.

MIEJSCE WSPÓŁCZESNEGO HANDLU W STRUKTURZE PRZESTRZENNEJ MAŁYCH MIAST PODREGIONU WROCŁAWSKIEGO

ABSTRAKT

Transformacja polskiej gospodarki w latach dziewięćdziesiątych doprowadziła do rozwoju sektora usług. Wraz z rozwojem systemu kapitalistycznego w Polsce pojawiały się współczesne obiekty handlowe. Pierwsze obiekty lokalizowane były w latach 90. w dużych polskich miastach. Do małych miast nowe formy handlu dotarły około 10 lat później. W pracy autorzy określają miejsce współczesnych obiektów handlowych w strukturze przestrzennej małych miast. Uwzględniono lokalizacje śródmiejskie, znajdujące się w strefie mieszkaniowej, oraz podmiejskie. Przedmiotem analizy były 22 miasta o populacji od 4 do 20 tysięcy mieszkańców. Na podstawie badań własnych, danych statystycznych oraz różnych typów lokalizacji udało się ustalić tendencje, które towarzyszyły rozwojowi nowych form handlu w małych polskich miastach w określonym przedziale czasowym.

Słowa kluczowe: współczesny handel, struktura przestrzenna, miasteczko, transformacja

WYKORZYSTANIE DANYCH FOTOGRAMETRYCZNYCH DO TWORZENIA ZAŁOŻEŃ DO PROJEKTU SCALENIA GRUNTÓW

Jacek M. Pijanowski✉, Izabela Piech✉, Barbara Posiak✉

Katedra Geodezji Rolnej, Katastru i Fotogrametrii, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
ul. Balicka 253a, 30-198 Kraków, **Polska**

ABSTRAKT

Prace urządzenioworolne, w tym proces scalenia gruntów, umożliwiają kompleksowy rozwój obszarów wiejskich. Są to jednak skomplikowane, pracochłonne i czasochłonne zabiegi. Aby właściwie zaplanować zadania mające na celu dostosowanie struktury przestrzennej obszaru do potrzeb jego zrównoważonego rozwoju należy dokładnie zbadać teren opracowania. Duży potencjał w tym zakresie posiadają produkty fotogrametryczne i wykonane na ich podstawie opracowania.

Celem artykułu jest zaprezentowanie możliwości wykorzystania danych fotogrametrycznych na potrzeby prac urządzenioworolnych. Studium przypadku obejmuje przeprowadzenie analiz dla miejscowości Chodów z wykorzystaniem chmur punktów i ortofotomapy cyfrowej pozyskanych w ramach projektu ISOK.

Rezultatem jest mapa wynikowa przedstawiająca kompleksowe analizy dotyczące charakteru terenu. W pracy zwrócono uwagę na występowanie i lokalizację potencjalnych obszarów problemowych. W artykule pokazano szybki sposób przeprowadzenia analiz, które mają nieocenioną wartość w tworzeniu założeń do projektu scalenia gruntów z wykorzystaniem darmowego oprogramowania.

Słowa kluczowe: założenia do projektu scalenia gruntów, dane fotogrametryczne, lotniczy skaniny laserowy

WPROWADZENIE

Zagadnienia dotyczące zarządzania terenów rolnych w Polsce od wielu lat są przedmiotem badań naukowych i projektów pilotażowych. Według Polskiej Normy „Gospodarka ziemią w rolnictwie” (PN-R-04151:1997), zarządzanie terenów rolnych to zespół planowanych zabiegów (technicznych i organizacyjnych) uwzględniających uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne, prawne i społeczne, mających na celu dostosowanie struktury przestrzennej obszaru do potrzeb racjonalnej organizacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Polska Norma 1997). Z kolei

w ramach prac badawczo-wdrożeniowych realizowanych w Małopolsce w latach 2011–2012 przyjęto następującą definicję urządzeń rolnych, opartą na Polskiej Normie „Gospodarka ziemią w rolnictwie”: urządzenia rolne (urządzanie obszarów wiejskich) to zespół zintegrowanych zabiegów technicznych i organizacyjnych uwzględniający uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne, prawne i społeczne, mający na celu dostosowanie struktury przestrzennej obszaru do potrzeb jego zrównoważonego rozwoju, w tym nowej organizacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Pijanowski i in. 2012).

✉jacek.pijanowski@urk.edu.pl, ✉rmpiech@cyf-kr.edu.pl, ✉barbara.posiak@urk.edu.pl

Podstawowym dokumentem, który winien służyć kompleksowemu urządzaniu obszarów wiejskich jest gminny plan (program) urządzenioworolny (PUR), pozwalający na analizę uwarunkowań i problemów lokalnych, określenie kierunków rozwoju oraz zapotrzebowania na prace scaleniowe i inne działania w poszczególnych sołectwach. Jak dotąd nie przyjęto żadnych aktów prawnych, które normowałyby sporządzanie takich planów, dlatego też gminy nie mają prawnego obowiązku ich sporządzania (Przegon 2016). Zarówno stopień zaawansowania w sporządzaniu, jak i nomenklatura planów urządzenioworolnych w Polsce jest zróżnicowana. Obligatoryjnym dokumentem, opracowywanym przed wszczęciem postępowania scaleniowego współfinansowanego ze środków unijnych, są natomiast „Założenia do projektu scalenia gruntów”, sporządzane na podstawie Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 10 grudnia 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej na operacje typu „Scalenie gruntów” w ramach poddziałania „Wsparcie na inwestycje związane z rozwojem, modernizacją i dostosowywaniem rolnictwa i leśnictwa” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. W gminach, posiadających PUR, założenia te są uszczegółowieniem jego zapisów w skali sołectwa poddawanego procesowi scaleniowemu. Z kolei dla sołectw położonych w gminach nieposiadających PUR, założenia muszą zostać opracowane od podstaw, w oparciu o wytyczne dla danego województwa. Są one jedynym instrumentem pozwalającym na kompleksową analizę uwarunkowań rozwoju i właściwe określenie celów urządzania przestrzeni sołectwa. Jak pokazuje przykład wytycznych dla województwa małopolskiego, założenia obejmują bardzo szerokie analizy – w tym analizę stanu melioracji i odwodnienia terenów rolnych oraz dróg transportu rolnego (Wytyczne... 2014), gdyż scalenia powinny dążyć także do ograniczania strat będących skutkiem występowania erozji wodnej, osunięć ziemi czy powodzi.

Prace urządzenioworolne są zabiegami skomplikowanymi, pracochłonnymi i czasochłonnymi przede wszystkim przez wielkość terenów, które obejmują.

Zazwyczaj jest to obszar sołectwa lub większy. Obecnie układ nowych działek lub regulacja starego układu gruntów realizowane są w płaszczyźnie dwuwymiarowej, w oparciu o mapy analogowe i numeryczne, zasadnicze i ewidencyjne, glebowo-rolnicze i klasyfikacyjne, przyrodnicze, sozologiczne itd. Istnieje konieczność przywiązania większej uwagi do postrzegania krajobrazu w układzie wertykalnym (Przegon 2016). Planowanie efektywnej reorganizacji przestrzeni wiejskiej oraz zabiegów mających na celu rozwój obszarów wiejskich wymaga wykorzystania nowoczesnych technik pomiarowych oraz specjalistycznych narzędzi informatycznych. Do bezpośredniego pomiaru terenu wykorzystywane są klasyczne geodezyjne techniki pomiarowe, takie jak tachimetria elektroniczna czy technika GPS. Są to jednak metody kosztowne i czasochłonne, a ich wykorzystanie uzasadnione jest w przypadku prowadzenia analiz na niedużym obszarze, w szczególnych warunkach dokładnościowych (Kurczyński 2014). Możliwości prowadzenia zaawansowanych analiz trójwymiarowych na rozległych obszarach oferują dane pozyskane metodami fotogrametrycznymi.

PODSTAWOWE PRODUKTY FOTOGRAMETRYCZNE, ICH POCHODNE I ZASTOSOWANIE

W tradycyjnym rozumieniu fotogrametria jest to dziedzina nauki i techniki zajmująca się wyznaczeniem położenia, rozmiaru i kształtu obiektów na podstawie zdjęć fotograficznych. Rozwój technologii doprowadził do wyparcia fotogrametrii analogowej (wykorzystującej analogową postać danych i analogowe metody opracowania) przez fotogrametrię cyfrową wykorzystującą cyfrową postać danych początkowych (postać rastrową). Współcześnie jednak analizy dotyczące kształtu i charakteru terenu nie ograniczają się tylko do opracowań bazujących na fotogrametrycznych zdjęciach lotniczych. Aktualnie bardzo ważnym źródłem danych, które ciągle zyskuje na popularności i znaczeniu, są dane pochodzące z lotniczego skaningu laserowego. Dane te zaliczane są do dziedziny produktów teledetekcji aktywnej.

W trakcie pomiaru sygnał jest wysyłany z instrumentu, a po odbiciu od obiektu odbierany i analizowany. Impuls laserowy przenika przez pokrywę roślinną, przez co możliwe jest zarejestrowanie informacji o rzeczywistym ukształtowaniu terenu. Postać pozyskanych danych idealnie odpowiada procesowi zautomatyzowanego opracowania (Kurczyński 2014, Pilecka 2013).

Poprzez cyfrowe przetworzenie zdjęcia lotniczego w rzucie środkowym na rzut ortogonalny w określonym odwzorowaniu i układzie współrzędnych otrzymywane jest ortozdjęcie o znanej i jednakowej wielkości piksela terenowego. Połączone w procesie mozaikowania ortozdjęcia tworzą ortofotomapę, która w celu ułatwienia użytkowania jest dzielona na tzw. moduły archiwizacji, często odpowiadające sekcjom map (Kurczyński 2014). Fotogrametryczne zdjęcia lotnicze są także podstawą do tworzenia Numerycznych Modeli Pokrycia Terenu (NMPT) oraz Numerycznych Modeli Terenu (NMT) (Piech 2012). Ortofotomapy cyfrowe mają szerokie zastosowanie. Od wielu lat wykorzystywane są m.in. do kontroli istniejących map ewidencyjnych, wydzielania tzw. powierzchni funkcjonalnych, przy modernizacji ewidencji gruntów i budynków (EGiB), w planowaniu przestrzennym, jako podkład kartograficzny do przedstawienia wyników prac badawczych, w tworzeniu uproszczonego systemu informatycznego, do zasilania bazy wektorowej danych topograficznych i budowy baz tematycznych i in. (Preuss 2004, Wężyk 2015). Zdjęcia lotnicze wykorzystywane są także na etapie kształtowania nowego układu działek w procesie scalenia gruntów (Janus i Taszakowski 2016).

Produktem lotniczego skanowania laserowego jest chmura punktów o współrzędnych (X, Y, Z). Często ze skanerem współpracuje kamera cyfrowa, w wyniku czego na etapie opracowywania produktów chmura punktów otrzymuje dodatkowy atrybut koloru RGB. Dane te znajdują zastosowanie w wielu dziedzinach nauki i sektorach gospodarki (w działalności związanej ze środowiskiem, gospodarką przestrzenną, pracami geodezyjnym, bezpieczeństwem i zarządzaniem kryzysowym, turystyką i rekreacją i in.). Podstawowymi opracowaniami tworzonymi na bazie

chmur punktów są, tak jak w przypadku zdjęć lotniczych, NMPT i NMT. Są one wykorzystywane m.in. w opracowaniu map zagrożenia i ryzyka powodziowego, do monitorowania ruchów masowych, w modelowaniu erozji wodnej, w opracowywaniu dokumentów planistycznych, w inwentaryzacji infrastruktury technicznej naziemnej (drogi), w analizie potencjału promieniowania słonecznego i in. (Wężyk 2015).

CEL I METODYKA OPRACOWANIA

Celem artykułu jest prezentacja możliwości wykorzystania informacji pochodzących z lotniczego skaningu laserowego – LiDAR (z ang. *Light Detection and Ranging*) oraz ortofotomapy cyfrowej jako źródła danych w planowaniu zabiegów urządzenioworolnych – w szczególności w sporządzaniu założeń do projektu scalenia gruntów. W pracy przedstawiono przykładowe analizy wykonane na podstawie chmury punktów i ortofotomapy cyfrowej, które dostarczają wartościowych informacji na temat obszaru objętego postępowaniem scaleniowym.

Do opracowania wykorzystano dane pochodzące z Centralnego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, pozyskane w ramach projektu ISOK¹ w postaci barwnej chmury punktów (tab. 1, rys. 1) oraz ortofotomapy. Dodatkowo w analizach wykorzystano warstwę wektorową z granicami działek pochodzącymi z bazy LPIS², pozyskaną z portalu <http://www.geoportal.gov.pl> w układzie PUWG 1992. Wykorzystano ją do wizualizacji wyników analiz – obszarów problemowych z punktu widzenia planowania urządzenioworolnego na tle układu działek w miejscowości Chodów. Wielkość i kształt działek sugerują m.in. kierunek uprawy,

¹ ISOK – Informatyczny System Osłony Kraju przed nadzwyczajnymi zagrożeniami. Podstawowym celem projektu jest utworzenie nowego elementu w znacznym stopniu poprawiającego osłonę społeczeństwa, gospodarki i środowiska przed skutkami powodzi oraz innymi nadzwyczajnymi zagrożeniami (<http://www.isok.gov.pl/>).

² LPIS (ang.) – System Identyfikacji Działek Rolnych, baza prowadzona przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (<http://www.arimr.gov.pl>).

który wpływa na występowanie takich procesów jak np. erozja wodna i jest jednym z elementów planowanych podczas tworzenia założeń do projektu scalenia gruntów. W pracy wykorzystano także warstwę ze zbiorem danych państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju (pobrana ze strony <http://www.codgik.gov.pl>). Informacji tych użyto na etapie przygotowania chmury punktów oraz ortofotomapy do wykonania analiz. Chmura punktów w postaci arkuszy o wymiarach ok. 1 km x 1 km oraz ortofotomapa w arkuszach o wymiarach ok. 2 km x 2 km zostały połączone, a następnie docięte do granic miejscowości.

Tabela 1. Parametry wykorzystanej chmury punktów (standard I pozyskania produktu)

Table 1. Parameters of used point clouds (standard I of the product)

Parametr Parameter	Wartość Value
Format danych Data format	*.laz
Gęstość chmury punktów Density of point clouds	≥ 4 pkt/m ²
Dokładność wysokościowa po wyrównaniu Height accuracy after leveling	$\geq 0,15$ m
Dokładność sytuacyjna po wyrównaniu Situational accuracy after leveling	$\geq 0,5$ m
Intensywność odbicia sygnału The intensity of the signal reflection	tak
Atrybut RGB RGB attribute	tak
Układ współrzędnych sytuacyjnych Situation coordinate system	PL-1992
Altitude coordinate system	(PL-KRON86-NH)
Sklasyfikowana Classified	tak
Data pozyskania Date of acquisition	2014

Źródło: opracowanie własne
Source: own elaboration

W projekcie ISOK w standardzie I przyjęto podstawową gęstość skanowania równą minimum 4 pkt/m², co oznacza maksymalną odległość punktów w chmurze równą 0,50 m. Jest to duża gęstość

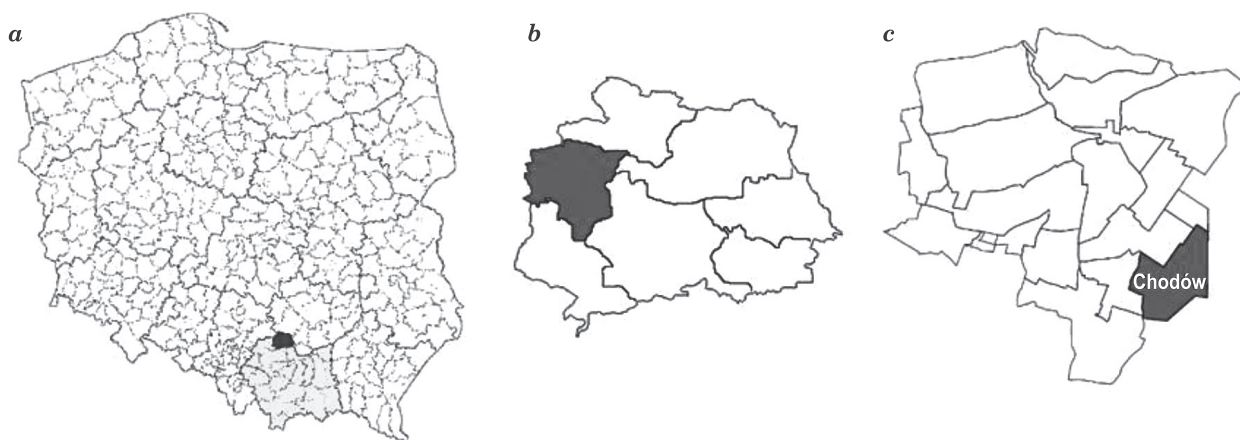
na potrzeby generowania precyzyjnego NMT, a jej zwiększenie jest przydatne do odwzorowywania naturalnych form terenowych oraz ważnych form antropogenicznych (Kurczyński 2014). Drugim wykorzystanym źródłem informacji była ortofotomapa cyfrowa, także pozyskana w ramach projektu ISOK w 2014 r. Jej wielkość terenowa wynosiła 0,25 m × 0,25 m.

OBIEKT OPRACOWANIA

Opracowaniem objęto obszar obrębu ewidencyjnego Chodów położonego w województwie małopolskim, powiecie miechowskim, gminie Charsznica. Obręb ma powierzchnię 453,3 ha i jest zamieszkiwany przez 320 mieszkańców. Lokalizację obiektu na tle jednostek podziału administracyjnego przedstawiono na rysunku 1.

Aż 96% powierzchni wsi stanowią grunty orne ze znaczną dominacją klasy II i IIIa. W dużej mierze są to czarnoziemy wykształcone na lessach, a ich wysoka jakość rolnicza powoduje, że jest to teren o typowo rolniczym charakterze.

Podatność lessów na erozję w połączeniu ze znacznymi spadkami terenu wpływa na powstawanie form erozyjno-denudacyjnych. Obserwowane są ślady spłukiwania powierzchniowego i liniowego, a na obszarach mniejszych spadków terenu – strefy depozycji materiału glebowego. Zjawiska te degradują górną część profilu glebowego, zmniejszając tym samym w istotny sposób wartość rolniczą erodowanych gleb. Często występującą formą erozyjną są także żłobki ablacyjne obserwowane na działkach o wzdłużstokowym układzie, których szerokość wymusza wykonywanie prac wzdłuż stoku – zgodnie ze spadkiem terenu. Ukształtowanie terenu ma także wpływ na występowanie podtopień terenów położonych w dnach dolin bądź w strefach spływu wód opadowych (rys. 2). Z uwagi na intensywne rolnicze wykorzystanie terenu są to główne problemy ograniczające właściwe użytkowanie ziemi. Skutki występowania tych zjawisk mogą być ograniczone przez wprowadzenie odpowiednich zabiegów w ramach prac scaleniowych (Program prac... 2013).

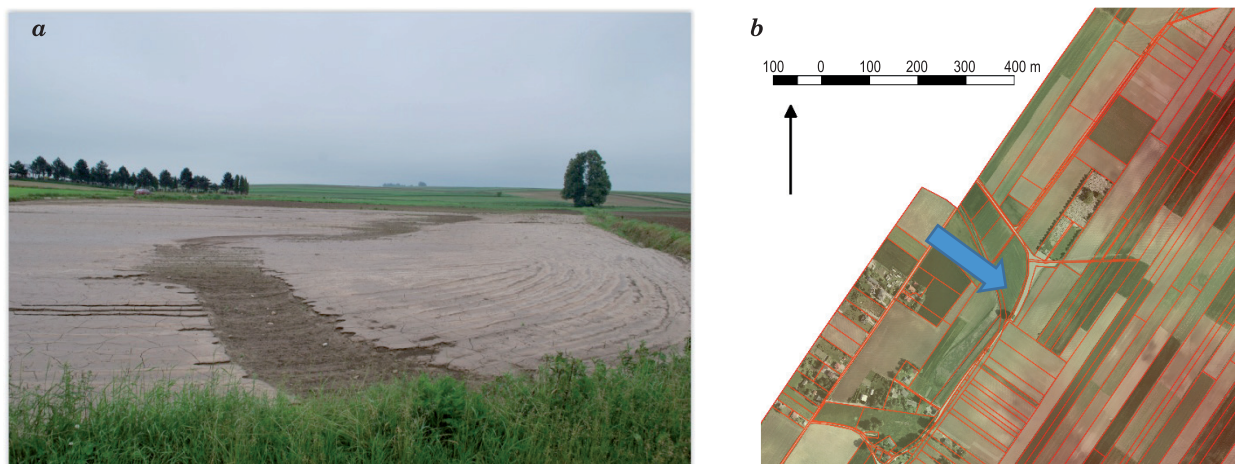

Rys. 1. Lokalizacja obszaru opracowania: *a* – na tle Polski i województwa małopolskiego; *b* – powiatu miechowskiego; *c* – gminy Charsznica

Fig. 1. Location of the study area: *a* – in Poland, Małopolskie voivodeship; *b* – miechowski district; *c* – Charsznica commune

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

Rys. 2. Przykład efektów na polach uprawnych powstałych wskutek spływu wód opadowych na terenach uprawnych Chodowa: *a* – ślady zalania dna doliny oraz epizodycznego koryta powodziowego – Chodów, czerwiec 2013 r. (Program prac... 2013); *b* – lokalizacja miejsca z fotografii na tle NMT i ortofotomapy

Fig. 2. An example of effects on arable fields as a result of rainwater runoff in cultivated areas of Chodów: *a* – flood traces in the bottom of the valley – June 2013, and episodic flood trough (Program Prac Urzędzenioworolnych... 2013); *b* – localization of photography on NMT and orthophotomap background

Źródło: opracowanie własne

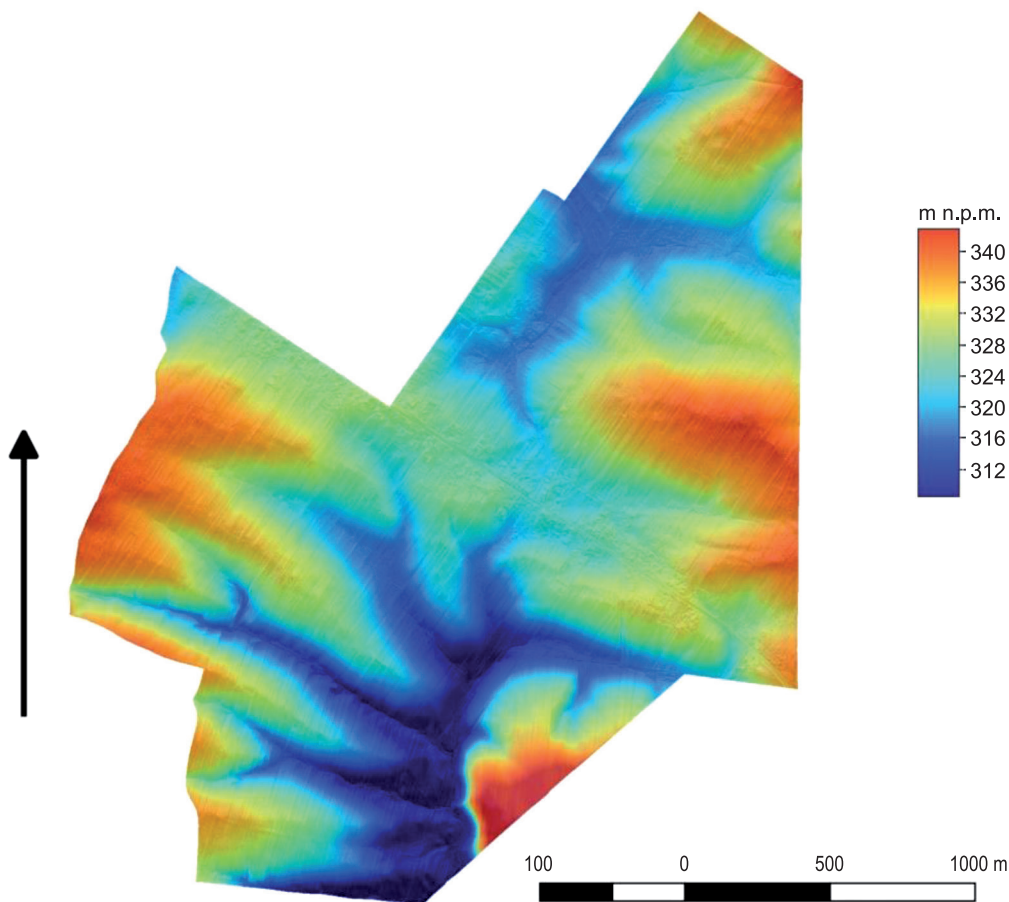
Source: own elaboration

ZASTOSOWANIE TECHNIK FOTOGRAMETRYCZNYCH DO ANALIZ NA POTRZEBY TWORZENIA ZAŁOŻEŃ DO PROJEKTU SCALENIA GRUNTÓW SOŁECTWA CHODÓW

Na etapie przygotowania obiektu do prac scaleniowych do głównych działań zalicza się inwentaryzację i analizę stanu istniejącego. Przygotowywane są niezbędne dane do przeprowadzenia postępowania scaleniowego, a następnie przeprowadzane studia i analizy dotyczące m.in. warunków przyrodniczych czy przestrzennego rozpoznania obszarów narażonych na występowanie ekstremalnych zjawisk naturalnych.

Wyniki analiz stanowią istotną bazę do planowania zadań w postępowaniu urzędnioworolnym. Rezultaty wykonywanych studiów są uwzględniane w szczególności na etapie projektowania: nowej organizacji przestrzennej gospodarstw rolnych i zmian w strukturze użytkowania gruntów, działań mających na celu poprawę warunków wodnych czy kształtowania krajobrazu przyrodniczego (Trystuła 2013).

Ukształtowanie terenu ma duży wpływ na wiele elementów projektu scalenia gruntów, takich jak m.in. przeznaczenie gruntów do zalesienia, delimitacja terenów przeznaczonych pod inwestycje z zakresu gospodarki wodnej, kształtowanie dróg transportu rolnego, a przede wszystkim kształtowanie nowego

Rys. 3. Numeryczny model terenu dla sołectwa Chodów, siatka GRID o oczku 1 m

Fig. 3. Digital Terrain Model for Chodów, GRID mesh 1 m

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

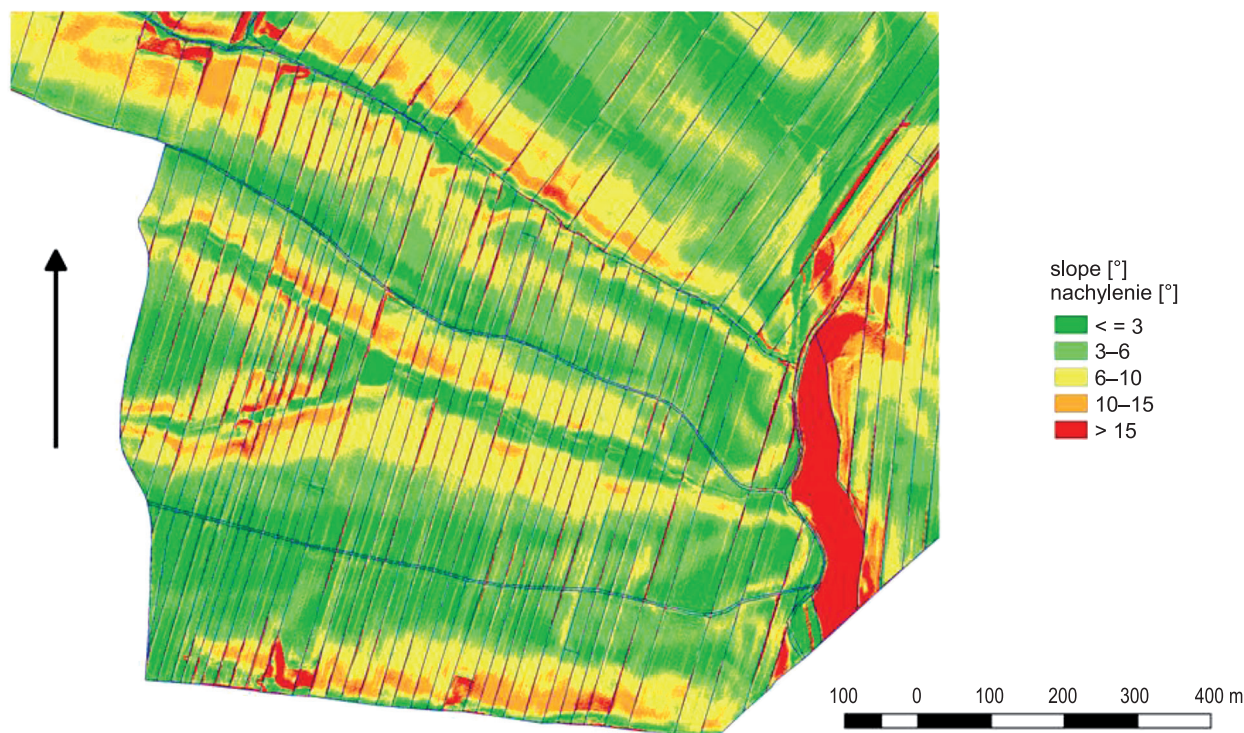
układu działek. Znajomość ukształtowania terenu jest zależna od dostępnych opracowań kartograficznych oraz od przyjętych metod analizy i oceny rzeźby terenu. Informacji o kształcie terenu dostarczają analogowe mapy topograficzne, jednak wykorzystanie takich materiałów jest czasochłonne, a zakres analiz znacznie ograniczony. Korzystniejszym rozwiązaniem jest wykorzystanie NMT (Medyńska-Gulij 2012). NMT jest najprościej definiowany jako numeryczna reprezentacja fizycznej powierzchni terenu z jej morfologicznymi formami. W zakresie tworzenia NMT lotniczy skanowanie laserowe wypiera modele oparte na zdjęciach lotniczych.

NMT sołectwa Chodów wykonano z wykorzystaniem istniejącej klasyfikacji chmury punktów – wybrano klasę 2 – Ground, czyli punkty leżące na gruncie. Model terenu przedstawiono w strukturze GRID o oczku siatki 1 m (rys. 3). Jest to wystarczający rozmiar oczka do przeprowadzania tego typu analiz

na obszarze wielkości całego sołectwa. Punkty NMT, będące węzłami siatki, mają wysokości interpolowane na podstawie otaczających je punktów pomiarowych. Struktura ta jest łatwiejsza do archiwizacji i ułatwia generowanie innych produktów pochodnych (Kurczyński 2014).

Opracowany model terenu posłużył do przygotowania kolejnych analiz. Jako pierwszą wygenerowano mapę spadków (rys. 4).

Mapy spadków terenu (mapy nachylenia terenu) są podstawą do delimitacji obszarów zagrożonych występowaniem powodzi, bądź erozji wodnej gleb. Spadki terenu przedstawione na rysunku 4 przyporządkowano do pięciu klas ($<3^\circ$, $3-6^\circ$, $6-10^\circ$, $10-15^\circ$, $>15^\circ$). Jest to podział przyjęty przez Józefaciuk i Józefaciuk (1999) do wyznaczania podatności gleby na erozję wodną powierzchniową. Znajomości nachylenia terenu wymagają także inwestycje związane z lokalizacją nowych dróg oraz urządzeń melioracyjnych.

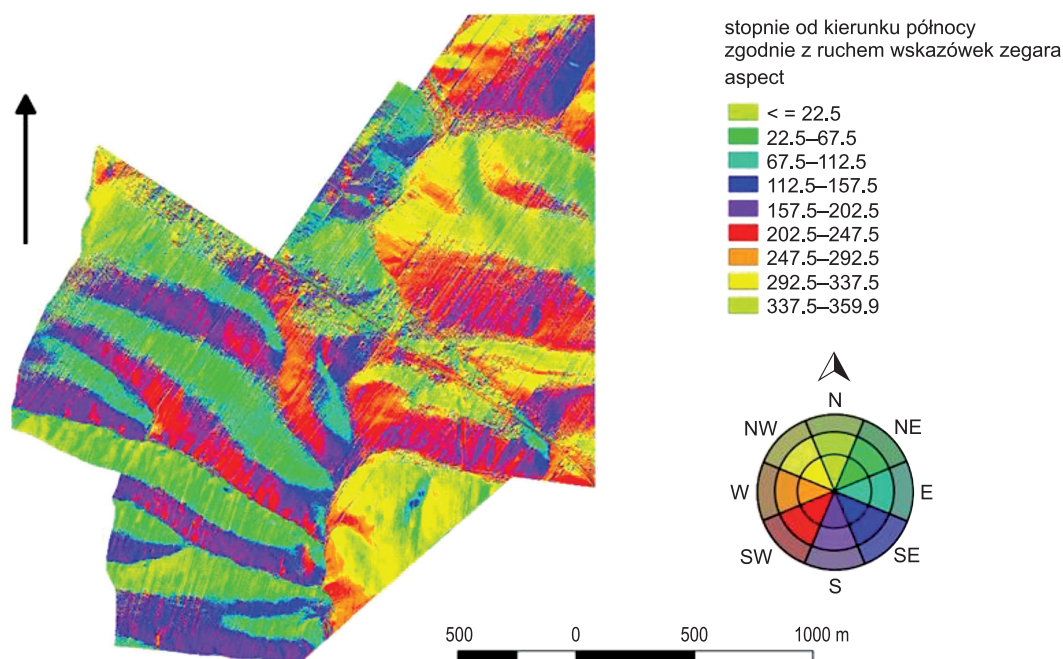

Rys. 4. Mapa spadków (w stopniach) dla fragmentu sołectwa Chodów z granicami działek pochodzącymi z systemu LPIS

Fig. 4. Map of slopes (in degrees) for a fragment Chodów village with boundaries of parcels from the LPIS system

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

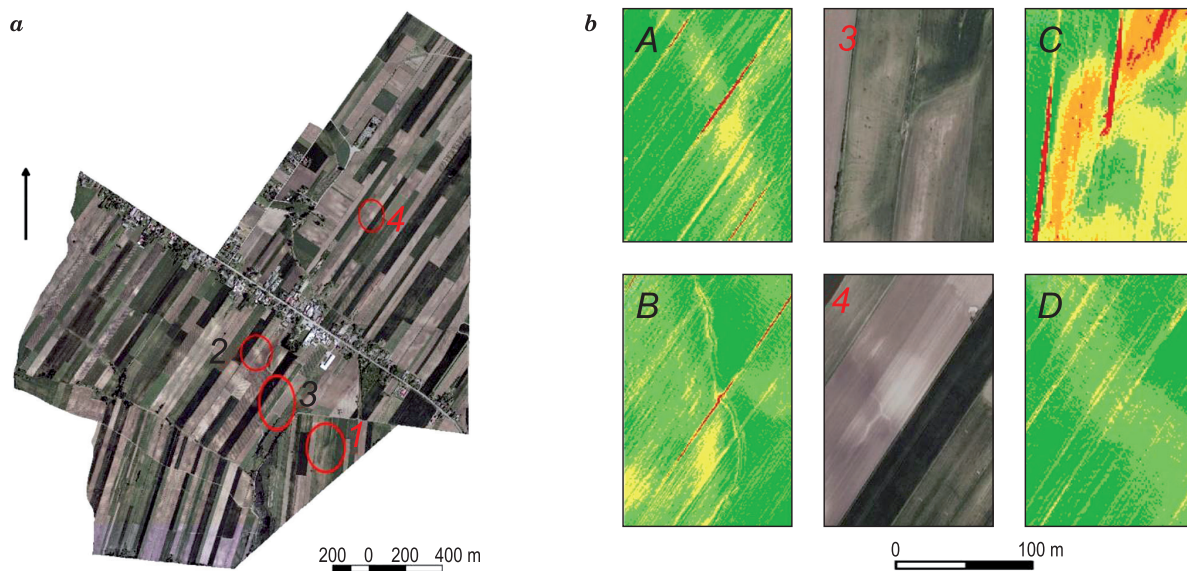

Rys. 5. Mapa ekspozycji stoków względem kierunków geograficznych dla miejscowości Chodów

Fig. 5. Map of aspects of slopes relative to geographical directions for Chodów

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

Rys. 6. Identyfikacja obszarów problemowych: a – na ortofotomapie (1–4); b – na mapie spadków (A–D) i lokalizacja tych obszarów dla miejscowości Chodów

Fig. 6. Identification of problem areas: a – on orthophotos (1–4); b – on slopes map (A–D) and location of these areas for of Chodów

Źródło: opracowanie własne

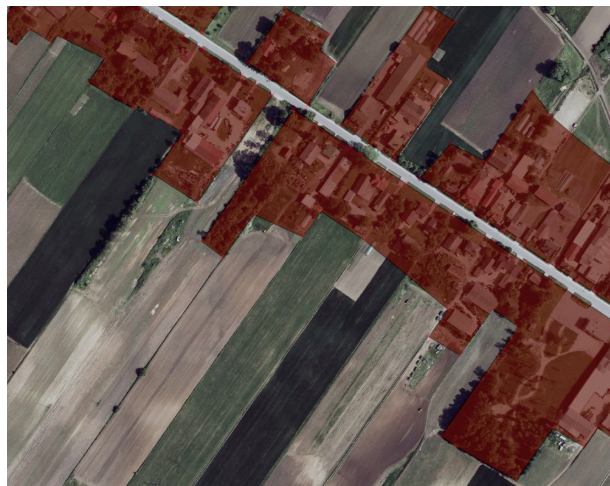
Source: own elaboration

Analizy spadków są przydatne także przy wskazywaniu terenów do transformacji użytków i zalesień.

Na podstawie NMT wykonano następnie mapę ekspozycji stoków. Obszar przyporządkowano do ośmiu grup ze względu na kierunki geograficzne główne i pośrednie pierwszego stopnia (na rys. 5 przedstawiono reprezentację kolorystyczną na legendzie mapy). Taka reprezentacja terenu jest podstawą do sporządzania map spływu powierzchniowego, generowania linii spływu, analizy spływu do konkretnego punktu w wybranym obszarze badanego obiektu skaleniowego, a także lokalizacji stref zagrożenia powodziowego (Trystuła 2013).

Szerokie zastosowanie w analizie terenów na potrzeby planowania założeń do projektu scalenia gruntów mają aktualne ortofotomapy cyfrowe. Dają możliwość szybkiego wskazania obszarów problemowych, takich jak miejsca występowania spływów powierzchniowych czy obszarów dotkniętych erozją powierzchniową (rys. 6).

Ortofotomapy dają także możliwość wydzielania terenów zabudowanych i zagospodarowanych, które mogą być wyłączone z procesu scalenia gruntów (rys. 7) oraz konfrontacji danych katastralnych z realnym zagospodarowaniem terenu.

Rys. 7. Wyznaczenie terenów zabudowanych i użytkowanych gospodarczo

Fig. 7. Designation of built-up and economically used areas

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

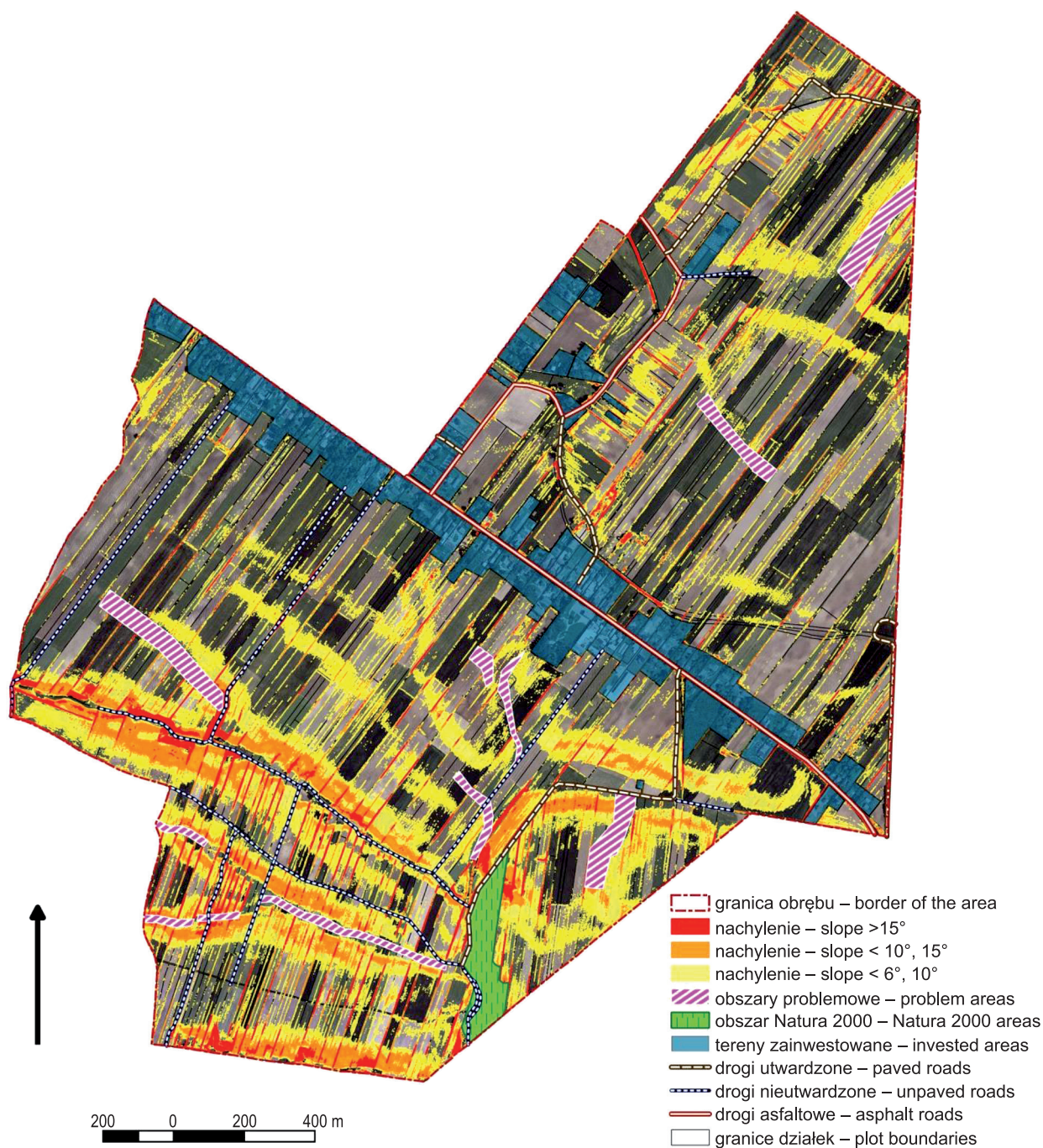
Analizy przeprowadzone w ramach przedstawionej pracy oparto na danych dostępnych bezpłatnie dla podmiotów realizujących zadania publiczne oraz wykorzystano darmowe oprogramownie – Lastools, SAGA GIS, Qgis.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Zarówno założenia do projektu scalenia gruntów, jak i PUR opisują stan istniejący, który jest bazą do zaplanowania prac urządzeniowych i podstawą do wydania postanowienia o wszczęciu postępowania scaleniowego. Założenia są narzędziem do rozpoznania problemów i ograniczeń związanych z rolniczą przestrzenią produkcyjną, a także zawierają propozycje nowego zagospodarowania terenów. W artykule zaprezentowano możliwości wykorzystania produktów fotogrametrycznych na potrzeby tworzenia założeń do projektu scalenia gruntów. Opisane w poprzednim rozdziale analizy można również przedstawić w formie zbiorczej, co jest bardzo wygodnym narzędziem dla zespołu opracowującego założenia do projektu scalenia gruntów. Na rysunku 8 przedstawiono mapę wynikową sporządzoną dla sołectwa Chodów.

Wyniki analiz przestrzennych przedstawiono na tle ortofotomapy. W pierwszej kolejności na jej podstawie wyodrębniono obszary zainwestowane (zabudowania, cmentarz oraz obszary intensywnie zadrzewnione, sady) i drogi transportu rolnego. Jest to ważny etap, który pozwala na weryfikację danych zawartych w EGiB. Na mapę naniesiono także obszar objęty siecią Natura 2000, PLH 120075 ustanowiony do ochrony murawy kserotermicznej ze stanowiskami storczyków. Kolejno po wizualnej analizie ortofotomapy wskazano obszary problemowe (widoczne ślady powierzchniowej erozji wodnej).

Na podstawie mapy nachyleń wydzielono obszary o spadkach wynoszących $<6-10^\circ$, $<10-15^\circ$ i powyżej 15° , które zajmują kolejno 17,3%, 3,7% i 1,5% powierzchni miejscowości (nie wliczając terenów zabudowanych i obszaru Natura 2000). W miejscowości Chodów dominują gleby silnie i bardzo silnie podatne na zmywy, dlatego też tereny te są zagrożone

Rys. 8. Mapa wynikowa z zestawieniem przeprowadzonych analiz dla miejscowości Chodów

Fig. 8. A result map with a set of performed analysis for Chodów village

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

średnim, silnym i bardzo silnym stopniem erozji. Proces delimitacji terenów o poszczególnych nachyleniach przeprowadzono automatycznie, co znacznie przyspiesza pracę nad założeniami do projektu scalenia gruntów w porównaniu z metodami tradycyjnymi. Należy też zwrócić uwagę, że w zestawieniu ujęto także miedze, drogi i rowy, które przecinają tereny o znacznych spadkach, co ma znaczenie dla prędkości odpływu wody (rys. 8).

Przeprowadzone w ten sposób analizy są cennym źródłem informacji do planowania nowych dróg transportu rolnego oraz do projektowania nowego układu działek, co wpłynie na kierunek uprawy (a także do wskazywania terenów do transformacji użytków i do zadrzewień). Duże znaczenie ma tutaj także mapa ekspozycji stoków, dzięki której określa się nasłonecznienie stoku istotne do wydajności produkcji rolnej oraz czasu zatrzymania wody w glebie. Mapa ta pozwala określić również kierunek spływu powierzchniowego, co z kolei jest podstawą do projektowania budowli przeciwpowodziowych i urządzeń wodno-melioracyjnych.

PODSUMOWANIE

Dynamiczny rozwój technologii, w tym technologii związanych z pomiarami fotogrametrycznymi, sprawił, że dane pozyskiwane tą metodą są coraz szerzej dostępne i coraz częściej stosowane. Wykorzystanie pochodnych lotniczego skaningu laserowego i cyfrowych zdjęć lotniczych wydaje się niezastąpionym sposobem do wykonania wieloaspektowych analiz, np. analiz dotyczących dużych obszarów (całej wsi). Plusem zaprezentowanej metodyki jest niewątpliwie szybkość przeprowadzania analiz. Wnikliwa inwentaryzacja terenu ma bardzo duże znaczenie na etapie planowania kierunków zmian w przestrzeni rolniczej. Kompleksowa analiza dotycząca charakteru terenu zwraca uwagę na występowanie obszarów problemowych. Założenia do projektu scalenia gruntów mają natomiast za zadanie proponowanie działań mających na celu zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Sama chmura punktów posiadająca georeferencję oraz atrybut RGB stanowi bardzo interesujący produkt końcowy, stwarza jednak

możliwość generowania kolejnych produktów, które mają nieocenioną wartość w kontekście badania terenu, sporządzania analiz i studiów dotyczących obiektu przeznaczonego do przeprowadzenia prac urządzenioworolnych. Ortofotomapy są produktami o wysokich walorach interpretacyjnych oraz stanowią doskonały podkład do prezentacji wyników analiz przestrzennych. Istotne znaczenie w przygotowaniu założeń do projektu scalenia gruntów ma aktualność wykorzystywanych danych.

PIŚMIENNICTWO

- ARiMR – Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARMA – The Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture), <http://www.arimr.gov.pl>, dostęp (access): 20.08.2017.
- Gospodarka ziemią w rolnictwie – technologia (Land management in agriculture – technology). PN-R-04151:1997, PKN.
- Janus, J., Taszakowski, J. (2016). Ocena struktury przestrzennej obszarów wiejskich województwa małopolskiego w aspekcie zapotrzebowania na prace scaleniowe (Evaluation of the spatial structure of rural areas of the Małopolskie voivodeship in terms of the demand for land consolidation processes). Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków.
- Józefaciuk, A., Józefaciuk, C. (1999). Ochrona gruntów przed erozją (Protection of land against erosion). Wyd. IUNG, Puławy.
- ISOK – Informatyczny System Osłony Kraju (Informatic System of Country Protection), <http://www.isok.gov.pl/pl/>, dostęp (access): 17.08.2017.
- Kurczyński, Z. (2014) Fotogrametria (Photogrammetry). Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Medyńska-Gulij, B. (2012). Kartografia i geowizualizacja (Cartography and geovisualization). Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Piech, I. (2012). Opracowanie numerycznego modelu pokrycia terenu dla potrzeb miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Preparation of digital surface model for the purpose of the local plan of spatial development). *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich* 1(II), 147–156.
- Pijanowski, J.M., Woch, F., Franke, R., Smieszko, W., Ender, H., Korta, G., Kozłowski, J. (2012). Zintegrowane plany rozwoju obszarów wiejskich (ZPROW) jako

- ważne zadanie administracji regionalnej odpowiedzialnej za urządzenia rolne w Polsce (Integrated Rural Development Plans (ZPROW) as an important task of regional administration responsible for rural management works in Poland). Monografia. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Pilecka, E. (2013). Teledetekcja jako metoda analizy ruchów masowych (Remote sensing as a method of analyzing mass movements). *Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN* 84, 103–115.
- Preuss, R. (2004). Zakres zastosowań cyfrowej ortofotomapy w Polsce (The scope of applications of the digital orthophotomap in Poland). *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji* 14, 1–11.
- Program prac urządzeniowo-rolnych dla gminy Charsznica (Program of equipment and agricultural work for the Charsznica commune) (2013), Kraków.
- Przegon, W. (2016). Geodezja rolna i architektura krajobrazu w kształtowaniu przestrzeni rurestycznej (Agricultural geodesy and landscape architecture in managing the space of rural space). Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków.
- Wężyk, P. (2015). Podręcznik dla uczestników szkoleń z wykorzystania produktów LiDAR (A handbook for training participants on the use of LiDAR products. A handbook for training participants on the use of LiDAR products), Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 10 grudnia 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej na operacje typu „Scalenie gruntów” w ramach poddziałania „Wsparcie na inwestycje związane z rozwojem, modernizacją i dostosowywaniem rolnictwa i leśnictwa” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Dz.U. 2015 poz. 2180.
- Trystula, A. (2013). Geowizualizacja w procesie zarządzania przestrzenią wiejską (Geovisualization in the process of managing rural space). *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich* 2(III), 27–34.
- Wytyczne do opracowania założeń do projektu scalenia gruntów wraz z oceną wpływu projektu na środowisko. (2014). Departament Rolnictwa i Geodezji, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.

USE PHOTOGRAMMETRIC DATA IN AGRICULTURAL-ARRANGEMENT WORKS

ABSTRACT

Arrangement-agricultural works including land consolidation process enable comprehensive rural areas development. However, these procedures are complicated, laborious and time-consuming. To properly plan the tasks that aim to adapting the spatial structure of the area to needs of its sustainable development it is necessary to thoroughly investigate the development area. Great potential in this area possess photogrammetric data and analysis based on it. The aim of this article is to present possibilities of using photogrammetric data for arrangement-agricultural works. Case study concerns analysis for Chodów village with using point clouds and orthophotography gained within ISOK program. The result is a map showing comprehensive analyzes of the terrain. The research draws attention to the occurrence and location of potential problem areas. The article shows a quick way to generate inestimable analyzes for creating assumptions for the land consolidation project, using free software.

Key words: agricultural-arrangement works, land consolidation, photogrammetric data, airborne laser scanning

PERSPEKTYWA ROZWOJU SIECI MIAST *CITTASLOW* W REGIONIE WARMII I MAZUR NA PRZYKŁADZIE MORĄGA

Agnieszka Szczepańska✉, Katarzyna Pietrzyk✉

Instytut Geografii i Gospodarki Nieruchomościami, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ul. Prawocheńskiego 15, 10-720 Olsztyn, **Polska**

STRESZCZENIE

Ideą stowarzyszenia *Cittaslow* jest promowanie kultury tzw. dobrego stylu życia. Organizacja zrzesza małe ośrodki miejskie z całego świata, w tym z Polski, z których większość położonych jest na Warmii i Mazurach. W regionie tym można dostrzec wiele potencjalnych kandydatów na kolejnych członków stowarzyszenia. Przykładem jest miasto Morąg, dla którego przeprowadzono studium przypadku. Podjęto w nim próbę oceny potencjału miasta w kontekście spełnienia zasad certyfikacji.

Słowa kluczowe: *Cittaslow*, małe miasta, jakość życia

WPROWADZENIE

Koniec II wojny światowej stanowił początek nowej ery. Rozwój nowych idei, przemysłu, technologii zmienił przestrzeń i sposób funkcjonowania w niej ludzkości. Wpłynęło to na współczesny styl życia, któremu towarzyszy szeroko rozumiane zjawisko koncentracji przestrzennej (Błazy 2016, Zawadzka 2017). Ogół procesów zmieniających rzeczywistość zawarto w pojęciu globalizacji, której największy rozwój rozpoczął się w połowie XX wieku. Implikowała ona każdą sferę życia – gospodarczą, polityczną, kulturową, środowiskową, społeczną, a jej wielowymiarowy charakter był przyczyną powstania licznych pozytywnych oraz negatywnych konsekwencji (Micał 2008).

Negatywną konsekwencją globalizacji jest obniżenie holistycznie rozumianej jakości życia, co jest jednym z podstawowych problemów na całym świecie. Dostęp do nieograniczonej możliwości rozwoju spowodował chaos rzeczywistości (Küçükalın

i Pirnar 2016, Skrzypek 2001). Niewiele jest opracowań, które ukazują wpływ globalizacji na małe miejscowości. Doświadczenia w tym zakresie są różne w zależności od rozpatrywanego regionu. Podkreśla się jednak, że wśród zagrożeń jest m. in. zanik lokalnych tożsamości, kultury, ujednolicenie krajobrazu, monopolizacja gospodarki (Knox i Mayer 2010). Równocześnie zwiększyła się świadomość potrzeby zachowania unikatowości małych ośrodków miejskich, ich odrębności i mikroklimatu. W wyniku tego powstały organizacje, których celem stało się ograniczenie standaryzacji świata (Grzelak-Kostulska i in. 2014, Pink i Servon 2015).

Zwiększenie świadomości w zakresie konieczności zachowania zrównoważonego rozwoju nastąpiło w latach 80. i 90. ubiegłego wieku. Stopniowo zaczynały powstawać ruchy z zakresu tematyki *slow*, czyli powolnościowe. Termin ten jest bardzo szeroki i często błędnie pojmowany. Nie należy go rozumieć w sposób dosłowny, jako chęć życia powoli, w wolnym tempie, ale jako filozofię życia nowoczesnego, odnoszącą się

✉ aszczep@uwm.edu.pl, ✉ katarzyna.pietrzyk@uwm.edu.pl

do poszanowania wartości, historii, kultury, zachowania wewnętrznej równowagi, radości z życia, umiejętności odpoczynku, szacunku dla środowiska naturalnego. Organizacja *Slow Food* była jedną z pierwszych inicjatyw dotyczących tematyki *slow*. Miała na celu m.in. promocję, ochronę i edukację w zakresie celebrowania, wytwarzania i wykorzystywania produktów żywnościowych dobrej jakości, regionalnych, uprawianych w sposób tradycyjny (oczywiście z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań technologicznych). Ruch *Slow Food* zapoczątkował powstanie innych inicjatyw *slow* m.in.: *Slow Travel*, *Slow Tourism*, *Slow Design*, *Slow Architecture*, *Slow Urbanism*, *Slow Education*, *Slow Art*, *Slow Fish*, *Slow Money*, *Slow Home* czy *Cittaslow*. Wymienione organizacje postrzegane są niczym antidotum na problemy życia w XXI w. Pozwalają odnaleźć się w nowoczesnej rzeczywistości, nie tracąc przy tym indywidualności. Filozofia *slow* w ostatnim dwudziestolecu rozprzestrzeniła się na cały świat, a grono jej zwolenników ciągle wzrasta (Botta 2016, Radstorm 2011, Zawadzka 2017).

Jedną z ciekawszych inicjatyw jest stowarzyszenie *Cittaslow*, którego ideę stanowi rozpowszechnianie i promocja tzw. kultury dobrego życia. Celem organizacji jest zrzeszanie małych miast w sieć. Ośrodki członkowskie nie budują historycznych skansenów, a dbają o podstawowe wartości przyświecające omówionej filozofii *slow*. Umożliwia to zachowanie tożsamości mieszkańców i lokalnych wartości z jednoczesnym racjonalnym korzystaniem z dóbr postępu, nowoczesności. Efektem działań staje się harmonijnie funkcjonująca struktura miejska, stale nastawiona na rozwój (Radstorm 2011). W artykule podjęto próbę oceny potencjału Morąga w kontekście jego przystąpienia do stowarzyszenia *Cittaslow*. Analizę oparto na opinii respondentów oraz stosunku przedstawicieli Urzędu Miasta Morąg w zakresie ubiegania się o członkostwo.

CITTASLOW – FILOZOFIA, IDEA, RUCH

Idea *Cittaslow* narodziła się w 1998 r. Burmistrz Greve in Chianti, Paolo Saturnini, zainicjował powstanie ruchu, który w ciągu kolejnych 20 lat objął

swym zasięgiem cały świat. Przedstawiciele włoskich miasteczek zainspirowani filozofią *Slow Food* postanowili przenieść ją na grunt małych ośrodków miejskich. Efektem było powstanie w 1999 r. Stowarzyszenia *Cittaslow*, którego założycielami stały się cztery miasta pochodzące z jednego państwa – Włoch. Sukcesywnie do organizacji dołączały kolejne miasteczka, spełniające postawione im wymagania statutu członka *Cittaslow*, w tym ośrodki z Polski. Obecnie sieć liczy 241 miast z trzydziestu państw na całym świecie (Baldemir i in. 2013, Ekinci 2014, Pink i Servon 2015).

Główną siedzibą stowarzyszenia jest Orvieto, jednak warto podkreślić, że w 2017 r. drugim międzynarodowym ośrodkiem *Cittaslow International* stał się Olsztyn w województwie warmińsko-mazurskim. Najważniejszy dokument organizacji jest „Międzynarodowy statut miast *Cittaslow*”, który regularnie jest uaktualniany o niezbędne dane. Znajdują się w nim cele, wartości i informacje o organach stowarzyszenia, procedury zarządzania funduszami, a także prawa i obowiązki aktualnych lub potencjalnych członków. Podstawową zasadą organizacji jest łączenie w sieć miast, które pozytywnie zakończyły procedurę kwalifikacyjną. Jednostkom tym przyświecają podobne wartości rozwojowe, ważna jest dla nich lokalna kultura, tożsamość, historia, szeroko rozumiana sprawiedliwość, mieszkańcy i środowisko. Celem stowarzyszenia stało się wspomniane już promowanie kultury dobrego życia (Antolak i Jaszcak 2015, Międzynarodowy status... 2017).

Otwartość stowarzyszenia na nowych członków ukazuje nieustannie rosnąca liczba miast zrzeszonych w sieć *Cittaslow*. Przystąpienie do organizacji nie jest jednak prostą procedurą, a długoterminowym procesem. Miasta lub gminy pretendujące do międzynarodowego stowarzyszenia muszą być ośrodkami, których liczba mieszkańców nie przekracza 50 tysięcy. W procesie kwalifikacyjnym zaangażowani zostają nie tylko przedstawiciele władz miasta, jego mieszkańcy oraz tzw. opiekunowie – wyłonieni spośród członków krajowej sieci (w przypadku Polski). Efektem tego jest wieloetapowa i bardzo złożona procedura. Przedstawiciele miasta formułują i przekazują organom Krajowej Sieci Biura dokument ukazujący intencje

stania się członkiem zwykłym stowarzyszenia. Jest to tożsame z zaakceptowaniem regulaminu i statutu organizacji. Następnie Rada Miasta podejmuje uchwałę o przystąpieniu miasta do międzynarodowego stowarzyszenia *Cittaslow*. Uchwała trafia do ministra właściwego do spraw zagranicznych (za pośrednictwem wojewody). Uzyskanie statutu członka musi zostać pozytywnie zaakceptowane przez ministra. Jednocześnie towarzyszy temu przydzielenie potencjalnemu kandydatowi tzw. opiekuna (miasto mające status członka zwykłego *Cittaslow*), który wesprze go w procedurze kwalifikacyjnej oraz pomoże przygotować dokumentację samooceny w oparciu o zadane kryteria. Kandydat sporządza dokumentację samooceny na podstawie odpowiednich formularzy. Jeżeli zostanie ona pozytywnie oceniona przez komisję certyfikacyjną, miasto wnosi opłatę równą 600 euro na rzecz Sieci Krajowej *Cittaslow*. Efektem finalnym jest uznanie miasta za członka zwykłego po spełnieniu minimalnych wymagań kryterialnych. Dokonuje tego Międzynarodowy Komitet Koordynujący (Radström 2011, Zawadzka 2017, Regulamin Polskiej... 2017). Wielokrotnie przytoczony proces samooceny stanowi podstawowy element warunkujący przyjęcie miasta do organizacji. Aby kandydat mógł stać się pełnoprawnym członkiem stowarzyszenia musi spełnić przynajmniej 50% wszystkich kryteriów (minimum jeden z każdej kategorii), przy czym niektóre z nich są obligatoryjne. Zgodnie ze statutem z 2017 r. jest siedem grup, w których łączna liczba kryteriów wynosi 72. Każdy z siedmiu obszarów dedykowany jest innemu zakresowi przyszłych lub obecnych działań, wśród których wyróżnić można grupy:

- polityki środowiskowej i energetycznej (12 kryteriów): ochrona bioróżnorodności, jakości powietrza, jakości wody oraz jej zużycie, oczyszczalnie ścieków, kompostownie, tematyka selektywnej zbiórki odpadów, redukcji hałasu, zanieczyszczenia różnego typu, w tym świetlnego, produkcji, zużycia, oszczędzania energii;
- polityki infrastrukturalnej (dziewięć kryteriów): jakość, długość i funkcjonalność ścieżek rowerowych, parkingi dla rowerów, występowanie i usuwanie barier architektonicznych, występowanie

(obecnie i w przyszłości) zastępczych środków transportu dla samochodów osób prywatnych, programy wsparcia dla rodzin i kobiet, dostępność usług medycznych, rozprowadzanie towarów w centrach miast, liczba osób pracująca poza granicami analizowanej gminy;

- polityki jakości miejskiej (17 kryteriów): jakość życia w obszarze miasta, perspektywistyczny plan odporności tkanki urbanistycznej, waloryzacja i przywracanie właściwej jakości życia w centrach miast, odsetek powierzchni cementu (w m³) w stosunku do zieleni miejskiej, wprowadzanie terenów zielonych w przestrzeń miejską (poprzez projekty społeczne), a także produkcyjnych terenów zielonych, działania na rzecz przekształcania terenów podmiejskich, rozwój usług interaktywnych, działań na rzecz zrównoważonego rozwoju miasta (szczególnie architektury), umożliwienie dostępu zarówno dla mieszkańców, jak i turystów do wszystkich możliwych mediów, stała kontrola poziomu zanieczyszczenia, wsparcie dla potencjalnych pracowników (bezrobotnych) szczególnie w zakresie podjęcia pracy w pobliskich ośrodkach miejskich, promocja zrównoważonego i ekologicznego budownictwa w sektorze prywatnym oraz publicznym, promocja i sprzedaż lokalnych produktów, infrastruktury społecznej, handlowej;
- polityki rolnej, rzemieślniczej i turystycznej (10 kryteriów): wsparcie i rozwój sektora rolniczego (szczególnie sfery ekologicznej), ochrona rękodzieła, tradycyjnych zawodów, promocja, wykorzystanie produktów lokalnych w zbiorowym żywieniu, waloryzacja obszarów wiejskich, lokalnych wydarzeń kulturowych, zakaz GMO, poszerzanie bazy hotelowej i gastronomicznej;
- polityki świadomości, gościnności oraz kształcenia (10 kryteriów): wstąpienie do organizacji *Cittaslow*, wykorzystywanie logo *Cittaslow*, występowanie różnego typu organizacji wspierających rozwój obszaru, edukacja obywateli w zakresie członkostwa w *Cittaslow*, tworzenie szlaków „slow”, edukacja w zakresie tematyki *Cittaslow* osób zatrudnionych w gminnych/miejskich instytucjach publicznych, odpowiednie przyjmowanie turystów, gości, szkolenia dla osób

związanych z handlem w zakresie nowoczesnych metod współpracy z klientami;

- społecznej integracji (11 kryteriów): bieda, sytuacja w mieście/gminie dzieci, ludzi młodych, niepełnosprawnych, ich wzajemna integracja, aktywizacja, zrzeszanie się w organizacje różnego typu, integracja wielokulturowa, tematyka dyskryminacji mniejszości, sfera biednych dzielnic, budownictwa komunalnego, zaangażowanie mieszkańców w życie społeczne;
- partnerstwa (trzy kryteria): różnego typu działania w zakresie *Cittaslow*, wsparcie, współpraca z innymi ośrodkami stowarzyszenia, a także gminami promującymi tradycję i naturalną żywność.

Warto podkreślić, że każde państwo ma swobodę w kształtowaniu polityki *Cittaslow*, może dostosowywać kryteria do warunków panujących w kraju, tak aby prowadzone działania w zakresie filozofii *słow* pozytywnie stymulowały rozwój miasta (Błazy 2016, Gruszecka-Tieśluk 2013, Regulamin Polskiej... 2017).

Osoby prowadzące badania w zakresie tematyki *Cittaslow* od niedawna ukazują korzyści oraz problemy, które mogą być następstwem łączenia miast w sieć. Wynika to z niespełna dwudziestoletniej działalności organizacji. Powodowało to bazowanie na przewidywanych konsekwencjach, obecnie przystąpić można do prezentowania wymiernych następstw w odniesieniu do sieci międzynarodowej. Efekty funkcjonowania krajowych sieci są w fazie analiz, gdyż weryfikowalna poprawa jakości życia w wielu miejscach nie nastąpiła. Pierwszym i najczęściej podkreślanym pozytywnym aspektem jest samo członkostwo w stowarzyszeniu, co pozwala miastu na wykorzystywanie marki i logo *Cittaslow*, udział w wydarzeniach organizowanych dla członków ruchu (np. tydzień *Cittaslow* w każdym zrzeszonym mieście, krajowe i międzynarodowe konferencje) dostęp do nowatorskich pomysłów, idei i rozwiązań wypracowanych w drodze warsztatów, zebrań, konferencji (np. na międzynarodowych zgromadzeniach w poszczególnych państwach). Funkcjonowanie ruchu oparte jest na strukturze sieciowej, powiązaniu miast w danym państwie oraz na poziomie międzynarodowym. Wykreowana zostaje świadoma społeczność,

a niewidoczne więzi budują jej lokalną unikatowość, tak istotną w czasach globalizacji. Ciekawy przykład stanowi konkurs „Chiocciola Orange”. Organizowany jest co roku i stał się prestiżowym wydarzeniem, do którego zgłaszane są projekty z różnych państw. Przyświeca mu idea promocji regionu i podniesienia jakości życia poprzez różnego typu projekty dotyczące zarówno rozwoju lokalnego, jak i środowiska, mieszkańców czy usług. Członkowie konkursu walczą o nagrody, ale także o międzynarodową promocję i możliwość podzielenia się doświadczeniami z innymi członkami sieci. Jako jedno z ciekawszych inicjatyw wyróżniono: międzypokoleniową „Siwowłosą Orkiestrę” z miasta Yanyang czy też projekt integracji mieszkańców z uchodźcami w mieście Vigarano Mainarda. Gruszecka-Tieśluk (2013) i Botta (2016) trafnie zauważyli, że *Cittaslow* jest kierunkowskazem rozwoju, którego władze miasta używają, by móc poprawnie stymulować rozwój regionu oraz wykorzystywać wspólnie fundusze unijne (odniesiono się do tego m. in. w Strategii rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Regionalnym programie operacyjnym na lata 2014–2020, Strategii rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego). Zrzeszone miasta korzystają z obustronnego doświadczenia, rozwiązań, ale nie naśladują bezrefleksyjnie zachowań innych członków sieci w celu maksymalizacji korzyści. Ich rozwój warunkują zasady recertyfikacji kryteriów samooceny, jednak Ezio Manzini w bezpośredniej rozmowie z Servon i Pink (2015) podkreślił, że mechanizm należy dopracować, gdyż brakuje zasad regularnej kontroli zrzeszonych ośrodków, co spowodowałoby wzrost prestiżu członkostwa w *Cittaslow*. Pozytywnym efektem są także wzmożone działania z zakresu wdrażania nowoczesnych technologii, innowacji, a także praktycznego wykorzystania tkanki historycznej, podkreślanie jej unikatowości. W miastach regionu Warmii i Mazur po wstąpieniu do *Cittaslow* obserwuje się przemianę zachowań ludzkich, zwiększenie ruchu turystycznego (np. Lidzbark Warmiński), wprowadzane są wysokie standardy gościnności, a także organizowane liczne lokalne imprezy kulinarne czy kulturowe. Następuje wzmocnienie lokalnej tożsamości, miejscowa lud-

ność zaczyna zauważać potencjał swego otoczenia oraz rosnące korzyści finansowe. Dostrzec można także wiele działań na rzecz podniesienia jakości życia m.in. darmowe szczepienia w Lubawie, inicjatywy dla niepełnosprawnych w Górowie Iławieckim, Ichtiopark w Kaletach, budowa Centum Aktywności Społecznej Lubawa w obrębie terenu zamku, festiwal filmowy „Moja Przestrzeń” w Olsztynku. Tworzone są ponadlokalne programy rewitalizacji miast *Cittaslow* (Ponadlokalny program rewitalizacji sieci miast *Cittaslow* województwa warmińsko-mazurskiego) umożliwiające wykorzystanie znaczących funduszy zarówno krajowych, jak i unijnych. Wszystko to w dłuższej perspektywie wpływa na podniesienie poziomu życia i globalną promocję, a także zwiększa zainteresowanie i wsparcie naukowców (Mazur-Belzyt 2014).

Jednocześnie zarzuca się, że stowarzyszenie *Cittaslow*, bazując na wzajemnie powielanych elementach rozwoju, może być przyczyną homogenizacji miast. Nie można zaprzeczyć takiemu procesowi, szczególnie w krajowych sieciach. Jako zagrożenie ukazywane jest negatywne skojarzenie ze słowem *slow*, w przeciwieństwie do tematyki *smart city*. Długofalowym problemem jest również sprzeczność pomiędzy ideą a celami stowarzyszenia. Miasta, promując swoje niepowtarzalne cechy i atrakcyjność turystyczną, powodują wzrost liczby przyjezdnych w danym regionie. Może zaburzyć to rozwój obszaru, wpłynąć negatywnie na środowisko, przesylić centra miast, nadając im komercyjnego charakteru, a także doprowadzić do zaburzenia więzi społecznych. Istotna jest zatem równowaga, balans miasteczek w prowadzonej polityce gospodarczej. Problemem we wstępowaniu do ruchu *slow*, szczególnie w przypadku małych miast Polski, jest roczna składka członkowska przewyższająca budżet miasta na dział promocji (Grzelak-Kostulska i in. 2014).

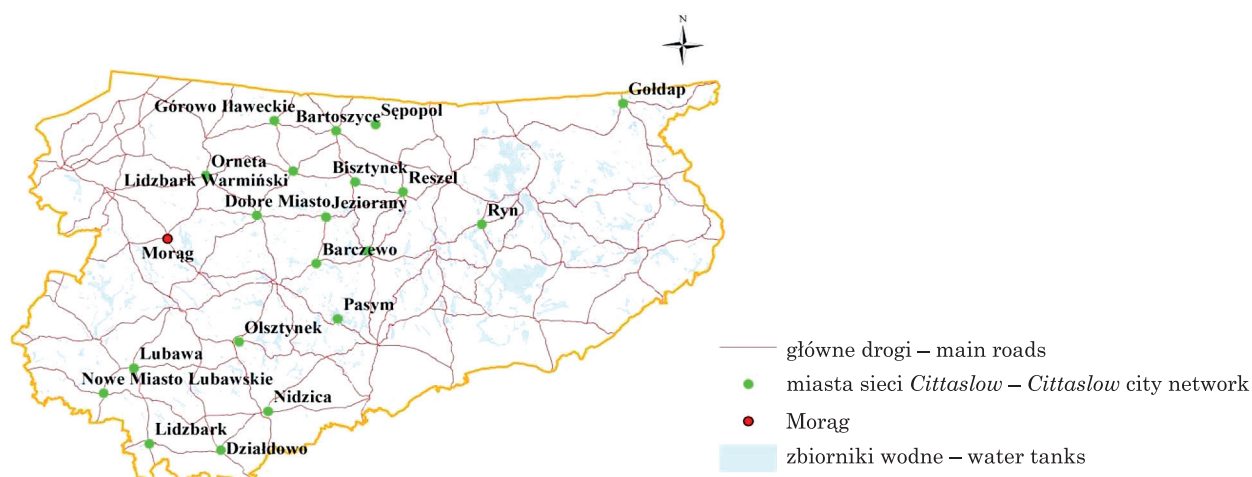
SIEĆ MIAST WARMII I MAZUR

Stowarzyszenie *Cittaslow* promowane jest jako organizacja zrzeszająca miasta w sieć. Tworzenie struktury wzajemnie powiązanej ma stymulować jej rozwój i stale zwiększać potencjalne korzyści. Zapre-

zentowana zasada jest spójna z wizją miast XXI w. zawartą w „Karcie ateńskiej”. W części poświęconej powiązaniom sieciowym miast przeczytać można, że spowoduje to zwiększenie ich konkurencyjności (Nowa karta ateńska... 2003). Na świecie istnieją lokalne, regionalne, krajowe i globalne inicjatywy zrzeszające miasta w sieć, np. Sieć Miast Secesyjnych, Sieć Miast Kreatywnych UNESCO, ogólnopolska sieć Miasta dla Rowerów. Ich podstawowym celem jest realizacja wspólnych wartości, a efektem ma być rozwój każdego z członków organizacji. Współpraca prowadzona jest na różnych płaszczyznach, dotyczy zarówno jednego, jak i wielu aspektów miasta. Służyć może to wymianie poglądów, pomysłów, doświadczeń oraz promocji i budowaniu wspólnej struktury. *Cittaslow* liczy 241 członków i w porównaniu ze Stowarzyszeniem Małych Miejscowości Francji (ponad 1000 miejscowości) jest dopiero w fazie początkującej (Mazur-Belzyt 2014). Nie zmienia to jednak faktu, że sieć miast *Cittaslow* stale się powiększa. Szczególnie widoczne jest to w Polsce, gdzie do ruchu przystąpiło 28 miast, a aż 20 ośrodków polskiej sieci *Cittaslow* zlokalizowanych jest w regionie Warmii i Mazur (rys. 1).

Region Warmii i Mazur posiada bardzo bogatą historię, wielowymiarową kulturę, dużą lesistość, liczne jeziora, jednak jego potencjał nadal nie został w pełni wykorzystany. Faktem jest, że liczba turystów zwiększa się każdego roku, jednak przyrost ten dotyczy popularnych już ośrodków turystycznych. Inicjatywa *Cittaslow* idealnie wkomponowuje się w ten obszar, ponieważ pozwala stymulować małe miasta, wypromować ośrodki nieznane lub zapomniane (*Miasteczka Cittaslow...* 2015).

Stowarzyszenie *Cittaslow* zostało zapoczątkowane na Warmii w 2004 r., gdy gmina Reszel podpisała wraz ze Stowarzyszeniem „Zamek” porozumienie, którego celem było prowadzenie działań w zakresie przystąpienia do organizacji. Od tego czasu Krajowa Sieć rozbudowała się oraz podjęto wiele inicjatyw, m.in. stworzono „Ponadlokalny program rewitalizacji miast *Cittaslow*”, otwarto w Olsztynie Biuro *Cittaslow* International, odbyły się również liczne festyny o tematyce *slow*, warsztaty czy krajowe konferencje.

Rys. 1. Sieć *Cittaslow* – województwo warmińsko-mazurskie

Fig. 1. *Cittaslow* network – Warmia and Mazury

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Cittaslow International...* (2017)

Source: own study based on the *Cittaslow* website *Cittaslow International...* (2017)

CEL, PRZEDMIOT I METODYKA BADAŃ

W zaprezentowanych badaniach podjęto próbę oceny potencjału Morąga w kontekście uzyskania statutu członka *Cittaslow*. Badania skoncentrowano na opiniach władz miasta oraz lokalnej ludności w zakresie inicjatywy dołączenia miasta do organizacji. Uzyskane wyniki porównano, co pozwoliło na weryfikację zasadności prowadzenia dalszych analiz w zakresie spełnienia przez miasto warunków procedury certyfikacji. Wyniki badań umożliwiły uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy decyzja o przystąpieniu do stowarzyszenia powinna być poprzedzona szerokimi konsultacjami społecznymi.

Morąg, będący przedmiotem badań (obszar 6,2 km²), położony jest w województwie warmińsko-mazurskim, w powiecie ostródzkim. Usytuowany jest w malowniczej krainie, pomiędzy Rozlewiskiem Morąskim a jeziorem Skiertąg. Miasto zamieszkuje około 14 tysięcy (rok 2016) osób. Jego atrakcyjność wzbogaca lokalizacja, bliska odległość od ośrodka wojewódzkiego oraz dogodne połączenie komunikacyjne – autobusowe, kolejowe. Morąg jest miastem o ciekawej kulturze, bogatej historii, licznych zabytkach i miejscach pamięci dawnych czasów. Uwarunkowania historyczne i środowiskowe powodują, że

miasto odwiedzane jest przez turystów krajowych. Odnaleźć mogą tu rzadkie gatunki ptaków zamieszkujące użytek ekologiczny, liczne jeziora i lasy oraz bogatą faunę i florę zachowaną w naturalnym stanie. Osoby ceniące historię i lokalną kulturę doceniają zachowane podziemia zamku krzyżackiego, Muzeum im. J.G. Herdera (rys. 2), Ratusz i jego tajemnicze podziemia, a także mury obronne czy armaty z XIX w. (Lokalny Program Rewitalizacji... 2016).

Pomimo niepodważalnych zalet miasto wciąż jednak nie jest znane szerszej społeczności, brak promocji zagranicznej powoduje spadek liczby turystów spoza Polski. Rozwinięta sieć *Cittaslow* na Warmii i Mazurach jest potencjalnie inicjatywą, która mogłaby spopularyzować informację o Morągu na świecie i przedstawić jego walory.

Zaproponowana procedura badawcza miała umożliwić uzyskanie odpowiedzi na postawione pytanie dotyczące potencjalnego członkostwa Morąga w ruchu *Cittaslow*, a przede wszystkim zaprezentować opinie lokalnej ludności i władz w tym zakresie. Podjęto decyzję o wystosowaniu wniosku do Urzędu Miasta Morąg, Biura Promocji z 14 pytaniami otwartymi. Dotyczyły one współpracy miasta z innymi ośrodkami miejskimi, regionami i organizacjami, a także tematyki *Cittaslow* oraz potencjalnego członkostwa miasta

Rys. 2. Pałac Dohnów

Fig. 2. Pałac Dohnów

Źródło: zdjęcie autorstwa Katarzyny Pietrzyk (2017)

Source: photo by Katarzyna Pietrzyk (2017)

w organizacji, działań w celu poprawy jakości życia na terytorium Morąga i promocji miasta. Drugim narzędziem badań był kwestionariusz skierowany do mieszkańców obszaru badań. Ze względu na rozmiar próby badawczej był to wywiad mający formę bezpośrednią – rozdawaną i w pełni anonimową. Zawarto w nim 11 pytań zamkniętych, sformułowanych w języku potocznym, aby tematyka obcoobrzmiącego ruchu *Cittaslow* była zrozumiała dla respondentów (Apanowicz 2002).

WYNIKI BADAŃ

Wyniki konsultacji z Urzędem Miasta Morąg

Konsultacje przeprowadzono z Urzędem Miasta Morąg poprzez wystosowanie oficjalnego wniosku do Biura Promocji, odpowiedzialnego za współpracę oraz członkostwo miasta w różnego typu organizacjach. Jak już wcześniej wspomniano, pismo zawierało czternaście pytań otwartych. Skonstruowano je w oparciu o tematykę badań oraz wcześniejsze bezpośrednie rozmowy z przedstawicielami Urzędu, które pozwoliły autorom artykułu na zapoznanie się z działalnością

organów odpowiedzialnych za promocję i współpracę miasta z organizacjami zewnętrznymi.

Pierwsze z pytań odnosiło się do członkostwa Morąga w organizacjach o zasięgu międzynarodowym. Przedstawiciele Urzędu potwierdzili, że zarówno miasto, jak i cała gmina nie jest należącą do żadnej organizacji o globalnym zasięgu. Wskazali ponadto, że w wyniku trudnej sytuacji na terytorium Ukrainy nie ma możliwości prowadzenia współpracy z rejonem rożniatowskim, który jest zagranicznym regionem partnerskim gminy Morąg. Okazało się również, że Morąg nie jest miastem partnerskim dla żadnego ośrodka krajowego. Należy jednak do kilku krajowych i lokalnych podmiotów, m.in. do Stowarzyszenia „SALLA”, Lokalna Organizacja Turystyczna „Kraina Nieodkrytych Tajemnic” w Morągu oraz Stowarzyszenia Kraina Drwęcy i Pasłęki, Związku Miast Polskich, Związku Gmin Warmińsko-Mazurskich, Związku Gmin Kanału Ostródzko-Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego oraz Związku Gmin Regionu Ostródzko-Iławskiego.

Duża część pytań obejmowała tematykę *Cittaslow*. Gmina Morąg nigdy nie wystosowała wniosku o przystąpienie do tej organizacji. Potwierdzono informację, że miasto dostało zewnętrzną propozycję dołączenia

do stowarzyszenia od Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Udzielono odpowiedzi, iż po przeanalizowaniu warunków członkostwa Gmina Morąg nie przystąpi do Sieci Miast *Cittaslow*. Decyzja o odmowie przystąpienia poprzedzona była analizą warunków przez pracowników Urzędu i podległych jednostek, bez przeprowadzenia konsultacji społecznych. Analiza i jej wyniki nie były potwierdzone dokumentami. W opinii Urzędu Miejskiego w Morągu gmina Morąg „posiada cechy (przyrodę, architekturę, tradycję, lokalną kuchnię, zwyczaje), które warunkują je do stania się członkiem stowarzyszenia *Cittaslow*” (Urząd Miejski w Morągu). Propozycję przekazano miastu w 2009 r. Jedną z przyczyn odmowy były kwestie finansowe, ponieważ kwota wpisowa oraz roczna składka stanowi duży wydatek finansowy dla miasta w kontekście jego promocji – jak wskazano w jednej z odpowiedzi.

Na podstawie kolejnych pytań okazało się, że Urząd Miasta Morąg w przeważającej części postawił na prowadzenie aktywnej współpracy z lokalnymi organizacjami. Działanie te polegają na przekazywaniu dotacji, w 2017 r. było to ok. 2 320 000 zł na ponad pięćdziesiąt zadań. Wsparcie udzielane jest

równocześnie na pozafinansowej płaszczyźnie poprzez: darmowe udostępnienie sal, lokali na siedziby tych organizacji, częste spotkania informacyjne, promocję, rekomendację, publikacje o instytucjach, działaniach w różnego typu mediach (prasa, lokalna telewizja, media społecznościowe), organizacja i współorganizacja imprez i przedsięwzięć tematycznych. Miasto aktywnie promuje ponadto lokalną tradycję i żywność za pośrednictwem przytoczonych już stowarzyszeń historycznych, kulturowych oraz w roku przygotowuje „Jarmark Produktów Lokalnych i Regionalnych w Morągu”.

WYNIKI WYWIADU KWESTIONARIUSZOWEGO

Wywiad przeprowadzono na obszarze miasta Morąg. Próba badawcza składała się ze 100 mieszkańców, którzy w anonimowym formularzu wypowiedzieli się na temat potencjalnego członkostwa w *Cittaslow*. Dobór próby był losowy, przy czym starano się rozdawać kwestionariusz dla zbiorowości zróżnicowanej pod względem wieku. Zawarta w kwestionariuszu metryczka stanowiła podstawę do scharakteryzowania respondentów (tab. 1).

Tabela 1. Struktura wieku i płci respondentów

Table 1. The age and gender structure of the respondents

Płeć i wiek Gender and age	Liczba osób Number of people	Udział procentowy Percentage [%]	Liczba osób Number of people	Udział procentowy Percentage [%]
Kobiety < 18 lat Women < 18 years old	13	13	58	58
Kobiety 18–50 lat Women 18–50 years old	26	26		
Kobiety > 50 lat Women > 50 years	19	19		
Mężczyźni < 18 lat Men < 18 years	6	6	42	42
Mężczyźni 18–50 lat Men 18–50 years old	19	19		
Mężczyźni > 50 lat Men > 50 years	17	17		
Suma Sum	100	100	100	100

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Przeważającą grupą były kobiety (58%), mężczyźni stanowili pozostałą część badanej zbiorowości (42%). Dysproporcja ta wynika z faktu większej chęci współpracy po stronie kobiet. Najchętniej w badaniach uczestniczyły osoby w wieku od 18 do 50 lat oraz starsi mieszkańcy miasta. Grupa najmniej liczna składała się z młodzieży poniżej 18 roku życia (19 osób).

Kwestionariusz skonstruowano w szczególny sposób, tak aby mieszkańcy mogli wyrazić opinie na temat członkostwa miasta w różnego typu organizacjach, a następnie w odniesieniu do *Cittaslow*. Uwzględniono potencjalną niezajomość tematyki *słow*, co starano się wyeliminować poprzez przedstawienie charakterystyki stowarzyszenia i jego podstawowych cech. Pytanie wprowadzające eksponowało stosunek respondentów do podstawowej kwestii – członkostwa miasta w międzynarodowym stowarzyszeniu (rys. 3).

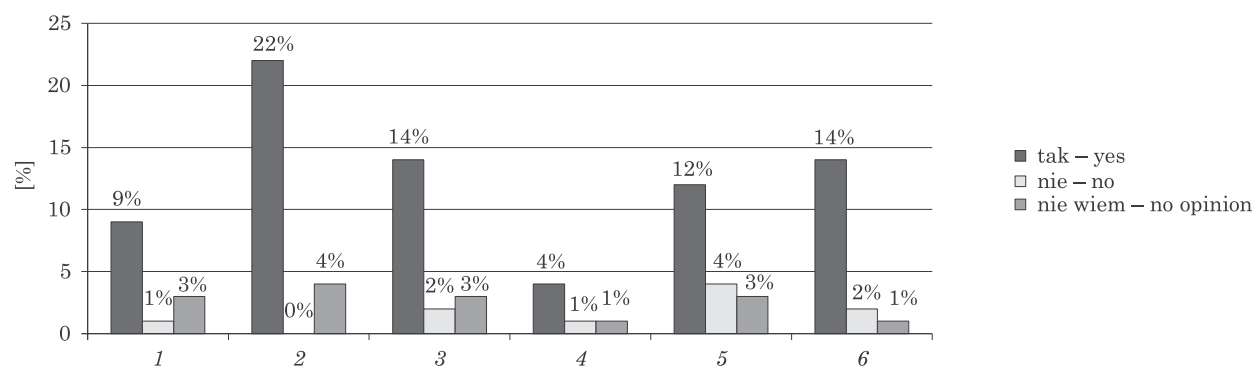
Respondenci zgodnie stwierdzili, że członkostwo w międzynarodowym stowarzyszeniu wpływa pozytywnie na rozwój i promocję miasta. Taką opinię wyraziło aż 75% ankietowanych. Pozostałe głosy rozłożyły się równomiernie – poddane badaniom osoby nie potrafiły ocenić zależności udziału ośrodka miejskiego w tego typu organizacjach (15% respondentów) lub wyraziły w tym zakresie negatywną opinię (10% respondentów).

Przed przejściem do tematyki stowarzyszenia *Cittaslow* poproszono respondentów o udzielenie

odpowiedzi na dwa pytania, w których nieświadomie ustosunkowali się oni do głównych idei ruchu *słow*. Respondenci zaprezentowali swoją opinię, indywidualne odczucia na temat tego, czy Morąg jest obszarem, w którym „dobrze się żyje”, panuje kultura dobrego stylu życia – rysunek 4.

Jak można zauważyć, aż trzy czwarte respondentów zadeklarowało, że Morąg jest ośrodkiem, w którym jakość życia jest na dobrym poziomie. Ciekawym faktem jest to, że zarówno najwięcej pozytywnych, jak i negatywnych głosów udzieliła grupa kobiet w wieku od 18 do 50 lat. Wynikać może to z ich świadomości i okresu życia w jakim się znajdują. Drugie pytanie z podprogowym przekazem umożliwiło badaczom sprawdzenie, czy miasta zrzeszone w sieci *Cittaslow* (o czym nie poinformowano respondentów) z perspektywy respondentów rozwijają się szybciej, prężniej niż Morąg (tab. 2).

W pytaniu skonfrontowano miasto Morąg z Nidzicą, Lidzbarkiem Warmińskim i Biskupcem. Respondenci nie potrafili określić zależności w rozwoju tych miast – opinia 66% osób. Na taki wynik może mieć wpływ wiele czynników m.in. niska wiedza respondentów czy brak znajomości sąsiednich ośrodków. Bezpośrednią tematykę stowarzyszenia rozpoczynało pytanie dotyczące znajomości terminu *Słowcity*, *Cittaslow*. Umieściwiono je przed definicją organizacji, w celu sprawdzenia znajomości pojęcia.

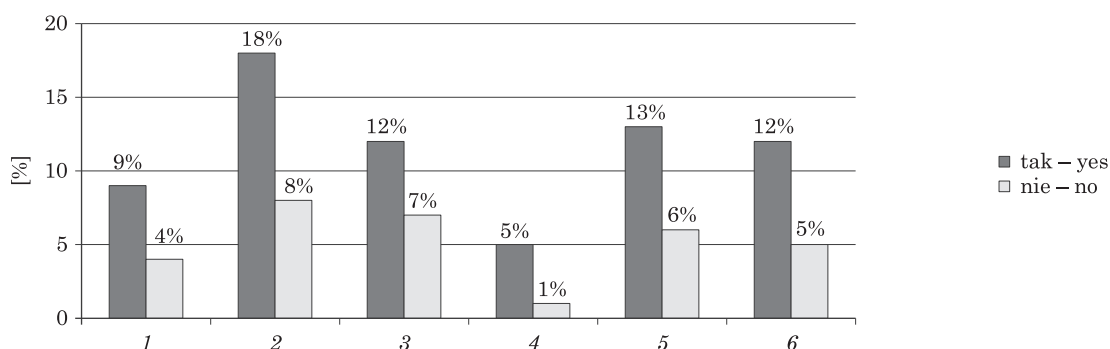

Rys. 3. Ocena respondentów w zakresie potencjalnego pozytywnego wpływu członkostwa miasta w stowarzyszeniu: 1 – kobiety < 18 lat; 2 – kobiety 18–50 lat; 3 – kobiety > 50 lat; 4 – mężczyźni < 18 lat; 5 – mężczyźni 18–50 lat; 6 – mężczyźni > 50

Fig. 3. Respondents' opinions about the potential benefits of Cittaslow membership: 1 – women < 18 years; 2 – women 18–50 years; 3 – women > 50 years; 4 – men < 18 years; 5 – men 18–50 years; 6 – men > 50 years

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Rys. 4. Opinia respondentów na temat pozytywnej jakości i kultury życia w Morągu: 1 – kobiety < 18 lat; 2 – kobiety 18–50 lat; 3 – kobiety > 50 lat; 4 – mężczyźni < 18 lat; 5 – mężczyźni 18–50 lat; 6 – mężczyźni > 50

Fig. 4. Respondents' opinions about the quality of life and culture in the town of Morąg: 1 – women < 18 years; 2 – women 18–50 years; 3 – women > 50 years; 4 – men < 18 years; 5 – men 18–50 years; 6 – men > 50 years

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Tabela 2. Porównanie rozwoju Morąga oraz Biskupca, Lidzbarka Warmińskiego, Nidzicy

Table 2. Comparison of the development of the town of Morąg vs. the towns of Biskupiec, Lidzbark Warmiński and Nidzica

Płeć i wiek Gender and age	Ocena szybszego rozwoju miasta Biskupiec, Lidzbark Warmiński, Nidzica w odniesieniu do Morąga Evaluation of the faster development of the towns of Biskupiec, Lidzbark Warmiński and Nidzica vs. the town of Morąg		
	tak yes [%]	nie no [%]	nie wiem no opinion [%]
Kobiety < 18 lat Women <18 years old	4	3	6
Kobiety 18–50 lat Women 18–50 years old	10	1	15
Kobiety > 50 lat Women > 50 years	4	2	13
Mężczyźni < 18 lat Men < 18 years	0	1	5
Mężczyźni 18–50 lat Men 18–50 years old	5	1	13
Mężczyźni > 50 lat Men > 50 years	2	1	14
Suma Sum	25	9	66

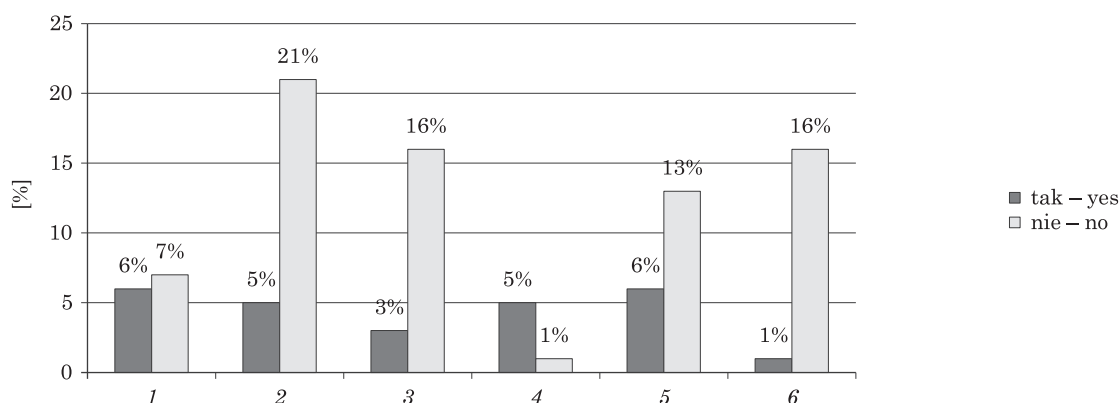
Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Próba reprezentująca mieszkańców Morąga potwierdziła słowa przedstawicieli władz Urzędu, że lokalna ludność nie była informowana o analizach w zakresie akcesu do stowarzyszenia *Cittaslow* – nie prowadzono żadnych społecznych konsultacji. Ponad 70% mieszkańców nie знаło terminów związanych z ruchem *słow* (rys. 5).

Respondenci po zapoznaniu się z charakterystyką ruchu *Cittaslow* wyrazili opinię na temat potencjalnego dołączenia do organizacji przez miasto, które zamieszkują (rys. 6).

Poznając cel funkcjonowania ruchu *Cittaslow* większość respondentów bardzo chętnie widziałaby Morąg jako jednego z członków tej organizacji. Jedna

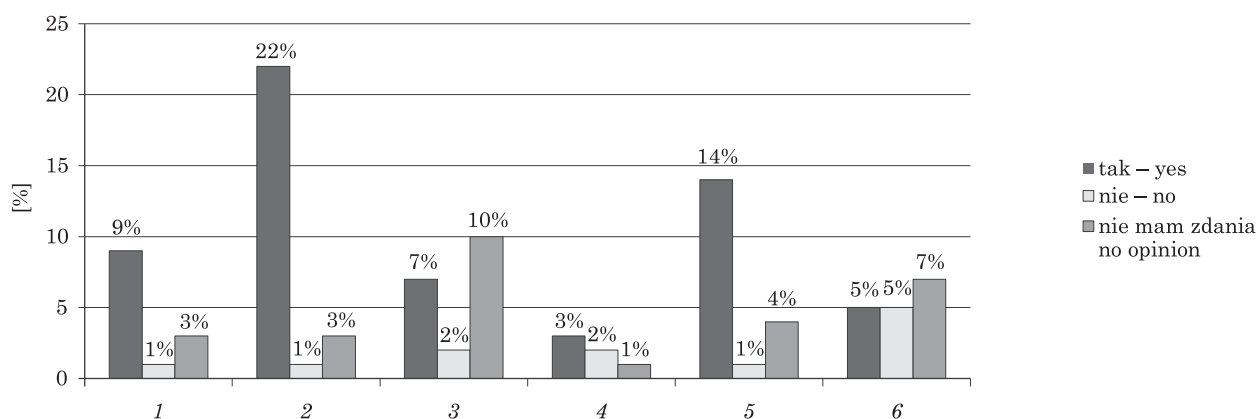

Rys. 5. Deklaracja znajomości terminu *Cittaslow* przez respondentów: 1 – kobiety < 18 lat; 2 – kobiety 18–50 lat; 3 – kobiety > 50 lat; 4 – mężczyźni < 18 lat; 5 – mężczyźni 18–50 lat; 6 – mężczyźni > 50

Fig. 5. Respondents' self-declared understanding of the term *Cittaslow*: 1 – women < 18 years; 2 – women 18–50 years; 3 – women > 50 years; 4 – men < 18 years; 5 – men 18–50 years; 6 – men > 50 years

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Rys. 6. Opinia mieszkańców na temat potencjalnego członkostwa Morąga w stowarzyszeniu *Cittaslow*: 1 – kobiety < 18 lat; 2 – kobiety 18–50 lat; 3 – kobiety > 50 lat; 4 – mężczyźni < 18 lat; 5 – mężczyźni 18–50 lat; 6 – mężczyźni > 50

Fig. 6. Respondents' opinions about Morąg's potential membership in the *Cittaslow* movement: 1 – women < 18 years; 2 – women 18–50 years; 3 – women > 50 years; 4 – men < 18 years; 5 – men 18–50 years; 6 – men > 50 years

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

trzecia mieszkańców nadal nie ma zdania w tym zakresie. Analogicznie respondenci odpowiedzieli na pytanie dotyczące cech miasta (przyrody, architektury, tradycji, lokalnej kuchni itp.), które są warunkiem dostania się do organizacji. Ponad 60% respondentów zgodnie potwierdziło, że Morąg to miasto, które wg ich opinii ma takie cechy. Pozostała część próby badawczej (29 osób) nie miała zdania na ten temat, a sześcioro respondentów nie dostrzegало w miejscu

swojego zamieszkania potencjału. Podsumowaniem było ostatnie pytanie, w którym respondentów poproszono „o oznaczenie korzyści, które ich zdaniem, może przynieść miastu członkostwo w *Cittaslow*„ (tab. 3).

Mieszkańcy zauważyli wiele potencjalnych korzyści płynących z członkostwa miasta w stowarzyszeniu *Cittaslow*. Znaczna liczba wskazań obejmowała korzyści wizerunkowe, zwiększoną promocję (76 głosów), napływ turystów (45 głosów)

Tabela 3. Potencjalne korzyści z członkostwa miasta w stowarzyszeniu *Cittaslow*
Table 3. Potential benefits of *Cittaslow* membership

Potencjalne korzyści członka stowarzyszenia <i>Cittaslow</i> Potential benefits of Cittaslow membership	Płeć i wiek Gender and age						Suma Sum
	Kobiety Women			Mężczyźni Men			
	< 18 lat	18–50 lat	> 50 lat	< 18 lat	18–50 lat	> 50 lat	
Korzyści wizerunkowe/zwiększona promocja miasta Promotional advantages/enhanced promotion of the member-town	11	24	16	5	11	9	76
Napływ turystów w związku z tematyką „slow” Influx of tourists into the town	5	17	12	0	7	4	45
Podniesienie wartości terytorium miasta/jego architektonicznych i przestrzennych cech Increasing the town's value/achieving architectural and spatial development goals	4	13	8	2	5	5	37
Polepszenie jakości środowiska naturalnego Improving environmental quality	4	17	6	1	12	2	42
Rozwój naturalnych technik produkcji żywności/promocja kuchni regionalnej Promoting food production based on natural and environmentally-friendly techniques /preserving regional and traditional cuisine	1	11	5	0	2	1	20
Rozpowszechnienie kultury, tradycji miasta w celu jego promocji Promoting the town's cultural heritage and local traditions	1	12	4	0	7	6	30
Podniesienie jakości życia w mieście Improving the quality of life in the town	10	19	11	1	8	1	50
Zwiększenie świadomości mieszkańców w kontekście polityki środowiskowej Increasing environmental awareness among the inhabitants	1	12	3	1	5	4	26
Podniesienie poziomu kultury gościnności miasta Morąg Promoting the culture of hospitality in the town of Morąg	3	13	4	0	9	2	31
Zwiększenie świadomości mieszkańców w odniesieniu do miejsca, w którym żyją Sustaining the sense of place and local identity	2	17	1	1	5	6	32
Miasto nie będzie miało z tego tytułu żadnych korzyści There are no benefits of Cittaslow membership	0	0	0	0	1	0	1

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

i podniesienie jakości życia w mieście (50 głosów). Oczekiwania związane były zatem ze spopularyzowaniem na dużą skalę informacji o ich miejscowości. Niewiele mniej respondentów opowiedziało się za prawdopodobnym polepszeniem jakości środowiska, wartości miasta, jego cech przestrzennych. Zaskoczeniem było, że aż 32% respondentów powiązało udział

w stowarzyszeniu ze zwiększeniem świadomości mieszkańców na temat miejsca ich zamieszkania.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przeprowadzone badania, oparte na wywiadzie, mogą stanowić dla władz Morąga wyznacznik postaw obywateli w zakresie przynależności do sieci miast,

a zwłaszcza *Cittaslow*, a także w zakresie jakości życia w mieście. Należy podkreślić, że uzyskane wyniki pokazują, że lokalna społeczność pozytywnie oceniła jakość życia w mieście (co jest zgodne z ideą miast *slow*). Pomimo słabej znajomości terminu *slow*, mieszkańcy widzieli duży potencjał w przynależności do stowarzyszenia *Cittaslow* i pozytywne skutki z tego płynące, zwłaszcza w kontekście wizerunkowym. Wskazuje to na zaangażowanie obywatelskie i związek emocjonalny z miejscem zamieszkania oraz otwartość na turystów. Jednocześnie uwidoczniło bariery finansowe wynikające z opłat należnych za członkostwo. W tym przypadku miasto woli środki finansowe przeznaczyć na wspieranie lokalnych organizacji i stowarzyszeń, co również przyczynia się do podnoszenia jakości życia w Morągu, jego promocji i rozwoju. Zaprezentowane w artykule wyniki badań mają charakter pilotażowy. Na przykładzie Morąga ukazano, jakie bariery, zarówno społeczne, jak i gospodarcze, polityczne itp. warunkują przystąpienie miasta do *Cittaslow*, rozwój sieci, jak i udział niewielkich ośrodków w różnego typu organizacjach międzynarodowych. Uwidaczniają one także szeroki zakres barier, szczególnie mentalnych, społeczeństwa oraz władz. Umożliwiają wstępne wnioskowanie, które z elementów mają największy wpływ na dołączanie miast do sieci lub odrzucanie przez władzę propozycji wstąpienia do stowarzyszenia.

PIŚMIENNICTWO

- Antolak, M., Jaszcak, A. (2015). Tożsamość krajobrazu a przestrzeń społeczna, w: Fenomen miejsca. W poszukiwaniu tożsamości krajobrazu (Identity of landscape vs. social space, in: The phenomenon of space – in search of landscape identity). Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego (Dissertations of Cultural Landscape Commission) 29, 109–117.
- Apanowicz, J. (2002). Metodologia ogólna (General methodology). Wydawnictwo Bernardinum, Gdynia.
- Baldemir, E., Kaya, F., Sahin, K.T. (2013). A management strategy within sustainable city context. *Cittaslow*. Ed. M., Özşahin. The Proceedings of 9th International Strategic Management Conference, Procedia – Social and Behavioral Sciences 99, 75–84.
- Blazy, R. (2016). Spatial issues in the context of the slow city movement, in: Trends in economical and spatial development of small towns in Poland. Ed. B., Bartosiewicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss. 7–28.
- Botta, M. (2016). Evolution of the slow living concept within the models of sustainable communities. Transforming futures – a glimpse from the WFSF Conference 2013, *Futures* 80, 3–16.
- Cittaslow International. Association, <http://www.cittaslow.net/content/association>, access: 12.09. 2017.
- Ekinci, B.M. (2014). The Cittaslow philosophy in the context of sustainable tourism development; the case of Turkey, *Tourism Management* 41, 178–189.
- Gruszecka-Tieśluk, A. (2013). Sieć Cittaslow – strategią rozwoju małych miast w Polsce? Nowoczesne instrumenty polityki rozwoju lokalnego – zastosowanie i efekty w małych miastach (Cittaslow network – a strategy for the development of small towns in Poland? Modern instruments of local development policy – application and effects in small towns). *Studia Ekonomiczne* 144, 383–393.
- Grzelak-Kostulska, E., Hołowiecka, B., Kwiatkowski, G. (2014). Cittaslow International Network. An example of a globalization idea?, in: The scale of globalization. Think globally. Eds. T., Mácha, P., Drobík. Act locally (conference proceedings), University of Ostrava, Ostrava, ss. 186–192.
- Knox, P., Mayer, H. (2010). Small-town sustainability. Prospects in the second modernity. *European Planning Studies* 18(10), 1545–1565.
- Küçükaltan, E., Pirnar, I. (2016). Competitiveness factors of a tourism destination and impact on residents' quality of life. The case of Cittaslow-Seferihisar. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing* 2(1), 22–29.
- Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Morąg do roku 2023 (Local revitalization program for the town of Morąg until the year 2023). (2016). Morąg.
- Mazur-Belzyt, K. (2014). Współczesne podstawy rozwoju małych miast na przykładzie sieci miast Cittaslow (The contemporary basis of small cities development on the example of Slow City network). *Problemy Rozwoju Miast* 11(3), 39–45.
- Miasteczka Cittaslow. Warmia, Mazury, Powiśle (Cittaslow towns. Warmia, Mazury, Powiśle). (2015). Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego (Marshal's Office of the Warmia and Mazury Voivodeship). Olsztyn.

- Międzynarodowy status miast Cittaslow 2014 (International status of Cittaslow cities 2014), <http://cittaslowpolska.pl>, dostęp (access): 15.01.2018.
- Micał, M. (2008). Proces globalizacji we współczesnym świecie (Globalization process in the contemporary world). *Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki*. Red. (Eds.) A., Jurkowska, M. Szewczyk. Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszów 3(8), 148–172.
- Nowa karta ateńska 2003. Wizja miast XXI wieku (The new Athens charter 2003. A vision for the European city of the 21st century). (2003). Europejska Rada Urbanistów (The European Council of Spatial Planners), Lizbona.
- Pink, S., Servon, J.L. (2015). Cittaslow: going global in Spain. *Journal of Urban Affairs* 37(3), 327–340.
- Radstrom, S. (2011). A place sustaining framework for local urban identity. An introduction and history of Cittaslow. *Italian Journal of Planning Practice* 1(1), 90–113.
- Regulamin Polskiej Krajowej Sieci Miast Cittaslow (Regulations of the Polish National Network of Cittaslow Cities), <http://cittaslowpolska.pl>, dostęp: 15.01.2018.
- Skrzypek, E. (2001). Czynniki kształtujące jakość życia (Factors affecting the quality of life). Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Technicznej „Ergonomia niepełnosprawnym, jakość życia” (Materials from the 5th International Scientific and Technical Conference. „Ergonomics for the disabled people, quality of life”). MKEN 2001. Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź, ss. 1–9.
- Zawadzka, A. (2017). Potencjalne implikacje społeczno-ekonomiczne akcesji do sieci Cittaslow w erze przyspieszenia, w: *Gospodarka przestrzenna – kluczowe problemy i koncepcje badawcze, wyzwania praktyki, profil i innowacyjność edukacji* (Potential socio-economic implications of accession to the Cittaslow network in the era of acceleration, in: *Spatial management – key problems and research concepts, practice challenges, profile and innovation of education*). *Biuletyn KPZK PAN* 266, 125–141.
- Życ powoli: inna strona nowoczesności. Manifest miast SLOW dla nowego humanizmu bycia i mieszkania (Slow living: the other side of modernity. The SLOW City manifesto for new humanism of being and living), <http://cittaslowpolska.pl>, dostęp (access): 15.01.2018.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF CITTASLOW TOWNS IN THE REGION OF WARMIA AND MAZURY – THE EXAMPLE OF MORĄG

ABSTRACT

The Cittaslow movement promotes a “good quality of life”. The organization brings together small towns from all countries of the world, including Poland where the majority of Cittaslow towns are located in the Region of Warmia and Mazury. The region also abounds in many candidate towns, including Morąg, for which a case study was conducted. An attempt was made to evaluate Morąg’s potential and ability to meet Cittaslow certification requirements.

Key words: Cittaslow, small towns, quality of life

KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI PRZESTRZENNEJ U DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

Adam Wronkowski✉

 Akademickie Koło Naukowe Gospodarki Przestrzennej, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
ul. B. Krygowskiego 10, 61-680 Poznań, **Polska**

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ukazanie roli rozwoju świadomości przestrzennej u dzieci w wieku przedszkolnym na podstawie przeprowadzonych badań podczas realizacji projektu naukowo-edukacyjnego „Poznańska Akademia Przestrzeni – percepcja otoczenia i jego wpływ na nasze życie” wiosną i latem 2017 r. W pracy wykorzystano dwie metody badawcze: swobodne wywiady ukierunkowane oraz badania ankietowe. Artykuł podzielono na dwie zasadnicze części. Poprzedza je wstęp, w którym omówiono motywy podjęcia tematu, a także przybliżono metodologię badań. Pierwszą część stanowi rozdział teoretyczny, który ma za zadanie wyjaśnić czytelnikowi kluczowe pojęcia i rozważania na temat charakterystyki dziecka w wieku przedszkolnym oraz percepcji przestrzeni. Druga część zawiera prezentację wyników badań dotyczących istoty edukacji przestrzennej dzieci w wieku przedszkolnym w opinii respondentów.

Słowa kluczowe: dzieci w wieku przedszkolnym, percepcja przestrzeni, edukacja przestrzenna

WSTĘP

Od niemal 30 lat jesteśmy świadkami dynamicznych przemian w przestrzeni polskich miast. Rozpoczęły się one wraz ze zmianą ustrojową Polski w 1989 r. (Parysek 2005, Wantuch-Matla 2016). Wynikają m.in. z dostępu polskich samorządów do funduszy unijnych, stale zwiększającej się świadomości Polaków dotyczącej różnorodnych procesów zachodzących w miastach czy bardzo szybkiego rozwoju nowoczesnych technologii. Zmiany dotyczą zarówno sfery przestrzennej, jak i społecznej. Dzieje się to m.in. dzięki szerzeniu idei wzajemnego zrozumienia i projektowania przestrzeni publicznych z uwzględnieniem potrzeb wszystkich grup społecznych

w mieście, czyli *Urban Design* (Modrzewski 2012). Proces ten można obserwować na przykład poprzez dostosowywanie przestrzeni miejskich do potrzeb osób z niepełnosprawnościami czy osób starszych. Zmiany, oprócz tych fizycznie widocznych, muszą jednak dotyczyć także sfery mentalnej mieszkańców. Jednak, aby tak się działo konieczna jest wiedza na temat otaczającej człowieka przestrzeni oraz wrażliwość na otoczenie, którą należy zacząć kształtować już od najmłodszych lat życia.

Celem pracy jest przedstawienie istoty rozwoju świadomości przestrzennej u dzieci w wieku przedszkolnym na podstawie wyników badań przeprowadzonych wiosną oraz latem 2017 r. w Poznaniu oraz Koninie. Badania przeprowadzono w tych dwóch

✉ a.wronkowski94@gmail.com

miastach podczas realizacji projektu naukowo-badawczego pt. „Poznańska Akademia Przestrzeni – percepcja otoczenia i jego wpływ na nasze życie” (Ciesiołka i in. 2017) realizowanego w ramach Akademickiego Koła Naukowego Gospodarki Przestrzennej UAM¹.

W pracy wykorzystano dwie metody badań. Podstawą były informacje uzyskane za pomocą pogłębionych wywiadów. Przeprowadzono je wśród 17 osób, z których większość stanowili nauczyciele przedszkolni (11 osób – 64,7%), przed nauczycielami w szkołach podstawowych (cztery osoby – 23,52%) oraz nauczycielami gimnazjalnymi (dwie osoby – 11,76%). Osoby, z którymi przeprowadzono pogłębione wywiady, były najczęściej jednocześnie opiekunami grup przedszkolnych, które uczestniczyły w projekcie. Wywiady umożliwiły dogłębne poznanie zjawisk występujących w świadomości ankietowanych osób (Sztumski 2003). Rozmowy miały charakter swobodnych wywiadów ukierunkowanych, co oznacza, że osoba przeprowadzająca wywiad miała swobodę w aranżowaniu sekwencji pytań oraz w sposobie ich formułowania w zależności od przebiegu wydarzeń podczas wywiadu (Konecki 2000).

Wyniki uzupełniono odpowiedziami uzyskanymi za pomocą badań ankietowych. W kwestionariuszu znalazło się 12 pytań, z których zdecydowaną większość stanowiły pytania zamknięte. W celu uzupełnienia i rozszerzenia odpowiedzi ankietowanych niektóre z nich zawierały pola umożliwiające uzasadnienie wybranej opcji. Badanie ankietowe przeprowadzono na próbie 350 osób, zróżnicowanych pod względem płci, wieku oraz pełnionej funkcji, która była najważniejszym kryterium podziału respondentów. Wśród respondentów najliczniejszą grupę stanowili studenci – 33%, przed rodzicami i opiekunami – 28%. W dalszej kolejności znaleźli się dziadkowie i babcie (13%), nauczyciele w przedszkolach (11%), animatorzy

czasu wolnego (5%), osoby prowadzące warsztaty z dziećmi (3%), nauczyciele w gimnazjach (2%), szkołach podstawowych (2%), wychowawcy kolonijni (2%) oraz dydaktycy z liceów (1%). Próba składała się w 64% z kobiet (224 osoby) oraz 36% mężczyzn (126 ankietowanych). Zdecydowanie najliczniejszą grupę stanowili respondenci w wieku od 18 do 24 roku życia (37%), przed grupą osób w wieku 30–39 lat (18%) oraz 40–49 lat (17%). Trzy niezbyt liczne grupy stanowiły osoby w wieku 25–27 (7%), 70–79 (6%) oraz 60–69 lat (5%). Następne dwie grupy wiekowe – osoby poniżej 18 roku życia oraz osoby mające 80 lat i więcej – nie były reprezentowane przez żadnego ankietowanego. Kwestionariusze ankietowe były przeprowadzane w dwóch formach. Po pierwsze, przeprowadzono 126 ankiet tzw. metodą *paper and pencil interview*. Po drugie, zebranoankiety za pomocą formularzy internetowych, których liczba wyniosła 224. Uzyskane za pomocą obu metod wyniki dały kompleksowy obraz problematyki poruszanej w pracy.

Praca składa się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej przedstawiono podstawy teoretyczne rozważań, takie jak zdefiniowanie dziecka w wieku przedszkolnym oraz krótkiej charakterystyki tej grupy wiekowej, a także omówienie procesu percepcji. W drugiej części zaprezentowano wyniki przeprowadzonych badań oraz analizę szczególnie ciekawych odpowiedzi.

DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM ORAZ PERCEPCJA PRZESTRZENNA

*Człowiek, widząc, uczy się,
a to, czego się nauczył,
wpływa na to, co widzi.*

E.T. Hall

Próba definicji dziecka wydaje się zadaniem na pozór prostym. Schaffer (2005) zauważa, że przez większość ludzi dziecko postrzegane jest jako mniejsza i słabsza wersja osoby dorosłej, która ma mniejsze kompetencje, nie potrafi zapanować nad emocjami oraz jest bardziej zależna i podatna na różnego rodzaju sytuacje. Są to stwierdzenia jak najbardziej poprawne, lecz jednocześnie przy ich formułowaniu popełniany

¹ Akademickie Koło Naukowe Gospodarki Przestrzennej działa na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a projekt naukowo-badawczy „Poznańska Akademia Przestrzeni – percepcja otoczenia i jego wpływ na nasze życie” realizowany jest z powodzeniem od 2016 r. Informacje o działalności Koła znajdują się na stronie: <http://akngp.home.amu.edu.pl>; dostęp: 10.02.2018.

jest zasadniczy błąd. Wszystkie wymienione wskazania odnoszą się do negatywnych cech dziecka wskazujących raczej na jego braki, a nie na jego ogromny potencjał. Jedyną zaletą jest fakt, iż podkreśla się ogromną rolę, którą pełnią dorośli ponoszący odpowiedzialność za swoje dzieci (Schaffer 2005). Zadaniem rodziców jest zatem ciągle uzupełnianie braków dziecka na podstawie swojej wiedzy czy doświadczenia.

Niemniej, próby uregulowania terminu „dziecko” można doszukiwać się np. w Konstytucji, Ustawie o systemie oświaty bądź Encyklopedii powszechnej PWN. O ile dwa pierwsze źródła nadają niezbędną moc prawną definicji dziecka, określenia zawarte w encyklopedii wydają się najprecyzyjniejsze i zdecydowanie najlepiej obrazują tę grupę społeczną. Dziecko zdefiniowano tam jako „człowieka w pierwszym okresie postnatalnego rozwoju osobniczego (...), od chwili urodzenia do zakończenia procesu wzrastania (...)” (Encyklopedia... 1982). W dalszej części można znaleźć informacje na temat trwania podstawowych faz życia dziecka: okres niemowlęcy (od urodzenia do 2 roku życia), poniemowlęcy (2–3 rok życia), wczesnego dzieciństwa (3–6 rok życia), późnego dzieciństwa (zwany także wczesnoszkolnym – dziewczęta 7–10, chłopcy 7–12 rok życia) oraz dojrzewania (dziewczęta 11–16, chłopcy 13–18 rok życia) (Encyklopedia... 1982). Oprócz kryterium wieku, które podkreślono w zaprezentowanej definicji, w jasny sposób przedstawiono klasyfikację dziecka ze względu na stopień rozwoju i samodzielności. Wiek wczesnego dzieciństwa przedstawiony w encyklopedii można z powodzeniem odnieść do wieku przedszkolnego określonego w Ustawie z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425) ustalonego jako okres między trzecim a siódmym rokiem życia człowieka. Jest to czas kluczowy w życiu każdego człowieka i w dużym stopniu oddziałuje na późniejsze losy jednostki (Bożkowska 1978). To właśnie w tym wieku zostają inicjowane najważniejsze procesy służące nauce życia w środowisku wypełnionym przedmiotami i ludźmi. W czasie wieku przedszkolnego rozwijają się podstawy moralności, a inteligencja zmienia się z sensoryczno-motorycznej na inteligencję

rozumianą we właściwym sensie (Piaget 1996). Jest to faza przejściowa pomiędzy funkcjonowaniem w środowisku domowym o ograniczonym zakresie a otwartym środowiskiem znajdującym się poza murami budynku. Dzięki coraz śmielszemu poszerzaniu zasięgu aktywności dziecko może poznawać coraz więcej miejsc i na podstawie doznanych doświadczeń zapamiętywać otoczenie, tworząc w umyśle mapy mentalne (Lynch 1960, Matthews 1980, Pocock 1979, Gould i White 1993). Te z kolei przyczyniają się do kształtowania w umyśle obrazu miasta, który może wpływać na stosunek do pewnych obszarów w mieście czy rodzaju aktywności (Lynch 1960).

Okres przedszkolny jest więc czasem, który należy jak najlepiej wykorzystać i rozpocząć kształcenie dziecka w tematyce miejskich przestrzeni publicznych, współdzielenia tychże przestrzeni z innymi ludźmi oraz edukacji z zakresu procesów zachodzących w miastach.

Warto w tym miejscu pochylić się nad definicją edukacji. Według Basińskiej (2010) jest to doświadczenie społeczne, które pozwala człowiekowi na sprawne i skuteczne działanie w świecie, który go otacza. Ludzie uczą się podczas relacji z otoczeniem i budują swoją wiedzę oraz umiejętności, nabywają zdolności i wzbogacają stosunki z innymi. Nauka pełni ważną rolę na każdym etapie życia, lecz szczególnie ważna jest w pierwszych latach, ponieważ znaczną część możliwości intelektualnych człowieka kształtuje się właśnie w tym okresie. Jak można wyczytać na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej (Wychowanie przedszkolne... 2016), większość wrodzonych predyspozycji (w tym zdolności uczenia się) rozwija się intensywnie w wieku przedszkolnym. Pierwsze lata życia dziecka mają decydujący wpływ na rozwój i ich dalszy los. Umiejętności, które podopieczni wynoszą z przedszkoli, mogą skutkować na późniejszych etapach nauki lepszymi wynikami, a także lepszym funkcjonowaniem społecznym i zawodowym. W „Podstawie programowej wychowania przedszkolnego” (Rozporządzenie Ministra Edukacji... 2017) można znaleźć zapisy mówiące o edukacji zdrowotnej czy matematycznej, świadomości językowej (oraz istnienia odmienności językowej i kulturowej),

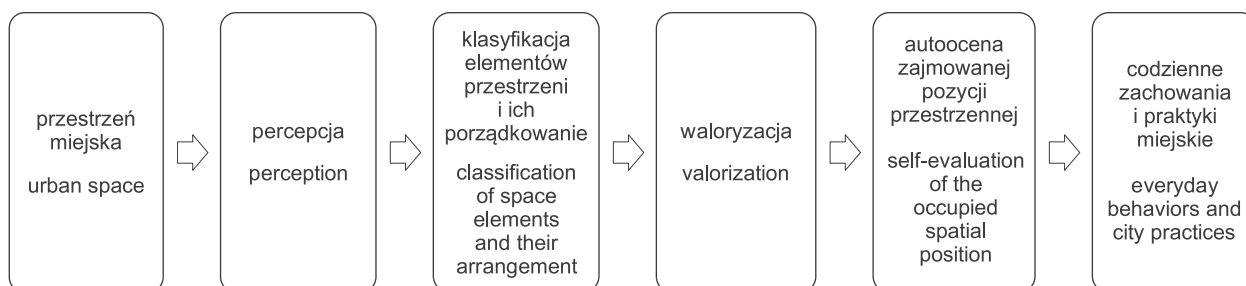
narodowej czy etnicznej. Brakuje za to wskazań obszarów wychowania przedszkolnego z zakresu świadomości i edukacji przestrzennej. W wymienionym dokumencie cele wychowania przedszkolnego ujęto jako takie obszary działania, jak „budowanie dziecięcej wiedzy o świecie społecznym (...) czy kształtowanie u dzieci poczucia przynależności społecznej, np. do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej (...)”. W gruncie rzeczy takie aspekty można zaliczać do edukacji przestrzennej. Mogłaby ona w znacznym stopniu wpływać na sposób postrzegania przestrzeni miast podczas ich użytkowania w kolejnych latach życia przez pryzmat wiedzy zdobytej podczas zajęć w przedszkolu.

Niewątpliwie każde działanie użytkowników miast wiąże się z ich percepcją danego miejsca (Staszewska 2012). Postrzeganie przestrzeni pozwala na sklasyfikowanie jej jako pozytywnej lub negatywnej, ciekawej bądź nudnej, bezpiecznej lub niebezpiecznej itd. Również charakter, stopień czytelności, estetyka czy stopień dostępności przestrzeni ma wpływ na to, jak ją postrzegamy. Grabowska i Budohoska (1995) definiują percepcję jako proces aktywnego odbioru, analizy i interpretacji zjawisk, w których nadchodzące aktualnie informacje przetwarzane są na podstawie zarejestrowanej w pamięci wiedzy o otaczającym świecie. To właśnie percepcja przestrzeni wpływa na definiowanie świata przez każdego użytkownika z osobna. W tym miejscu warto zaznaczyć, że percepcja przestrzeni publicznych nie ogranicza się jedynie do odbierania i postrzegania jego elementów. Jak pisze Libura (1990), przedmiotem rozważań geografii humanistycznej jest nie samo postrzeganie, lecz cały produkt złożonego procesu, w wyniku którego człowiek doświadcza i postrzega rzeczywistość w konkretny sposób. Takie rozumowanie procesu postrzegania wpisuje się w założenia podejścia kulturalistycznego w socjologii miasta. Zakłada ono rozpatrywanie przestrzeni w kontekście codziennego życia ludzi, pozaekonomicznych czynników rozwojowych miast oraz z uwzględnieniem współczynnika humanistycznego (Znaniecki 1931). Potwierdza to Kaplan (1982), który pisze o tym, jak trudnym wyzwaniem dla badaczy jest złożoność postrzegania środowiska,

podczas którego oprócz rozpoznawania przedmiotów, umieszczania ich w trójwymiarowej przestrzeni i orientacji przestrzennej człowiek dodaje jeszcze to jak ważny jest dla niego dany przedmiot. Postrzeganie przestrzeni publicznej jest więc sumą percepcji cech obserwowanych obiektów oraz przeżyć związanych z tymi obiektami lub obiektami podobnymi, które utrwalone zostały w pamięci użytkownika.

Duży wpływ na kształtowanie efektów procesu postrzegania, które wynikają z wnioskowania percepcyjnego, mają również poszczególne kultury rozumiane zarówno w kontekście całych narodowości, jak i lokalnych społeczności mających swoje własne cechy warunkujące percepcję. Członkowie różnych kultur mogą wyciągać inne wnioski z uzyskanych wskazówek percepcyjnych (Bruner 1978). Cecha, która dla jednych jasno wpisuje się w konkretny przymiotnik, dla drugich może być jej kompletnym zaprzeczeniem czy odwrotnością. Popiera to rozważania Rapoport (1977), który stwierdza, że w percepcji i waloryzacji form urbanistycznych wiodącą rolę ogrywa filtr w postaci kultury, a za nim w dalszej kolejności cechy obserwowanych jednostek. Każdy obiekt może być więc postrzegany w inny sposób, w zależności od wspomnianego filtra kulturalnego i symbolicznych interpretacji cech miejskiego środowiska (Strauss 1961). Jak twierdzi Drzewiecki (2003), percepcja przestrzeni nie jest mechaniczną reakcją, jak uważano w okresie modernizmu. Przede wszystkim należy ją uznać za proces kulturowy, w którym jednostka interpretuje otoczenie zgodnie z własną kulturą. Jest więc jasne, że każdy użytkownik może mieć odmienny stosunek do danej przestrzeni (Jałowiecki 2000).

Poruszając temat percepcji, należy także podkreślić, iż jest to proces poznawczy, który charakteryzuje się stałą kolejnością etapów umysłowo-odbiorczych (Chądzynska 2004). Są to w kolejności: (1) recepcja sensoryczna (odbiór informacji za pomocą zmysłów), (2) identyfikacja i rozpoznanie przestrzeni (analiza poszczególnych części składowych), (3) rozumienie (wrażenia oraz interakcje), (4) organizowanie i planowanie, (5) użytkowanie. W całym procesie można zauważyć przejście od zachowań bardzo pasywnych polegających jedynie na odbiorze informacji

Rys. 1. Percepcja jako element procesu skutkującego codziennymi zachowaniami miejskimi

Fig. 1. Perception as an element of the process that results in everyday urban behaviour

Źródło: Majer (2016) za Szczepańskim i Nurkiem (1997)

Source: Majer (2016) based on Szczepański and Nurek (1997)

do działań aktywnych, których celem jest zmiana i organizacja przestrzeni oraz jej wykorzystanie w sposób przyjęty za właściwy. Dzięki temu możliwe jest dostosowywanie przestrzeni miejskich do potrzeb ich użytkowników (Staszewska 2012). Rozważania Szczepańskiego i Nurka (1997), dotyczące percepcji przestrzeni wykorzystał w swojej pracy Majer (2016), który przedstawił percepcję jako element procesu waloryzacji przestrzeni prowadzący w ostateczności do kształtowania codziennych zachowań i praktyk miejskich (por. rys. 1).

Oznacza to, że percepcja danej przestrzeni w znacznym stopniu może wpływać na decyzje podejmowane przez jednostkę każdego dnia. Prawdopodobnie wykształcone wzorce oraz zwiększenie świadomości przestrzennej i wrażliwości na otoczenie od pierwszych lat życia mogą mieć pozytywne skutki w odbiorze przestrzeni i zachowaniach w stosunku jednostki do otoczenia oraz do pozostałych jej użytkowników. Percepcja dzieci opiera się w głównej mierze na dwóch zmysłach. Są to wzrok oraz dotyk, które pozwalają na naukę elementów składających się na otaczający świat oraz powielanie zaobserwowanych zachowań poprzez naśladownictwo (Przetacznikowa 1986).

ISTOTA EDUKACJI PRZESTRZENNEJ DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM W OPINII RESPONDENTÓW

W prezentowanej części artykułu ukazane zostaną wyniki przeprowadzonych wywiadów pogłębionych oraz kwestionariuszy ankietowych. Większość pytań

zadawanych rozmówcom oraz zawartych w ankiecie miała charakter zamknięty. Była jednak możliwość uzasadnienia odpowiedzi. Tylko jedno pytanie miało charakter otwarty. W tej części artykułu przeanalizowano pytania zawarte w kwestionariuszu wywiadu i w ankiecie. Uzyskane informacje omówiono według następującego schematu: w pierwszej kolejności zaprezentowano wyniki wywiadów pogłębionych, a następnie informacje pochodzące z ankiet. W przypadku zbliżonych wyników zaprezentowano ogólne wnioski dotyczące informacji uzyskanych za pomocą obu metod. W sytuacji, gdy wyniki z dwóch metod były w większym stopniu rozbieżne próbowano wyjaśnić, dlaczego tak się stało.

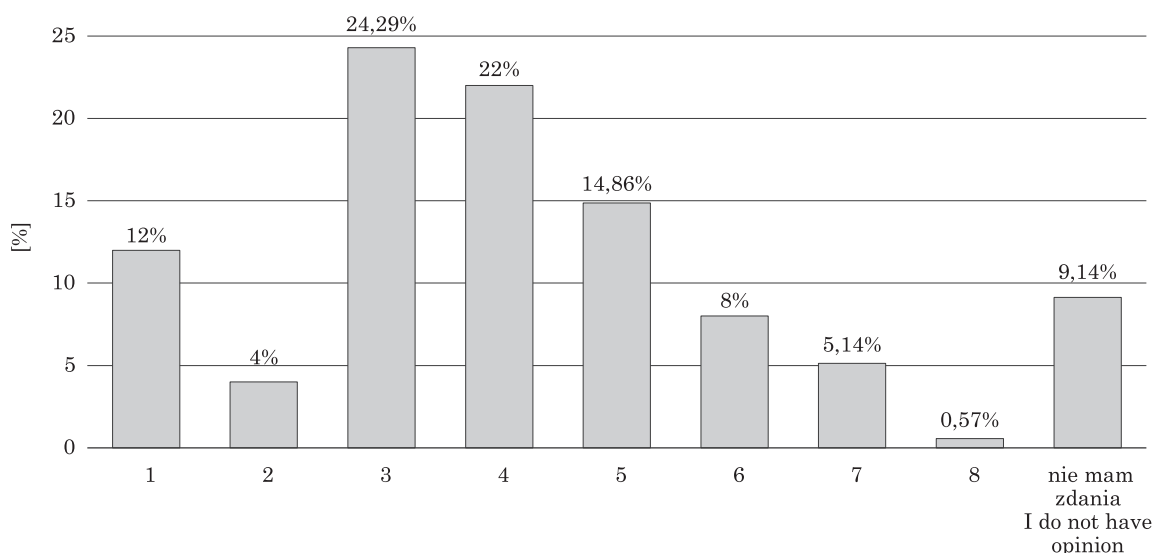
Pierwsze pytanie, na które odpowiadali rozmówcy podczas pogłębionych wywiadów, dotyczyło roli, jaką odgrywa rozwój świadomości przestrzennej w kontekście ogólnego rozwoju dziecka. Pytanie miało charakter zamknięty, lecz odpowiedź mogła dodatkowo zostać poszerzona o uzasadnienie, z czego skorzystały wszystkie osoby, które zajęły stanowisko. W zdecydowanej większości (16 osób – 94,11%) respondenci wskazali, że rozwój świadomości przestrzennej jest „bardzo ważny” i ustępuje jedynie nauce poprawnego mówienia, rozwojowi ruchowemu, poczuciu rytmu oraz nauce prawidłowych zachowań wobec innych członków grupy. Podkreślono, że w przedszkolach odbywają się zajęcia, które w pewnym stopniu rozwijają umiejętności percepcji i świadomości przestrzennej, lecz wymagają zdecydowanej poprawy i wyraźniejszego zaakcentowania. Jedna osoba nie określiła swojego stanowiska w tej sprawie. Badania

ankietowe w znacznym stopniu są zbieżne z odpowiedziami uzyskanymi podczas wywiadów pogłębionych. Zdecydowana większość odpowiedzi była o charakterze pozytywnym (przynajmniej „dość ważny”: „bardzo ważny” – 51%; „dość ważny” – 38%; „średnio ważny” – 5%; „najważniejszy” – 5%). Dwoma najmniej popularnymi wskazaniami okazały się odpowiedzi „mało ważny” – 0,75%, oraz „nieważny” – 0,25%.

Kolejne pytanie dotyczyło wieku, który jest według respondentów najlepszy do rozpoczęcia nauki w zakresie świadomości przestrzennej dziecka. Pytanie także miało charakter zamknięty z możliwością wskazania wieku, który nie został zawarty w odpowiedziach oraz zawierało pole „nie mam zdania”. Wszyscy uczestnicy wywiadów pogłębionych zgodnie stwierdzili, że czwarty rok życia jest dla dziecka najbardziej odpowiednim czasem do podjęcia nauki w zakresie rozwoju świadomości przestrzennej. Jako uzasadnienie najczęściej padał argument, iż podopieczni przedszkoli po pierwszym roku w nowym miejscu są bardziej zapoznani z otoczeniem i sytuacją, w której się znaleźli, dzięki czemu chętniej podejmują działania i są bardziej aktywni. Fakt lepszego poznania grupy również jest nie bez znaczenia. Podczas pierwszego

roku zawiązują się znajomości i pierwsze przyjaźnie, a grupa lepiej się zna i poprawniej funkcjonuje jako całość. Są to zdecydowanie korzystniejsze warunki do wprowadzania dość wymagających zajęć edukacji przestrzennej niż w przypadku pierwszego roku pobytu w przedszkolu. Swojego zdania na temat najlepszego momentu do rozpoczęcia edukacji przestrzennej nie potrafiło określić 9,14% ankietowanych. Wybory pozostałej części respondentów kształtowały się bardzo różnorodnie z wyraźnymi dwoma najpopularniejszymi odpowiedziami. Prawie jedna na cztery ankietowane osoby stwierdziła, iż najodpowiedniejszym wiekiem do rozpoczęcia nauki z zakresu świadomości przestrzennej jest trzeci rok życia dziecka. Drugą w kolejności najbardziej popularną odpowiedzią były cztery lata, a dalej pięć lat, pierwszy rok życia, oraz wiek sześciu lat. Najmniej ankietowanych wybrało wiek siedmiu lat, dwóch lat oraz ósmy rok życia. Średnia wieku, który jest najodpowiedniejszy do rozpoczęcia tego typu edukacji, według respondentów wynosi około 3 lat oraz 3 miesięcy. Odpowiada on pierwszej grupie przedszkolnej.

Łącząc wyniki przeprowadzonych wywiadów oraz ankiet, wydaje się, że wprowadzenie zajęć

Rys. 2. Najlepszy wiek dla dziecka na rozpoczęcie edukacji przestrzennej według ankietowanych

Fig. 2. The best age for a child to start spatial education according to the surveyed

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

rozwijających świadomość przestrzenną powinno zostać przewidziane na drugą klasę przedszkolną. Jest to właściwy czas na rozpoczęcie nauki w obszarze świadomości otaczającego świata, ze względu na coraz większe możliwości poznawcze i ruchowe dziecka, a także zaznajomienie się z nowym miejscem i rówieśnikami przez pierwszy rok pobytu w przedszkolu. Zdecydowanie większa jednorodność odpowiedzi uzyskanych za pomocą wywiadów może wynikać z doświadczenia osób, wśród których przeprowadzono badanie. Należy pamiętać, że grupa osób, która uczestniczyła w badaniach, ma wykształcenie pedagogiczne i doświadczenia zawodowe związane z pracą z dziećmi. Osoby te znają procesy rozwojowe zachodzące u dziecka w każdym wieku i mogą z większą precyzją określić wiek, w którym dziecko zdolne jest do podjęcia edukacji przestrzennej.

Podczas wywiadu zapytano uczestników badania, czy są za wprowadzeniem zajęć z edukacji przestrzennej do programu nauczania przedszkolnego. Ankietowani wykazali się pełną zgodnością, twierdząc, iż jest to zdecydowanie dobry pomysł. W uzasadnieniach do odpowiedzi wiele osób podkreślało potrzebę wprowadzenia zajęć tego typu, argumentując, że bardzo ważne jest, aby od pierwszych lat życia zacząć kształtować wrażliwość na przestrzeń, zrozumienie otoczenia czy orientację w terenie. Bardzo często pojawiały się głosy, iż jest to bardzo dobry pomysł ze względu na wieloaspektowość ćwiczeń, które oprócz nauki o przestrzeni rozwijają także umiejętności pracy w grupie, pobudzają kreatywne myślenie czy planowanie swoich działań. Kilka odpowiedzi sugerowało, że wprowadzenie takich zajęć korzystnie zagospodaruje dzieciom czas, który niekiedy nie jest dobrze wykorzystywany przez dzieci podczas pobytu w przedszkolu. Zdecydowana większość respondentów opowiedziała się również za wprowadzeniem zajęć z edukacji przestrzennej (80% badanych). Niespełna co czwarty ankietowany nie potrafił zdefiniować swojego poglądu na poruszany temat, a jedynie 3% osób stwierdziło, że zajęcia dla dzieci w tym zakresie nie są potrzebne.

Kolejna kwestia podejmowana w badaniach dotyczyła czynników, które mają znaczący wpływ

na rozwój świadomości przestrzennej dziecka. W odniesieniu do każdego z wymienionych elementów badane osoby mogły odnieść się, określając w skali 1–6 jego istotność (gdzie 1 oznaczało nieważny; 2 – mało ważny; 3 – średnio ważny; 4 – dość ważny; 5 – bardzo ważny; 6 – najważniejszy). W pytaniu podkreślono, iż najwyższą oceną można oznaczyć tylko jedną cechę. Porównując wyniki wywiadów pogłębionych oraz przeprowadzonych ankiet, można zauważyć, iż zachodzi między nimi zgodność co do pierwszych dwóch czynników mających wpływ na rozwój świadomości przestrzennej dziecka, a także trzech najmniej znaczących aspektów według respondentów (por. tab. 1.). Jako najważniejsze wskazano własne doświadczenia poznawcze. Uzasadnienie takiego wyboru przez obie grupy można zawrzeć w tezie wypowiedzianej przez jednego z uczestników wywiadu, że „kształtowanie charakteru i wyrabianie zachowań związanych z funkcjonowaniem w przestrzeni w zdecydowanym stopniu zależy od doznawanych sytuacji i bodźców zewnętrznych, które nie mogą być zastąpione w równym stopniu przez żaden inny czynnik”. Aspekt, który znalazł się na drugim miejscu, to wpływ rodziców. Podkreślono bardzo istotną rolę osób, z którymi dzieci spędzają większość swojego czasu, dzięki czemu przekazywane są im uwagi, wskazówki i zasady. Rozbieżności zaczęły pojawiać się przy trzech kolejnych pozycjach zajmowanych przez poszczególne czynniki. Uczestnicy wywiadów wskazali kolejno na: kontakt z rówieśnikami, uczestnictwo w warsztatach oraz podejście i wpływ nauczycieli przedszkolnych. Ankietowani stwierdzili natomiast, iż trzecie miejsce powinno zająć podejście i wpływ nauczycieli przedszkolnych przed kontaktami z rówieśnikami oraz uczestnictwem w warsztatach. Są to bardzo ciekawe wyniki, zwłaszcza iż należy w tym miejscu przypomnieć, że osoby uczestniczące w wywiadach pogłębionych to nauczyciele w większości pracujący w przedszkolach. Może to wskazywać na pewien niedobór wiedzy z zakresu edukacji przestrzennej wśród opiekunów w przedszkolach, który mógłby być według tej grupy zastąpiony np. uczestnictwem dzieci w warsztatach. Z kolei grupa osób ankietowanych jest przekonana, iż nauczyciele przedszkolni są w stanie

Tabela 1. Wpływ wybranych czynników na rozwój świadomości przestrzennej dziecka w wieku przedszkolnym
Table 1. The influence of selected factors on the development of spatial awareness of a child in pre-school age

Hierarchia według uczestników wywiadów Hierarchy according to the participants of the interviews	Hierarchia według ankietowanych Hierarchy according to the respondents
1. Własne doświadczenia poznawcze. Own cognitive experience.	1. Własne doświadczenia poznawcze Own cognitive experience.
2. Podejście i wpływ rodziców. The approach and influence of parents.	2. Podejście i wpływ rodziców. The approach and influence of parents.
3. Kontakt z rówieśnikami. Contact with peers.	3. Podejście i wpływ nauczycieli przedszkolnych. The approach and influence of pre-school teachers.
4. Uczestnictwo w warsztatach. Participation in the workshops.	4. Kontakt w rówieśnikami. Contact with peers.
5. Podejście i wpływ nauczycieli przedszkolnych. The approach and influence of pre-school teachers.	5. Uczestnictwo w warsztatach. Participation in the workshops.
6. Wpływ otoczenia, w którym dziecko dorasta (kultury). The influence of the environment in which the child grows up (culture).	6. Wpływ otoczenia, w którym dziecko dorasta (kultury). The influence of the environment in which the child grows up (culture).
7. Stan otaczającej przestrzeni. The state of the surrounding space.	7. Stan otaczającej przestrzeni. The state of the surrounding space.
8. Samodzielny dostęp do informacji. Independent access to information.	8. Samodzielny dostęp do informacji. Independent access to information.

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

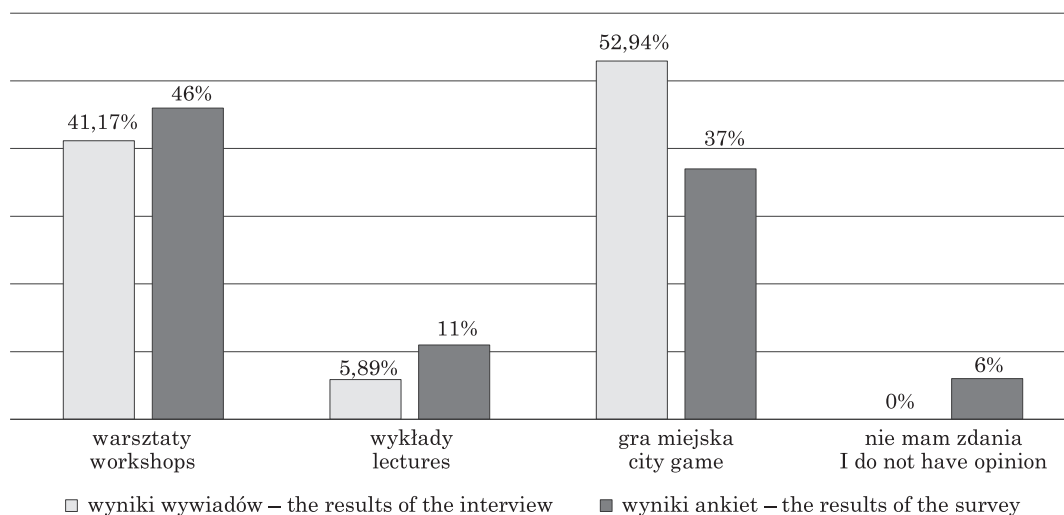
przekazać dzieciom niezbędną wiedzę kształtującą ich świadomość przestrzenną, przez co ocenili wpływ wychowawców przedszkolnych wyżej niż kontakt z rówieśnikami i uczestnictwo dzieci w warsztatach.

Wśród wskazań uczestników wywiadów pogłębionych oraz ankietowanych panowała pełna zgodność co do trzech czynników o najmniejszym wpływie na rozwój świadomości przestrzennej u dzieci w wieku przedszkolnym. Są to odpowiednio: wpływ otoczenia kulturalnego, w którym dziecko dorasta, stan otaczającej przestrzeni, a także, na ostatnim miejscu, samodzielny dostęp do informacji np. poprzez Internet lub telewizję.

Respondenci udzielali również odpowiedzi na pytanie o korzyści, które dzieci mogą wynieść z zajęć rozwijających świadomość przestrzenną. Zdecydowana większość stwierdziła, iż wiedza wynoszona z tego typu ćwiczeń jest „raczej cenna” (70,59%), a pozostała część uznała ją za „bardzo cenną”. Większość ankietowanych także zdecydowała, że korzyści z zajęć z zakresu edukacji przestrzennej byłyby „raczej cenne” (62%) lub „bardzo cenne” (27,7%). Osoby, które

w ankiecie wskazały odpowiedź „średnio cenna”, stanowiły 6,3%, a grupa osób uważająca, że wiedza zdobyta podczas zajęć jest „raczej bezużyteczna” – 1,7%. Wśród ankietowanych 2,3% osób stanowili respondenci niepotrafiący określić swojego stanowiska w tej sprawie. Zarówno rozmówcy, jak i ankietowani podkreślali pozytywny stosunek do edukacji przestrzennej, która, według nich, daje duże możliwości dodatkowego rozwoju dzieciom. W rozwinięciach swoich wypowiedzi respondenci stwierdzili, iż zajęcia tego typu mogą okazać się cennym uzupełnieniem absolutnie podstawowych obszarów rozwijanych podczas nauki w przedszkolach.

Kolejne pytanie dotyczyło formy zajęć edukacji przestrzennej, która według respondentów byłaby najefektywniejsza. Pytanie miało formę zamkniętą z możliwością przedstawienia własnej propozycji. W przypadku pogłębionych wywiadów możliwe było także uzasadnienie podjętego wyboru. Według osób, z którymi przeprowadzono wywiady, gra miejska jest najodpowiedniejszą formą realizowania edukacji przestrzennej (9 osób – 52,94%). Definicję gry miejskiej

Rys. 3. Forma, jaką powinny mieć zajęcia z zakresu edukacji przestrzennej według ankietowanych

Fig. 3. The form in which classes in spatial education should take place, according to the respondents

Źródło: opracowanie własne

Source: own elaboration

dobrze przedstawia Warcholik (2014), który pisze, że jest to „forma zabawy, realizowana w czasie rzeczywistym w przestrzeni miejskiej, stanowiącej planszę rozgrywki, w której gracze (pionki) rozwiązują zadania nakreślone w scenariuszu, według narzuconych przez organizatora lub własnych wariantów rozwiązań”. Respondenci jako uzasadnienie swojego wyboru wskazywali na nabywanie cennej wiedzy oraz ruch dzieci na świeżym powietrzu, który także jest bardzo ważny. Najczęściej uzasadniali swój wybór stwierdzeniem, że dzięki zajęciom zapewniającym aktywność dzieci są w stanie więcej zapamiętać. W przypadku przemyślanych i atrakcyjnie zorganizowanych ćwiczeń zdobyta wiedza może być utrwalana podczas relacjonowania jej przebiegu osobom dorosłym bądź rówieśnikom, którzy w nich nie uczestniczyli. Nieco mniejszą popularnością cieszyły się warsztaty (7 osób – 41,17%), które również wydały się rozmówcom ciekawą formą nauki, lecz ze względu na mniejszą mobilność dzieci ustąpiły grze miejskiej. Jedna osoba (5,89%) wskazała na krótkie pogadanki z dziećmi na ważne tematy. Większość osób przyznało w rozmowie, że dobrym pomysłem jest połączenie warsztatów oraz gry miejskiej w jedno zajęcia, które mogłyby

odbywać się cyklicznie. Według rozmówców byłaby to najefektywniejsza forma edukacji przestrzennej.

Wśród ankietowanych, odpowiadających na pytanie o formę zajęć z zakresu edukacji przestrzennej, największą popularnością cieszyły warsztaty (46%). Według respondentów jest to najefektywniejszy rodzaj zajęć ze względu na ich teoretyczno-praktyczny charakter, który przekłada się na wiedzę i doświadczenia wyniesione z ćwiczeń. Byli oni zdania, że dzięki prostemu wprowadzeniu uczestników w tematykę zajęć oraz późniejszym zadaniom wykonywanym przez dzieci metoda ta jest najskuteczniejsza. Na drugim miejscu (37%) znalazła się gra miejska, której zaletami są ćwiczenia w otwartej przestrzeni, dzięki którym najmłodsi mogą poznawać otoczenie i uczyć się wraz z dorosłymi. Najmniejszą popularnością (11%) cieszyły się zajęcia ograniczające się jedynie do krótkich pogadanek z dziećmi uświadamiających im, jak ważne jest odpowiednie postrzeganie otaczającego świata. Najmniejszą grupę ankietowanych stanowiły osoby, które nie miały zdania w tym temacie (6%).

Ostatnie pytanie dotyczyło wpływu zajęć z zakresu edukacji przestrzennej, których głównym celem jest zwiększanie świadomości o otaczającym świecie,

na jakość polskich miast w przyszłości. Niemal wszystkie osoby (16–94,11%) odpowiedziały, że widzą relacje między edukacją przestrzenną dzieci a przyszłą jakością kształtowania przestrzeni polskich miast, popierając swój wybór różnymi obserwacjami z zajęć przedszkolnych. Zaznaczano, iż obecnie najmłodsi członkowie społeczeństwa za kilkanaście lat będą decydowali o kształcie i kierunkach rozwoju ośrodków miejskich – od małych miasteczek, aż po wielomilionowe metropolie. Respondenci w swoich odpowiedziach wiązali nadzieje z dobrym wykształceniem dzieci w tematyce miejskiej, co prowadzić ma do świadomego dostosowywania miast do potrzeb wszystkich mieszkańców oraz wzrostu jakości życia. Bardzo istotną rolę, według ankietowanych, odgrywają również wszelkie wzorce wypracowane podczas zajęć, a także nauka wrażliwości na otoczenie, formowania postawy obywatelskiej oraz dbałości o otoczenie. Umiejętności wynoszone z zajęć mogą w realny sposób przełożyć się na kształtowanie przestrzeni polskich miast w perspektywie kilkunastu następnych lat. Doskonale podsumowuje to opinia jednego z respondentów, który stwierdził, że „właściwe ukierunkowanie myślenia dzieci o mieście i zwrócenie ich uwagi na pewne problemy może mieć nieoceniony wpływ na przyszłość miast, w których będą mieszkać, a być może i zarządzać”. Spośród nielicznych ankiet, w których wskazano brak wpływu edukacji przestrzennej dzieci w wieku przedszkolnym na jakość polskich miast w przyszłości, stanowisko poparto tezą, iż dzieci nie będą w stanie zapamiętać treści zajęć z przedszkola, a edukacja powinna rozpocząć się w późniejszym wieku.

PODSUMOWANIE

W pracy przedstawiono wyniki badań nad świadomością przestrzenną dzieci w wieku przedszkolnym. Stanowią przyczynę do ich kontynuacji oraz wdrożenia edukacji w zakresie świadomości przestrzennej. Jest to zagadnienie stosunkowo rzadko poruszane, jednakże, w opinii autora, bardzo ważne.

Kształtowanie świadomości przestrzennej u dzieci jest niezwykle istotne ze względu na formujące się fundamenty umiejętności wykorzystywanych przez

człowieka przez całe życie. Z tego względu należy zastanowić się nad wprowadzeniem zajęć poruszających tematykę przestrzenną. Chodzi tu zarówno o przybliżenie podstawowych elementów, które składają się na miasto, a także fundamentalnych relacji w nim zachodzących zarówno między ludźmi, jak i na linii człowiek – przestrzeń. Interwencja przeprowadzona w prawidłowy sposób umożliwi kształtowanie odpowiednich postaw obywatelskich oraz wrażliwości na otoczenie, które mogą mieć duży wpływ na przyszłe zachowania mieszkańców miast. Wśród uczestników zajęć edukacji przestrzennej na pewno znajdą się osoby, które w przyszłości będą odpowiadały za decyzje dotyczące miejskich inwestycji czy strategii rozwoju. Ukształtowanie odpowiedniego myślenia o miastach z pewnością wpłynie na ich kształt. Kształtowanie świadomości przestrzennej u dzieci za pomocą edukacji przestrzennej niesie więc za sobą korzyści długofalowe.

Zajęcia z zakresu edukacji przestrzennej dla grup przedszkolnych byłyby najefektywniejsze w formie gry miejskiej lub warsztatów. Gra miejska prowadzona na terenie miasta może dostarczać dzieciom bardzo dużej ilości informacji przy okazji wspólnej zabawy połączonej z wykonywaniem określonych zadań. Dzięki takim zajęciom możliwa jest nauka przez zabawę oraz lepsze zapoznanie się ze strukturą miasta, w którym dorastają najmłodsi. Także warsztaty poruszające tematy związane z miastem, jego elementami oraz relacjami pomiędzy nimi stanowiłyby cenne doświadczenie dla dzieci oraz uzupełnienie dotychczas realizowanych zagadnień w przedszkolach. Dzięki temu najmłodsi zdobywaliby szerszą wiedzę już na wczesnym etapie nauczania, co ułatwiłoby im funkcjonowanie podczas późniejszych etapów edukacji i życia. Kwestią wartą rozważenia jest dobór prowadzących zajęcia z edukacji przestrzennej. Wątpliwości budzi stan wiedzy z zakresu przestrzeni i jej percepcji posiadany przez nauczycieli przedszkolnych, którzy podczas wywiadów zaznaczali, iż lepszym pomysłem byłaby organizacja warsztatów przez osoby z większym doświadczeniem i wiedzą na ten temat. Niewątpliwie pomocny okazałby się udział studentów gospodarki przestrzennej, architektury czy socjologii, którzy mogliby organizować zajęcia w ramach np. kół naukowych.

PIŚMIENNICTWO

- Basińska, A. (2010). Aktywność poznawcza dziecka w przestrzeni edukacyjnej środowiska (Cognitive activity of the child in the area of educational environment). Praca doktorska, UAM, Poznań.
- Bożkowska, K. (1978). Dziecko w wieku przedszkolnym: rozwój fizyczny, rozwój psychiczny i wychowanie, racjonalna opieka domowa i czuwanie nad zdrowiem dziecka, żywienie (Pre-school child: physical development, psychological development and upbringing, rational home care and super vision over the health of the child, nutrition). Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.
- Bruner, J.S. (1978). The role of dialogue in language acquisition, in: *The child's concept of language*. Eds. A., Sinclair, R.J., Jarvelle, W.J.M., Levelt. Springer-Verlag, New York.
- Chądzyńska, E. (2004). Czynniki wpływające na percepcję i waloryzację przestrzeni miejskiej przez mieszkańców, w: *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej. Miasta w okresie przemian* (Factors affecting the perception and valorisation of urban space by residents, in: *Changes in the spatial structure of cities in the functional and social spheres. Cities in transition*). Red. (Eds.). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole ss. 231–243.
- Ciesiołka, P., Donderowicz, M., Głowczyński, M., Wronkowski, M. (2017). Działalność Akademickiego Koła Naukowego Gospodarki Przestrzennej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Activities of the Academic Society of Spatial Management at the University of Adam Mickiewicz in Poznan). *Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk* 266, 179–195.
- Drzewiecki, H. (2003). Ruch nowoczesny a teoria obrazu miasta w pracach Wejcherta, Lyncha i Norberga-Schultza (Modern trend and city image theory in Wejchert's, Lynch's and Norberg-Schultz's works). *Urbanistyka. Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe*, VII, Akapit-DTP, Warszawa.
- Encyklopedia popularna PWN. (1982). Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Gould, P. White, R. (1993). *Mental maps*. Rutledge, New York.
- Grabowska, A., Budohoska, W. (1995). *Psychologia ogólna. T.I. Procesy percepcji* (Psychology General, processes of perception). PWN, Warszawa.
- Jałowiecki, B. (2000). Percepcja przestrzeni Warszawy (Perception of Warsaw space). *Studia Regionalne i Lokalne* 2(2), 79–100.
- Kaplan, S., Kaplan, R. (1982). *Cognition and the environment. Functioning in an uncertain world*. Prager, New York.
- Konecki, K.T. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana* (Studies in the methodology of qualitative research. Grounded theory). PWN, Warszawa.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*, Technology Press, Cambridge.
- Majer, A. 2010. *Socjologia i przestrzeń miejska* (Sociology and urban space). PWN, Warszawa.
- Matthews, M.H. (1980). The mental maps of children – images of Coventry's city centre. *Geography* 65, 169–179.
- Modrzewski, B. (2012). *Urban design. Pojęcie i metody, w: Kształtowanie przestrzeni miejskiej. Aspekty teoretyczne i praktyczne* (Urban design. The concept and methods, in: *Shaping urban space. Theoretical and practical aspects*). Red. (Ed.) J.J., Parysek, Poznań – Kalisz, ss. 58–79.
- Parysek, J.J. (2005). *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne* (Polish cities at the turn of the 20th and 21st centuries. Development and structural transformations). Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Piaget, J. (1966). *Studia z psychologii dziecka* (Studies in child psychology). PWN, Warszawa.
- Pocock, D.C.D. (1979). The contribution of mental maps in perception studies. *Geography* 64(4), 279–287.
- Przetacznikowa, M. (1986). Wiek przedszkolny, w: *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży* (Pre-school age, in: *Developmental psychology of children and adolescents*). Red. (Ed.) M., Żebrowska. PWN, Warszawa.
- Rapoport, A. (1977). *Human aspects of urban forum. Towards a man-environment approach to urban form and design*. Pergamon Press, Oxford.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabia-

- jącej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. *Dz.U. z 2017 r., poz. 356*.
- Schaffer, R.H. (2005). *Psychologia dziecka* (Child psychology). PWN, Warszawa.
- Smykowski, B. (2013). Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka?, w: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (Preschool age. How to recognize the child's potential?, in: *Psychological portraits of a man. Practical developmental psychology*). Red. (Ed.). A.I., Brzezińska. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- Staszewska, S. (2012). Człowiek w przestrzeni miejskiej, w: *Kształtowanie przestrzeni miejskiej. Aspekty teoretyczne i praktyczne* (Man in city space, in: *Shaping urban space. Theoretical and practical aspects*). Red. (Ed.) J.J., Parysek. Poznań – Kalisz, ss. 80–103.
- Strauss, A.L. (1961). *Images of the american city*. Free Press of Glencoe, New York.
- Szczepański, M., Nurek, S. (1997). Miasto i świat społeczny jego mieszkańców w perspektywie socjologicznej, w: *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast* (The city and the social world of its inhabitants in the sociological perspective, in: *Contemporary changes of spatial structures of big cities*). IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście (IX Seminar of Knowledge about the City). Red. J., Kaczmarek. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Sztumski, J. (2005). *Wstęp do metod i technik badań społecznych* (Introduction to social research methods and techniques). „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Katowice.
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty. *Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425*.
- Wantuch-Matla, D. (2016). *Przestrzeń publiczna 2.0 Miasto u progu XXI wieku* (Public space 2.0 The city at the beginning of the 21st century). Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź.
- Warcholik, W. (2014). *Turystyka kulturowa – na krakowskiej planszy gry miejskiej* (Cultural tourism – on the Krakow board game). *Turystyka Kulturowa* 7, 7–19.
- Wychowanie przedszkole w Polsce (Kindergarten education in Poland). (2016). Ministerstwo Edukacji Narodowej (Ministry of National Education), <https://men.gov.pl/zycie-szkoly/wychowanie-przedszkolne/przedszkola/wychowanie-przedszkolne-w-polsce.html>, dostęp (access): 3.07.2017.
- Znаниеcki, F. (1931). *Miasto w świadomości jego obywateli* (A city in the awareness of its citizens). Polski Instytut Socjologiczny, Poznań.

CREATING SPATIAL AWARENESS AMONG PRESCHOOL CHILDREN

ABSTRACT

The aim of the article is to show the role of spatial awareness development in pre-school children on the basis of conducted research during the implementation of the scientific and educational project “Poznan Academy of Space – perception of the environment and its impact on our lives” in spring and summer of 2017. In work were used two research methods: free targeted interviews and questionnaire surveys. The article was divided into two main parts. It is preceded by an introduction in which the motives of taking up the topic were discussed, and the methodology of the research was approximated. The first part is the theoretical chapter, which is designed to explain to the reader the key concepts and considerations about the characteristics of the child in pre-school age and the perception of space. The second part is the presentation of research results on the essence of spatial education of pre-school children in the opinion of respondents.

Key words: pre-school children, spatial perception, spatial education

SPÓJNOŚĆ I ZWARTOŚĆ STRUKTURY MIEJSKIEJ WROCŁAWIA I JEJ ZNACZENIE DLA JAKOŚCI ŻYCIA UŻYTKOWNIKÓW MIASTA

Alicja Zakrzewska-Półtorak[✉], Agata Pluta[✉]

Katedra Gospodarki Przestrzennej i Administracji Samorządowej, Uniwersytet Ekonomiczny
we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław, **Polska**

ABSTRAKT

Celem artykułu jest omówienie i ocena znaczenia spójności i zwartości struktury miejskiej dla rozwoju miasta oraz wskazanie związanych z tym działań, które mogą wpływać pozytywnie na jakość życia mieszkańców i innych użytkowników miasta, na przykładzie Wrocławia. W artykule zastosowano metodę opisową, proste metody statystyczne oraz studium przypadku. Wrocław w niewielkim stopniu posiada zwartą strukturę funkcjonalno-przestrzenną. Tymczasem może ona przyczynić się do poprawy jakości życia mieszkańców i innych użytkowników miasta. W nowych dokumentach strategicznych, tj. projekcie „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia” oraz projekcie „Strategii Wrocław 2030” dużą wagę przywiązuje się do spójności i zwartości miasta. Szczególnie ważnymi działaniami są: przestrzeganie zasady dopełnienia urbanistycznego, wzmacnianie roli przestrzeni publicznych lub kreowanie tętniących życiem przestrzeni publicznych, dbanie o wielofunkcyjność centrum miasta, ożywienie i zapewnienie większej samowystarczalności osiedlom położonym poza centrum, a także utrzymanie odrębności poszczególnych dzielnic i jednostek urbanistycznych z jednoczesnym wzmacnianiem powiązań funkcjonalnych między nimi.

Słowa kluczowe: miasto zwarte, polityka przestrzenna, struktura funkcjonalno-przestrzenna, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategia rozwoju, mieszkańcy

WSTĘP

W artykule przeprowadzono analizę wybranych aspektów rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej Wrocławia z punktu widzenia jej spójności i zwartości. Po ogólnym przeglądzie teorii odniesiono się do obecnej struktury oraz planowanych jej zmian wynikających z założeń projektu „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia” (2017), a także projektu „Strategii Wrocław 2030” (2017). Specjalną uwagę poświęcono związkowi między spójnością i zwartością struk-

tury funkcjonalno-przestrzennej a jakością życia mieszkańców i innych użytkowników miasta. Celem artykułu jest omówienie i ocena znaczenia spójności i zwartości struktury miejskiej dla rozwoju miasta oraz wskazanie związanych z ich wykorzystaniem działań, które mogą wpływać pozytywnie na jakość życia mieszkańców i innych użytkowników miasta, na przykładzie Wrocławia. W artykule zastosowano metodę opisową, proste metody statystyczne oraz studium przypadku.

Zgodnie z klasyfikacją stworzoną na potrzeby programu CORINE Land Cover zabudowę miejską

[✉]alicja.zakrzewska-poltorak@ue.wroc.pl, [✉]agata.pluta@ue.wroc.pl

(rozumianą jako obszary zabudowane) dzieli się na zwartą i luźną. Zabudowa zwarta dotyczy terenów gęsto zabudowanych, pokrytych trwałą nawierzchnią, między którymi tereny zielone lub inne niezabudowane stanowią niewielki odsetek (nie więcej niż 20% powierzchni). Zgodnie z tą klasyfikacją, aby teren został uznany za zabudowę zwartą, jego powierzchnia musi ponadto przekraczać $0,25 \text{ km}^{-2}$. W przeciwieństwie do zabudowy zwartej, zabudowa luźna to taka, w przypadku której tereny pokryte trwałą nawierzchnią stanowią od 30 do 80% powierzchni (CORINE Land Cover... 2017). Oprócz obszarów zieleni miejskiej w obszarze zabudowy luźnej mogą występować grunty rolne, łąki czy tereny leśne.

Struktura przestrzeni miejskiej obejmuje: zespoły zabudowy, układy komunikacyjne, układy infrastrukturalne, układy przestrzeni publicznych, kompleksy i przestrzenie zielone (Wprowadzenie do projektowania... 2014). Na potrzeby artykułu przyjęto, iż oddziaływanie na zwartość struktury miejskiej polega na takim kształtowaniu zabudowy i zagospodarowania przestrzennego, aby w konsekwencji uzyskać całościowe, spójne i kompletne zespoły urbanistyczne. Przy czym kompletność oznacza odpowiednie (pełne) wyposażenie obszaru, adekwatnie do jego przeznaczenia (Gzell 2010). Analizując problem zwartości struktury funkcjonalno-przestrzennej miast, wyodrębniono dwie jej kategorie: zwartość przestrzeni oraz zwartość funkcji. Pierwsza dotyczy przede wszystkim wymiaru logistyczno-transportowego, a druga – społeczno-ekonomicznego. Pomocniczo można także uwzględniać zwartość własnościową terenów. Zwartą strukturą miejską tworzy tkankę miejską, którą można rozpatrywać w wymiarach: materialnym, ekonomicznym i kulturowym (Wprowadzenie do projektowania... 2014).

SPÓJNOŚĆ I ZWARTOŚĆ STRUKTURY MIEJSKIEJ W TEORII

W wielu publikacjach podkreśla się, iż spójność oraz zwartość struktury funkcjonalno-przestrzennej jest ważnym elementem zrównoważonego i trwałego rozwoju, jak również determinantą jakości życia mieszkańców i innych użytkowników miast czy

szerzej, obszarów zurbanizowanych (zob. np. Gzell i in. 2011, Bradecki 2012, Heffner 2016). Stanowi ona także jedno z podstawowych kryteriów ładu przestrzennego. Uważa się, że wpływa pozytywnie na ład przestrzenny, pod warunkiem zachowania odpowiednich proporcji między terenami zabudowanymi a terenami otwartymi (Gzell 2010). Przy tym warto zaznaczyć, że w przypadku dużych i wielkich miast chodzi nie tyle o zwartość jednostki osadniczej jako całości, co o zwartość wewnętrzną poszczególnych wydzielonych zespołów urbanistycznych np. dzielnic.

Problematyka spójności i zwartości struktur funkcjonalno-przestrzennych pojawia się m.in. w „Karcie lipskiej...” (2007). Znajdujemy w tym dokumencie tezę, że zwarta struktura miejska (zasiedlenia) jest ważnym czynnikiem decydującym o efektywnym i zrównoważonym wykorzystaniu zasobów. Wśród narzędzi służących utrzymaniu i zwiększaniu stopnia spójności i zwartości wymienia się odpowiednie planowanie przestrzenne. Powinno ono zapobiegać bezładnemu zagospodarowaniu, tj. obejmować takie działania, jak: przeciwdziałanie spekulacyjnym inwestycjom, kontrolę zagospodarowania poszczególnych działek, łączenie funkcji gospodarczych, rekreacyjnych, społecznych etc. z funkcją mieszkaniową (np. tworzenie miejsc pracy) oraz rozwój infrastruktury społecznej i instytucjonalnej na poszczególnych osiedlach i w dzielnicach miasta. W „Karcie lipskiej” zwraca się uwagę na możliwości, jakie daje (w kontekście poprawy jakości życia i zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej) wykorzystanie w polityce przestrzennej i zagospodarowaniu przestrzennym nowoczesnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych (Karta lipska... 2007).

Idea miasta zwartego (ang. *compact city*) pojawiła się w latach 70. XX w. Przy czym zwartość struktury miejskiej nie była czymś nowym. Już w średniowieczu większość miast miała charakter zwarty, z kolei na początku XX w. zwartość jako jedną z podstawowych cech miasta podkreślał Max Weber (Weber 1958). Za twórców podwalin idei miasta zwartego uważa się amerykańskich matematyków G. Dantziga i T.L. Saaty’ego (Ogrodnik 2015). W opracowaniu z 1973 r. pt. „Compact city. A plan for a livable urban environment” wskazani autorzy skupiają się

na przedstawieniu zasad budowy miasta, które byłoby efektywniejsze, dzięki lepszemu wykorzystaniu możliwości rozwoju w pionie (intensyfikacji zabudowy i podniesieniu gęstości zaludnienia) oraz lepszemu wykorzystaniu czasu (eksploatacji budynków przez całą dobę) (Dantzig i Saaty 1973).

Następnie koncepcja ta była rozwijana i modyfikowana w latach 80. i 90. XX w. Na początku XXI w. jest wciąż popularna, a nawet zyskuje na znaczeniu w kontekście tworzenia miasta zrównoważonego (The compact city... 2003, Boelens i in. 2011, Saaty 2013). Przy czym współcześnie zwraca się większą uwagę na znaczenie zieleni w zwartych strukturach miejskich. Pożądany stopień gęstości zaludnienia i intensywności zabudowy należy określać indywidualnie, a zależy on m.in. od: przeznaczenia terenów, istniejącego układu zabudowy, rozwoju infrastruktury technicznej, dostępnych technologii, atrakcyjności inwestycyjnej obszaru.

Zwolennicy idei miasta zwartego podkreślają zalety związane przede wszystkim ze zmniejszaniem kosztów ekonomicznych, ale także społecznych i środowiskowych rozwoju miasta, co – jak udowadniają – przyczynia się do poprawy jakości życia. Krytycy tej koncepcji wskazują natomiast przede wszystkim na ograniczanie swobody w decyzjach lokalizacyjnych oraz – paradoksalnie – pogarszanie jakości życia części mieszkańców m.in. z uwagi na preferowanie gęstej zabudowy kosztem zabudowy jednorodzinnej np. na peryferiach, a także ograniczanie możliwości rozwoju tzw. miasta zielonego.

Definiując miasto zwarte, zwraca się uwagę przede wszystkim na (por. Polit 2010, Węclawowicz-Bilska 2012, Stangel 2013):

- wysoką gęstość terenów zabudowanych,
- wielofunkcyjne ich wykorzystanie,
- lokalny dostęp do miejsc pracy, usług, obszarów rekreacyjnych itp.,
- rozwinięty transport publiczny,
- rozbudowaną infrastrukturę dostosowaną do przemieszczania się pieszo i rowerem.

Miasto zwarte zdefiniowano m.in. w raporcie OECD (Compact city... 2012), poprzez następujące cechy (2012):

- intensywność zagospodarowania i bliskość (sąsiedztwo) funkcji,
- dostępność i wygodę korzystania z transportu publicznego,
- lokalną dostępność usług i miejsc pracy.

Wdrażanie koncepcji miasta zwartego jest jednym z założeń „Krajowej Polityki Miejskiej 2023” (2015). W dokumencie tym podkreślono że władze lokalne powinny wprowadzać ją jako zgodną z ideą zrównoważonego rozwoju, a wśród cech (zalet) miasta zwartego wymienia się przede wszystkim jego policentryczną strukturę oraz ograniczenie korzystania z indywidualnego transportu samochodowego. Zapisy te znalazły odzwierciedlenie w zmienionej w październiku 2015 r. ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (w szczególności: art. 1 pkt. 4, art. 10 pkt. 5), zmiany weszły w życie w listopadzie 2015 r. (Ustawa z 27 marca 2003... Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717 z późn. zm.).

W literaturze przedmiotu, obok terminu „miasto zwarte”, używa się także szerszego pojęcia – „miasto zintegrowane”. Jest to miasto charakteryzujące się spójną i zwartą strukturą funkcjonalno-przestrzenną, które ponadto cechuje spójność między zabudową i przestrzenią miejską a funkcjonowaniem i działalnością człowieka (Billert 2012).

KIERUNKI ROZWOJU W ZAKRESIE SPÓJNOŚCI I ZWARTOŚCI STRUKTURY MIEJSKIEJ WROCŁAWIA

Problem spójności i zwartości struktury funkcjonalno-przestrzennej Wrocławia zauważono zarówno w projekcie „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia” (2017), jak i w projekcie strategii rozwoju miasta „Strategia Wrocław 2030” (2017). Zwiększaniu spójności i zwartości ma służyć ponadto wdrażanie „Wrocławskiej polityki mobilności” (2013) oraz „Planu zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego Wrocławia” (2016). Poszczególne typy tkanki miejskiej (rozumianej jako regularna struktura zabudowy przestrzeni miejskich: śródmiejskiej, mieszkaniowej wysoko intensywniej, mieszkaniowej nisko

intensywnej, przemysłowej) można klasyfikować i oceniać m.in. ze względu na następujące kryteria (Wprowadzenie do projektowania... 2014):

- regularność układu,
- stopień i jakość zagospodarowania,
- lokalizację w strukturze miejskiej,
- rodzaj i skalę zabudowy.

W strukturze przestrzennej Wrocławia wyróżnia się dawne dzielnice, ten podział administracyjny obowiązywał w latach 1952–1990. Współcześnie podział ten jest wykorzystywany do celów statystycznych. Jednostki terytorialne odpowiadające dawnym dzielnicom, tzw. delegatury to: Stare Miasto, Śródmieście, Fabryczna, Krzyki oraz Psie Pole. W ich skład wchodzi poszczególne osiedla. Dawne dzielnice różnią się pod względem powierzchni, liczby ludności, gęstości zaludnienia, gęstości zabudowy i liczby podmiotów gospodarczych. Największa pod względem powierzchni (ponad 118 km²) i liczby ludności (ponad 202 tys. osób) jest położona na zachodzie dawna dzielnica Fabryczna. Jednak pod względem gęstości zaludnienia zajmuje ona przedostatnie miejsce, po drugiej pod względem wielkości, najsłabiej zaludnionej dawnej dzielnicy Psie Pole, położonej na północy miasta. Pod względem gęstości zabudowy, poza Starym Miastem (dawną dzielnicą centralną), które jest także najgęściej zaludnionym obszarem miasta, wyróżnia się zachodnia część położonej na wschodzie miasta dawnej dzielnicy Śródmieście oraz położona na południu jednostka Wrocław Krzyki. Drugim obszarem pod względem gęstości zaludnienia jest dawna dzielnica Wrocław Śródmieście. Jest to jednostka, w której w ostatnich latach najszybciej zmniejszała się liczba ludności, a jednocześnie utrzymywała się na stałym poziomie liczba podmiotów gospodarczych. Biorąc pod uwagę liczbę podmiotów gospodarczych, w czołówce plasują się Wrocław Fabryczna i Wrocław Krzyki, natomiast odnosząc liczbę podmiotów gospodarczych do liczby ludności, przodują Stare Miasto i Krzyki (Bank Danych... 2017). Pod względem działalności przemysłowej najbardziej rozwinięte są Wrocław Fabryczna i Wrocław Psie Pole, natomiast usługowej – Wrocław Krzyki i Wrocław Stare Miasto.

W projekcie *Studium* zastosowano jako podstawowy nieco inny, częściowo pokrywający się,

podział – na dzielnice urbanistyczne. Wyróżniono ich także pięć: Śródmieście (A), Północ (B), Wschód (C), Południe (D), Zachód (E), a następnie w ich ramach wyodrębniono 101 jednostek urbanistycznych. W poszczególnych dzielnicach wydzielono odpowiednio: 14 (A), 26 (B), 14 (C), 16 (D) i 31 (E) jednostek urbanistycznych.

Obydwa podziały: na dawne dzielnice (delegatury) – zaznaczono odcieniami szarości oraz na dzielnice urbanistyczne – oddzielone czarną linią ciągłą, przedstawiono na rysunku 1.

W projekcie *Studium* wyróżniono następujące elementy wchodzące w skład struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta (2017):

a) pasma:

- mieszkalnictwo,
- aktywność gospodarczą (produkcja, budownictwo, handel hurtowy, gospodarka magazynowa, logistyka, obsługa transportu i telekomunikacja, gospodarka odpadami¹),
- zieleń;

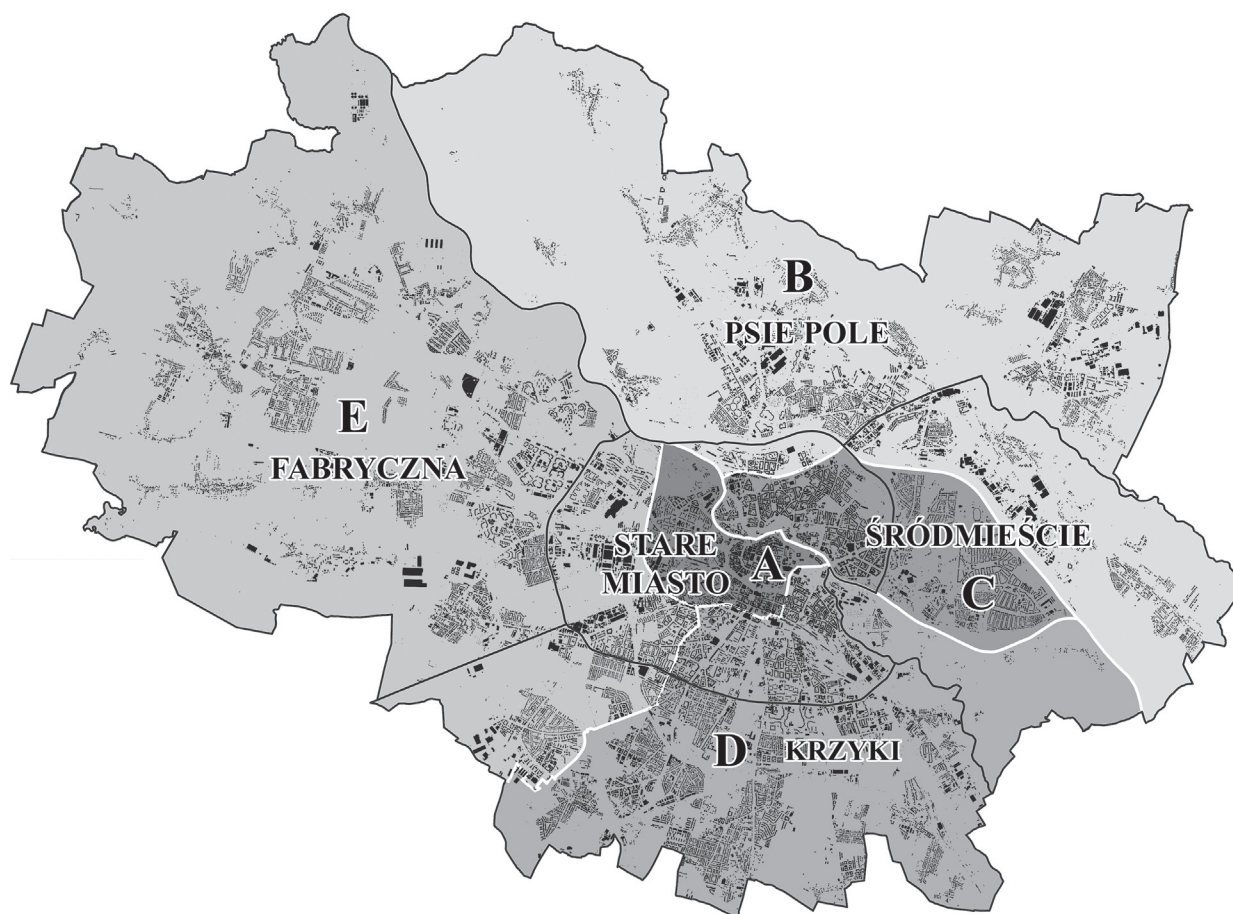
b) ośrodki usługowe (handel detaliczny, kultura, gastronomia, rozrywka, obsługa turystyki, opieka zdrowotna, opieka społeczna, edukacja, nauka i szkolnictwo wyższe, biura, bezpieczeństwo publiczne, usługi drobne, działalność targowo-wystawiennicza);

c) dzielnice urbanistyczne;

d) rzeki.

Obszar Wrocławia o w pełni wykształconej zwartej strukturze funkcjonalno-przestrzennej obliczono na ponad 120 km², co stanowi więcej niż 41% powierzchni miasta. Przy czym w obrębie tych terenów zdarzają się także działki niezabudowane, zaniedbane lub niekompletne, których znaczna część jest objęta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Największa powierzchnia rezerw objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, znajdujących się w obszarze o zwartej zabudowie, występuje w dzielnicy Południowej

¹ Taki podział na sferę aktywności gospodarczej i usługowej (ośrodki usługowe) wprowadzono we wcześniejszym „Studium uwarunkowań...” (2010) i ma on zastosowanie w projekcie nowego „Studium uwarunkowań...” (2017)

Rys. 1. Dawne dzielnice (delegatury) i dzielnice urbanistyczne Wrocławia – porównanie

Fig. 1. Old districts (delegations) and urban districts of Wrocław – comparison

Źródło: opracowanie własne Agata Pluta na podstawie danych z „Systemu Informacji...” (2017), „Alfabetycznego wykazu nazw...” (2016)

Source: elaborated by Agata Pluta based on “System Informacji...” (2017), “Alfabetyczny wykaz nazw...” (2016)

oraz w dzielnicy Zachodniej. Do wyliczenia obszaru o w pełni wykształconej zwartej strukturze funkcjonalno-przestrzennej wzięto pod uwagę dane dotyczące (Studium uwarunkowań... 2017):

- wykorzystania (użytkowania) gruntów,
- dostępu do infrastruktury transportowej i społecznej,
- własności gruntów,
- przeznaczenia w planach miejscowych,
- lokalizacji budynków,
- przebiegu realizowanych inwestycji oraz wydanych pozwoleń na budowę.

Te same dzielnice: Zachodnia i Południowa, zajmują wiodące miejsca w kategorii powierzchni działek

poza zwartą zabudową ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (z przewagą dzielnicy Zachodniej).

Jednocześnie stwierdzono, że wyznaczone w poprzednim „Studium uwarunkowań...” (2010) tereny rezerwowe są zbyt rozległe w stosunku do obecnego zapotrzebowania – ich powierzchnia to około 26,2 km² (9% powierzchni miasta). Jako rezerwę, w perspektywie 30 lat, wyznaczono tylko te tereny, których zainwestowanie uznano za najbardziej opłacalne z punktu widzenia rozbudowy i budowy infrastruktury technicznej i społecznej oraz te, które wykazują najniższą transportochłonność (Studium

uwarunkowań... 2017), czyli są usytuowane we względnej bliskości w pełni wykształconej zabudowy zwartej. Ich łączna powierzchnia to ponad 20,3 km² (7% powierzchni miasta), z czego ponad 55% stanowią rezerwy na tereny mieszkaniowe (zob. tab. 1). Poza wyznaczoną rezerwą znalazły się tereny przeznaczone pod zabudowę mieszkaniową, położone zupełnie peryferyjnie w zachodniej, północnej i wschodniej części miasta. Warto zaznaczyć, że planowana liczba ludności Wrocławia w perspektywie 30 lat ma być zbliżona do obecnej liczby ludności (która według stanu na 30 czerwca 2017 r. wynosiła około 638 tys. osób) (Bank Danych... 2017) i wynosić około 636 tys. osób (Studium uwarunkowań... 2017).

Tabela 1. Rezerwy terenów w projekcie studium według ich przeznaczenia

Table 1. Land reserve in the study project according to their destination

Przeznaczenie terenu Land allocation	Powierzchnia [km ²] Area [km ²]	Udział [%] Share [%]
Zabudowa mieszkaniowa Housing development	11 222,7	55,15
Zabudowa produkcyjna i usługowa Production and service development	9 126	44,85
Łącznie Total	20 348,7	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Studium uwarunkowań...” (2017)

Source: own study based on „Studium uwarunkowań...” (2017)

Do podstawowych zasad polityki przestrzennej, zapisanych w projekcie „Studium uwarunkowań...” (2017), należą:

- dbanie o miejską wielofunkcyjność,
- ograniczanie konfliktów przestrzennych i unikanie polaryzacji społecznej,
- rozwijanie funkcji społecznych przestrzeni ogólnodostępnych,
- uwzględnianie w szerokim stopniu partycypacji społecznej,
- stosowanie urbanistyki operacyjnej (kompleksowość działań, dopełnienie urbanistyczne).

Są one zbieżne z koncepcją miasta zwartego. Celem strategicznym jest harmonijne i zwarte miasto. W projekcie zawarto pięć celów operacyjnych, których osiągnięcie będzie prowadziło do wprowadzenia w życie wizji miasta zawartej w dokumencie. Te cele to:

1. Komfortowe zamieszkiwanie.
2. Zieleń bez granic.
3. Bogactwo dziedzictwa kulturowego.
4. Innowacyjna gospodarka.
5. Zrównoważona mobilność.

Cel strategicznym ma być osiągnięty poprzez dążenie do kompletności przestrzennej wyodrębnionych całości np. osiedli mieszkaniowych, obszarów przemysłowych czy terenów rekreacyjnych: zakończonych, w całości zagospodarowanych, odpowiednio wyposażonych w stosunku do pełnionych funkcji z jednoczesnym zachowaniem harmonii i różnorodności. Ma temu służyć m.in. zadbanie o obszary mieszkaniowe i przestrzenie publiczne oraz reurbanizacja. Dużą wagę przykładają się do podnoszenia atrakcyjności pod względem mieszkaniowym poszczególnych już zagospodarowanych osiedli, jak również centrum miasta oraz pod względem atrakcyjności inwestycyjnej osiedli położonych poza centrum (Studium uwarunkowań... 2017).

Komfortowe zamieszkiwanie rozumiane jest jako bogactwo ofert mieszkaniowych opartych na różnych stylach zamieszkania, dostosowane do potrzeb i możliwości obecnych i potencjalnych mieszkańców. W celu tym mieści się dbałość o kompletność zabudowy, zwłaszcza nowych osiedli, oraz o spójność nowej zabudowy z istniejącą w ramach już istniejących. Ważne jest rozwijanie atrakcyjnych przestrzeni publicznych i w ten sposób m.in. zapobieganie rozlewaniu się i rozpraszaniu zabudowy (Studium uwarunkowań... 2017).

Zieleń bez granic, jej utrzymanie i rozwój są ważne ze względów: rekreacyjnych, estetycznych, ekologicznych, ale także ochronnych. Obliczono, że blisko 40% powierzchni Wrocławia stanowią tereny zieleni, należące do tzw. podstawowego systemu, a kolejne około 11% składa się na pozostałe formy zieleni w mieście (Studium uwarunkowań... 2017). Przy czym ważna jest ocena jakości zieleni miejskiej,

część obszarów zaliczanych do zieleni powinna być ponownie zaktywizowana. Planuje się ponadto tworzenie nowych terenów zieleni.

Cel dotyczący wspierania bogactwa dziedzictwa kulturowego sprowadza się przede wszystkim do ochrony zabytków i dawnych układów urbanistycznych oraz do integrowania ich z nowo powstającą tkanką miejską. Działania te mają zmierzać do tworzenia harmonijnych kompleksów kulturowych (Studium uwarunkowań... 2017). Są one także zbieżne z ideą miasta zwarteego.

Innowacyjna gospodarka jest celem, który ma być osiągnięty poprzez realizację polityki przestrzennej stwarzającej podstawy do dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego, ze szczególnym uwzględnieniem innowacyjnych rodzajów działalności (w tym zaawansowanych technologicznie i branż kreatywnych) z jednoczesnym stwarzaniem korzystnych warunków do reindustrializacji. Wśród działań przewiduje się m.in. uatrakcyjnienie osiedli poza centrum do tworzenia ośrodków usługowych, w tym powierzchni biurowych (szerzej: Korenik i in. 2016).

Wspomniana już „Wrocławska polityka mobilności” (2013) ma swoje odniesienie w celu 5. – zrównoważonej mobilności. Zakłada się dążenie do wzrostu znaczenia podróży innymi środkami transportu niż samochód, dążenie do tego, aby udział podróży transportem publicznym (priorytet ma transport szynowy), podróży rowerowych i pieszych wyniósł ponad 65% podróży ogółem. Na przełomie lat 2010/2011 udział podróży w inny sposób niż samochodem (wliczając ruch pieszy) wynosił około 58% (Studium uwarunkowań... 2017). Przy czym należy pamiętać, że znaczną część użytkowników miasta stanowią ludzie niebędący jego mieszkańcami. Dlatego wszelkie działania związane z rozwojem transportu publicznego, aby były skuteczne, muszą obejmować kompleksowe rozwiązania dla całego obszaru funkcjonalnego Wrocławia, a w szczególności połączeń Wrocławia z gminami z nim sąsiadującymi.

W nowej strategii rozwoju miasta, w projekcie „Strategii Wrocław 2030” (2017) jednym z elementów misji jest: „Miasto, które jednoczy”. Z rozwinięcia tego zapisu wynika, że przestrzeń i struktura funkcjonal-

no-przestrzenna Wrocławia powinny charakteryzować się spójnością, ogólną dostępnością i kompleksowym zagospodarowaniem. Inne elementy misji to „miasto mądre, piękne i zasobne”, „miasto, które inspiruje” (Strategia Wrocław... 2017). Jednym z celów jest budowa zwarteego i jednocześnie efektywnie zagospodarowanego miasta. Takie miasto, wykorzystując gospodarkę opartą na wiedzy i innowacjach, powinno zyskać stabilne podstawy rozwoju oraz charakteryzować się szeroko rozumianym bezpieczeństwem. Te cechy przede wszystkim powinny w perspektywie 2030 r. przyciągać do Wrocławia mieszkańców i innych użytkowników (Założenia Strategii... 2016).

Strategia rozwoju Wrocławia jest zintegrowana ze „Studium uwarunkowań...” (2017): wśród działań podejmowanych w strategii wymienia się m.in. likwidację wykluczenia komunikacyjnego peryferyjnych osiedli, planowanie rozwoju osiedli w sposób spójny, wzmacnianie powiązań z innymi jednostkami przestrzennymi. Podkreśla się zwartość poszczególnych osiedli i postuluje tworzenie w ich ramach lokalnych centrów usług i integracji społeczności. Zgodnie z założeniami Strategii, Wrocław ma być miastem pięknym, w pierwszej kolejności przyjaznym pieszym i rowerzystom. Mają go tworzyć zwarte układy urbanistyczne, zatopione w zieleni. Zwraca się także uwagę na wykorzystanie potencjału rzek – z punktu widzenia tematu prezentowanego opracowania należy zwrócić uwagę przede wszystkim na aspekt ekologiczny i rekreacyjno-sportowy wykorzystania rzek we Wrocławiu (Strategia Wrocław... 2017).

ZNACZENIE WDRAŻANIA KONCEPCJI MIASTA ZWARTEGO DLA JAKOŚCI ŻYCIA I UŻYTKOWANIA MIASTA – NA PRZYKŁADZIE WROCŁAWIA

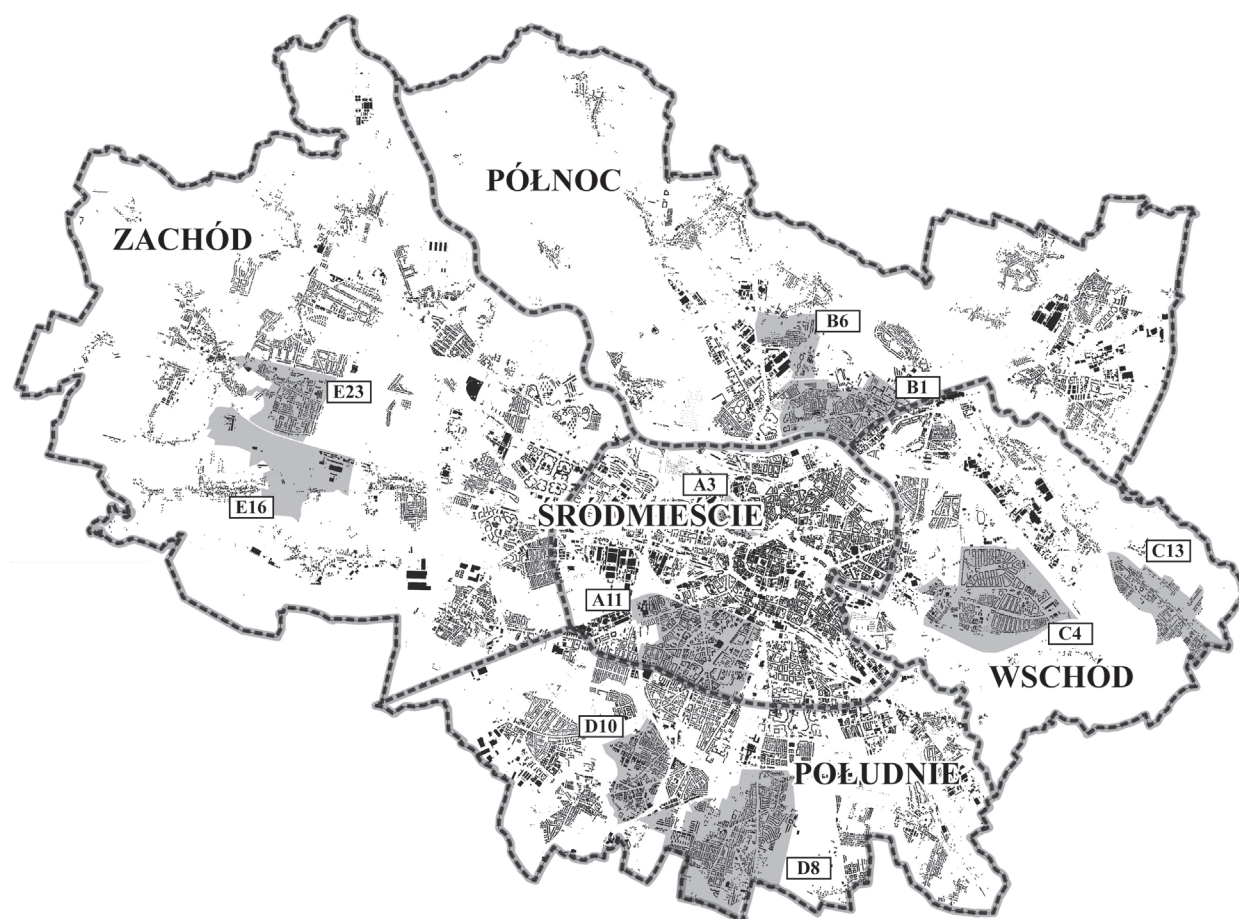
We Wrocławiu napotykamy znaczące różnice w stopniu spójności i zwartości struktury miejskiej, w zależności od zespołów urbanistycznych i osiedli. Największą zwartością i spójnością charakteryzują się tereny centrum (przede wszystkim w obrębie dzielnicy urbanistycznej Śródmieście) oraz tereny położone na południe od centrum (dzielnica Południe).

Jednak nawet na tych obszarach pozostają problemy wymagające rozwiązania, w tym dotyczące zwartości zabudowy i niewystarczającego rozwoju infrastruktury technicznej. Część problemów wynika ze zróżnicowanej struktury własnościowej m.in.: rozdrobnienia działek ewidencyjnych, występowania gruntów stanowiących współwłasność np. osób fizycznych i osób prawnych; gminy i osób fizycznych itp., a także występowania gruntów o nieregulowanym stanie prawnym.

Jak już zaznaczono, w projekcie *Studium* wyodrębniono 101 jednostek urbanistycznych, w ramach

pięciu dzielnic urbanistycznych. Dla każdej z nich sporządzono oddzielną kartę urbanistyczną, dodatkowo wydzielono kartę dla zieleni dominującej. Na potrzeby badania wybrano po dwie jednostki z każdej dzielnicy urbanistycznej. Ich lokalizację w przestrzeni miasta oraz układ urbanistyczny każdej z nich przedstawiono na rysunkach 2 i 3.

Przykładowe działania, dotyczące zwiększania spójności i zwartości struktury miejskiej, proponowane dla badanych jednostek urbanistycznych, przedstawiono w tabeli 2.

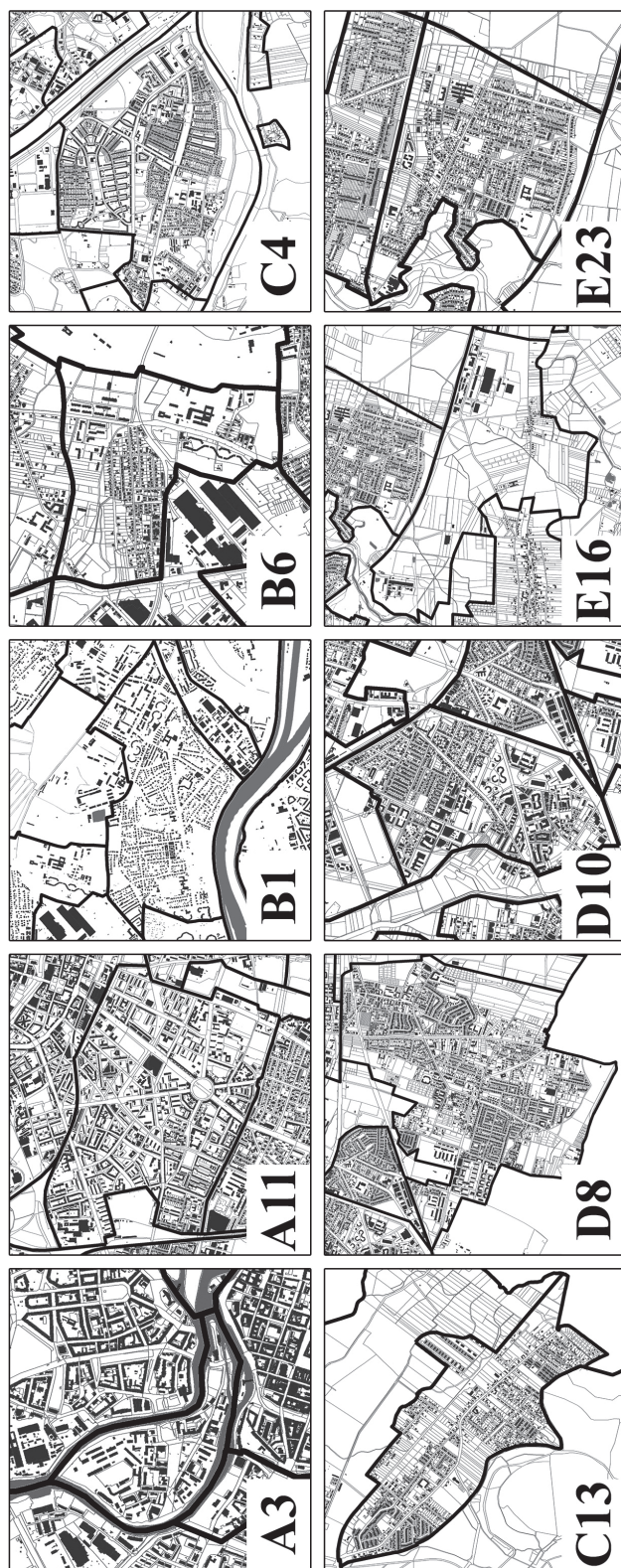

A3 – Kępa Mieszczańska, A11 – Śródmieście Południowe, B1 – Karłowice, B6 – Kamińskiego, C4 – Biskupin – Bartoszowice – Dąbie – Sępólno, C13 – Strachocin – Wojnów, D8 – Partynice – Ołtaszyn – Wojszyce, D10 – Krzyki Zachód (ulice: Krzycka, Skarbowców, Przyjaźni), E16 – Żerniki Przemysłowe, E23 – Złotniki

Rys. 2. Rozmieszczenie badanych jednostek urbanistycznych na tle dzielnic urbanistycznych Wrocławia

Fig. 2. Arrangement of surveyed urban units against the background of Wrocław's urban districts

Źródło: opracowanie własne Agata Pluta na podstawie danych z „Systemu Informacji...” (2017), „Studium uwarunkowań...” (2017)
Source: elaborated by Agata Pluta based on “System Informacji...” (2017), „Studium uwarunkowań...” (2017)

Rys. 3. Układ urbanistyczny wybranych do badania jednostek urbanistycznych Wrocławia: A3 – Kępa Mieszczańska, A11 – Śródmieście Południowe, B1 – Karłowice, B6 – Kamińskiego, C4 – Biskupin – Bartoszowice – Dąbie – Sępólno, C13 – Strachocin – Wojnów, D8 – Partynice – Ołtaszyn – Wojszyce, D10 – Krzyki Zachód (ulice: Krzycka, Skarbowców, Przyjaźni), E16 – Żerniki Przemysłowe, E23 – Złotniki

Fig. 3. Urban layout selected urban units in Wrocław: A3 – Kępa Mieszczańska, A11 – Śródmieście Południowe, B1 – Karłowice, B6 – Kamińskiego, C4 – Biskupin – Bartoszowice – Dąbie – Sępólno, C13 – Strachocin – Wojnów, D8 – Partynice – Ołtaszyn – Wojszyce, D10 – Krzyki Zachód (ulice: Krzycka, Skarbowców, Przyjaźni), E16 – Żerniki Przemysłowe, E23 – Złotniki

Źródło: opracowanie własne Agata Pluta na podstawie danych ze „Studium uwarunkowań...” (2017), „Geoportal.gov.pl” (2017)

Source: elaborated by Agata Pluta based on: “Studium uwarunkowań...” (2017), “Geoportal.gov.pl” (2017)

Tabela 2. Przykłady planowanych działań w wybranych jednostkach urbanistycznych Wrocławia
Table 2. Examples of planned actions in selected urban areas of Wrocław

Planowane działania Planned actions	A3	A11	B1	B6	C4	C13	D8	D10	E16	E23
Wzmacnianie spójności zabudowy Strengthening the coherence of development	X		X				X		X	X
Wspieranie wielofunkcyjności Promoting multifunctionality					X				X	
Rozwój nowych funkcji Development of new functions			X	X			X	X		
Rozwój transportu zbiorowego w oparciu o transport szynowy Development of collective transport based on tram transport	X	X	X	X	X	X	X	X		
Wprowadzanie nowych układów kompozycyjnych, zintegrowanych z istniejącymi Introducing new composite layouts, integrated with existing ones	X		X		X			X		X
Rozwój i zwiększanie atrakcyjności przestrzeni publicznych Development and increasing the attractiveness of public spaces	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Rozwój lokalnego centrum, tworzenie lokalnych miejsc integracji Development of the local center, creation of local integration sites	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Rozwój i aktywizacja terenów zieleni Development and activation of green areas	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Transformacja i rewitalizacja struktury Transformation and revitalization of structure		X								
Rozwój powiązań pieszych i rowerowych Development of pedestrian and bicycle links	X	X	X	X		X	X	X		X
Rozwój układu drogowego Development of the road system					X				X	
Wzmocnienie znaczenia transportu kolejowego Strengthening the importance of rail transport									X	X

Śródmieście – city centre: A3 – Kępa Mieszczańska, A11 – Śródmieście Południowe

Północ – North: B1 – Karłowice, B6 – Kamieńskiego

Wschód – East: C4 – Biskupin – Bartoszowice – Dąbie – Sępolno, C13 – Strachocin – Wojnow

Południe – South: D8 – Partynice – Ołtaszyn – Wojszyce, D10 – Krzyki Zachód (ulice – streets: Krzycka, Skarbowców, Przyjaźni)

Zachód – West: E16 – Żerniki Przemysłowe, E23 – Złotniki

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Kart jednostek urbanistycznych” (2017)

Source: own study based on „Kart jednostek urbanistycznych” (2017)

Planowane działania dotyczą przede wszystkim: rozwoju i zwiększania atrakcyjności przestrzeni publicznych, rozwoju i aktywizacji terenów zielonych, rozwoju powiązań pieszych i rowerowych, a także kreowania lokalnych centrów usługowych oraz miejsc integracji lokalnej.

Innym ważnym kierunkiem jest rozwój transportu zbiorowego, ze szczególnym uwzględnieniem transportu szynowego (tramwajowego). Stosunkowo rzadko pojawiają się działania dotyczące rozwoju układu drogowego czy wzmocnienia znaczenia transportu

kolejowego. W sposób bezpośredni z planowanych działań rzadko wynikają także te zmierzające do wspierania wielofunkcyjności obszaru lub transformacji struktury miejskiej. Zazwyczaj mają one być jednym z możliwych efektów zaplanowanych działań.

W tabeli 3 przedstawiono zróżnicowanie wybranych jednostek urbanistycznych pod względem powierzchni, liczby ludności, gęstości zaludnienia oraz udziału zwartej struktury miejskiej. Jednostki różniły się w tych kategoriach. Ich powierzchnia oscylowała od 0,36 km⁻² do ponad 5 km⁻². Liczba

Tabela 3. Wybrane cechy badanych jednostek urbanistycznych Wrocławia w 2016 r.

Table 3. Selected features of the analyzed urban units in Wrocław (2016)

Jednostka urbanistyczna Urban unit	Powierzchnia (w tym powierzchnia terenów zamkniętych) [km ²] Area (including closed areas) [km ²]	Ludność [os.] Population [persons]	Gęstość zaludnienia, bez terenów zamkniętych [os.·km ⁻²] Population density, excluding closed areas [persons per km ⁻²]	Udział zwartej struktury miejskiej [%] Share of compact urban structure [%]
Kępa Mieszczańska (A3)	0,36 (w tym 0,002 terenów zamkniętych) (including 0.002 closed areas)	663	1 852	100
Śródmieście Południowe (A11)	3,81 (0,06)	52 789	14 077	100
Karłowice (B1)	2,26 (0,05)	11 035	4 993	95
Kamińskiego (B6)	1,27 (0,02)	4 389	3 511	78
Biskupin – Bartoszowice – Dąbie – Sępolno (C4)	3,85	20 572	5 343	97
Strachocin – Wojnow (C13)	2,15 (0,04)	4 770	2 261	81
Partynice – Ołtaszyn – Wojszyce (D8)	5,35 (0,02)	14 863	2 789	78
Krzyki Zachód (D10)	1,87	12 435	6 650	98
Żerniki Przemysłowe (E16)	3,06 (0,06)	197	66	21
Złotniki (E23)	2,09 (0,02)	5 156	2 491	78

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Kart jednostek urbanistycznych” (2017)

Source: own study based on „Karty jednostek urbanistycznych” (2017)

ludności i gęstość zaludnienia także były różne. Najmniej ludności (około 200 osób) i jednocześnie najniższa gęstość zaludnienia przypadła na Żerniki Przemysłowe (udział zwartej zabudowy stanowił w tej jednostce zaledwie nieco powyżej 20%), najwięcej ludności (prawie 53 tys. osób) zamieszkiwało Śródmieście Południowe, gęstość zaludnienia wynosiła ponad 14 tys. osób na km⁻², a udział zwartej struktury miejskiej oszacowano na 100%. Średnimi wartościami charakteryzowały się takie jednostki jak: Biskupin – Bartoszowice – Dąbie – Sępolno (historycznie ukształtowana zabudowa kameralna, przewaga funkcji mieszkaniowej, liczne tereny wykształconej zieleni wysokiej) czy Krzyki Zachód (zabudowa kameralna oraz nowe osiedla mieszkaniowe z niedorozwojem infrastruktury, przestrzeni publicznych i funkcji usługowej oraz postępującym zagospodarowaniem terenów zielonych).

Zwartość i spójność wpływa na jakość życia, a mieszkańcy w procesie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, m.in. poprzez narzędzia partycypacji

społecznej, chcą oddziaływać i oddziałują na te cechy miasta. Zwartość prowadzi ponadto do oszczędności: terenów, energii, czasu, konsumpcji, a także oszczędności funduszy przeznaczanych na ochronę zdrowia, ochronę środowiska i konserwację środków trwałych (Budowa miast... 2016). Wysoka gęstość zaludnienia i intensywność zabudowy sprawiają, że zyskuje na znaczeniu transport publiczny (szerzej np. Faron 2014).

Zakłada się, że wdrażanie idei miasta zwartego będzie miało w ostatecznej ocenie pozytywny wpływ na jakość życia mieszkańców i użytkowników Wrocławia. Wśród podstawowych zalet należy wymienić:

- większą dostępność terenów,
- rozwój dotychczasowych i nowych funkcji poza centrum,
- większą aktywizację i samodzielność (wielofunkcyjność) osiedli,
- poprawę stanu środowiska, w tym jakości powietrza,
- aktywizację przestrzeni publicznych i terenów zieleni.

PODSUMOWANIE

Zwarta struktura miejska wpływa pozytywnie na spójność terytorialną i ład przestrzenny, a co za tym idzie, także na jakość życia mieszkańców i innych użytkowników miasta. Zwiększa wielofunkcyjność przestrzeni, pozwala na oszczędność środków finansowych, energii, czasu, a także na obniżenie kosztów społecznych i środowiskowych funkcjonowania obszaru zurbanizowanego. Tymczasem koncepcja miasta zwartego jest wdrażana zbyt wolno i w zbyt wąskim wymiarze. Problem ten dotyczy także Wrocławia. Jego rozwiązanie wymaga systematycznych i konsekwentnych działań podejmowanych w perspektywie najbliższych 30 lat.

Działania, które planowane są we Wrocławiu, w związku ze wdrażaniem idei miasta harmonijnego i zwartego przyczynią się do poprawy jakości życia w mieście. Chodzi przede wszystkim o:

1. Utrzymanie istniejącej zwartości zabudowy m.in. poprzez dopełnianie zespołów mieszkaniowych, wspieranie inwestycji na terenie 22 obszarów uznanych za szczególnie rozwojowe, utrzymanie dotychczasowych granic dzielnic jako konstelacji osiedli porozielanych obszarami zieleni.

2. Reaktywizację centrum miasta m.in. poprzez wspieranie różnorodności funkcyjnej centrum, wsparcie dla działalności kulturalnej, ale także innego rodzaju działalności, w tym biurowej, oraz rozwoju funkcji mieszkaniowej. Ważne jest podtrzymywanie niepowtarzalnego klimatu i urokliwości tej części miasta. Kolejnym kierunkiem jest łączenie centrum z obszarami przyległymi poprzez rozbudowę nowoczesnych przestrzeni publicznych (jest to wyjątek od zasady rozdzielania terenami zielonymi) oraz zapewnienie dostępności komunikacją zbiorową, rowerami i pieszo, a także łatwości poruszania się w ten sposób wewnątrz centrum.

3. Ożywienie i zapewnienie większej samowystarczalności osiedlom położonym poza centrum, w tym w zakresie tworzenia miejsc pracy m.in. poprzez tworzenie lokalnych centrów usług – zapewnienie samowystarczalności w zakresie szerokiej oferty usługowej, wzrost wewnętrznej, kompleksowej integracji osiedli i ich części oraz rozwijanie połączeń

komunikacyjnych wewnątrz, jak również między osiedlami (z naciskiem na komunikację publiczną oraz trasy dla pieszych i rowerzystów).

4. Utrzymanie odrębności poszczególnych dzielnic i jednostek urbanistycznych (tworzenie konstelacji jednostek w ramach dzielnic), z jednoczesnym wzmacnianiem powiązań funkcjonalnych między nimi poprzez rozwijanie tożsamości poszczególnych jednostek urbanistycznych oraz rozwijanie połączeń szynowych, drogowych, rowerowych i pieszych; w miarę możliwości oddzielanie tras rowerowych i pieszych od drogowych pozwalających na komunikację między osiedlami z pominięciem centrum.

5. Wzmacnianie roli przestrzeni publicznych, w niektórych przypadkach dopiero tworzenie przestrzeni publicznych, dbanie o ich jakość i funkcjonalność, a także akceptację społeczną. Łączenie przestrzeni publicznych z zagospodarowaniem terenów zielonych na cele rekreacyjno-sportowe.

6. Przestrzeganie zasady dopełnienia urbanistycznego poprzez kompleksowe diagnozowanie potrzeb, a następnie: uzupełnianie zabudowy, rozwój infrastruktury technicznej, uzupełnianie elementów małej architektury oraz zieleni oraz wspominany już wielokrotnie rozwój przestrzeni publicznych i poprawę dostępności komunikacyjnej.

W konsekwencji powinna wzrosnąć wielofunkcyjność obszarów (poprzez wzmocnienie istniejących oraz rozwój nowych funkcji). Jednak jest to cecha, która w znacznym stopniu zależy od indywidualnych decyzji podmiotów gospodarczych. Osiągnąć to można nie tylko poprzez ustalanie przeznaczenia poszczególnych terenów, ale także wzmocnienie ich atrakcyjności inwestycyjnej i (w niektórych przypadkach) mieszkaniowej. Ma temu służyć polityka przestrzenna skupiona na wzmacnianiu zwartości i spójności struktury miejskiej. W projekcie „Studium uwarunkowań...” (2017) i projekcie „Strategii Wrocław...” (2017) zaznacza się wagę kreowania przestrzeni publicznych. Bez atrakcyjnych dla mieszkańców i użytkowników Wrocławia przestrzeni publicznych, tj. postrzeganych, akceptowanych i tętniących życiem, nie będzie możliwe skuteczne oddziaływanie na spójność i zwartość poszczególnych dzielnic i jednostek urbanistycznych.

PIŚMIENNICTWO

- Alfabetyczny wykaz nazw ulic, placów i innych ciągów komunikacyjnych Wrocławia (Alphabetical list of names of streets, squares and other communication routes of Wrocław). (2016). Urząd Statystyczny we Wrocławiu (Statistical Office in Wrocław), Wrocław.
- Billert, A. (2012). Kultura a rozwój społeczny i przestrzenny miast. Doświadczenia niemieckie, w: *Kultura, polityka, rozwój: o kulturze jako „dźwigni” rozwoju społecznego polskich metropolii i regionów* (Culture versus social and spatial development of cities. German experience, in: *Culture, politics, development: about culture as the “lever” of the social development of Polish metropolises and regions*). Red. (Eds.) S., Szultka, P., Zbieranek. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, ss. 20–28.
- Bradecki, T. (2012). Przyszłość miasta zwartego. Przykłady projektów i realizacji. Koncepcja zagospodarowania terenu Praga Południe w Warszawie (Future of the compact city. Case study of urban design for Southern Praga in Warsaw). *Czasopismo Techniczne. Architektura* 1(1), 109–116.
- Budowa miast zwartych i przeciwdziałanie rozlewaniu się zabudowy (Creating compact cities and prevention of urban sprawl). (2016) Ministerstwo Infrastruktury i Budownictwa, Instytut Rozwoju Miast w Krakowie, (prezentacja), <http://mib.gov.pl/files/0/1797727/AIBudowamiastzwartychiprzeciwdziaanierozlewaniuszabudowy.pdf>, dostęp (access): 20.06.2017.
- Compact city extended. Outline for future policy. Research and design. (2011). (Eds.) L., Boelens, H., Ovink, H.L., Palsdottir, E., Wierenga, 010 Publishers, Rotterdam.
- Compact city policies. A comparative assessment. (2012). OECD Green Growth Studies. OECD Publishing.
- Dantzig, G.B., Saaty, T.L. (1973). Compact city. A plan for a livable urban environment. W.H. Freeman, San Francisco, CA.
- Faron, A. (2014). Wybrane czynniki struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta, których kształtowanie może wpływać na zachowania transportowe mieszkańców (Impact of land use indicators on transport behaviors of citizens). *Logistyka* 3, 1666–1675.
- Gzell, S., Wośko-Czeranowska, A., Majewska, A., Świeżewska, K. (2011). Miasto zwarte. Problem terenów granicznych (Compact city. The issue of border areas). *Urbanistyka, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe*.
- Gzell, S. (2010). Reurbanizacja: uwarunkowania (Reurbanization: determinants). *Urbanistyka, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe*.
- Heffner K., (2016). Proces suburbanizacji a polityka miejska w Polsce, w: *Miasto – region – gospodarka w badaniach geograficznych. W stulecie urodzin Profesora Ludwika Straszewicza* (Suburbanization and urban policy in Poland, in: *City – region – economy in geographic research. On the centenary of the birth of Professor Ludwik Straszewicz*). Red. (Ed.) T., Marzał. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss. 75–110.
- Karta lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich (Leipzig charter on sustainable European cities). (2007), http://www.sarp.org.pl/pliki/karta_lipska_pl.pdf, dostęp (access): 20.06.2017.
- Karty jednostek urbanistycznych (Cards of urban units). Biuro Rozwoju Wrocławia, <http://geoportal.wroclaw.pl/studium/>, dostęp (access): 14.04.2017.
- Korenik, S., Pięta-Kanurska, M., Zakrzewska-Półtorak, A., (2016). Analiza ekonomiczna na potrzeby nowej edycji Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia (Economic analysis for the needs of the new edition of the Study of conditions and directions of urban development in Wrocław). Wrocław.
- Krajowa Polityka Miejska 2023 (National urban policy 2023). (2015) Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa.
- Ogrodnik, K. (2015). Idea miasta zwartego – definicja, główne założenia, aktualne praktyki (Compact city – definition, main assumptions, current practices). *Architecturae et Artibus* 4, 35–42.
- Plan zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego Wrocławia. Załącznik do Uchwały nr XXXIV/713/16 Rady Miejskiej Wrocławia z 22 grudnia 2016 r. w sprawie Planu zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego dla Wrocławia na lata 2016–2022 (Plan of sustainable development of collective public transport in Wrocław. Annex to the Resolution No. XXXIV/713/16 of the City Council of Wrocław of 22 December 2016 on the Public sustainable transport plan for Wrocław in years 2016–2022).
- Polit, A. (2010). Idea miasta zwartego a rzeczywistość (The idea of a compact city and the reality). *Czasopismo Techniczne. Architektura* 14, 85–91.
- Saaty, T.L. (2013). Compact city. The next urban evolution in response to climate change. RWS Publications, Pittsburgh, PA.

- Stangel, M. (2013). Kształtowanie współczesnych obszarów miejskich w kontekście zrównoważonego rozwoju (Shaping contemporary urban areas in the context of sustainable development). Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Strategia Wrocław 2030 – projekt (Strategy for Wrocław 2030 – first draft), <https://www.wroclaw.pl/rozmawia/strategia-wroclaw-2030>, dostęp (access): 28.06.2017.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia. Tekst jednolity przyjęty Uchwałą nr L/1467/10 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 20 maja 2010 r. (Study of conditions and directions of urban development in Wrocław. Uniform text adopted by Resolution No. L/1467/10 of the Wrocław City Council of 20 May 2010).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia – projekt. (2017) (Study of conditions and directions of urban development in Wrocław – project), Wrocław.
- The compact city. A sustainable urban form? (2003). Red. (Eds.) E., Burton, M., Jenks, K., Williams, Routledge.
- Ustawa z 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Spatial planning and land development Act of 27 March 2003). Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717 z późn. zm.
- Weber, M. (1958). The city. Free Press, New York.
- Węclawowicz-Bilska, E. (2012). Miasto przyszłości – tendencje, koncepcje, realizacje (The city of the future – trends, concepts, implementations). *Czasopismo Techniczne. Architektura* 1(2), 323–342.
- Wprowadzenie do projektowania urbanistycznego (Introduction to city planning). (2014) Red. (Eds.) P., Lorens, J., Martyniuk-Pęczek. Politechnika Gdańska, Akapit-DTP, Gdańsk.
- Wrocławska Polityka Mobilności. Załącznik do Uchwały nr XLVIII/1169/13 Rady Miejskiej Wrocławia z 19 września 2013 r. (Wrocław Mobility Policy. Annex to Resolution No. XLVIII / 1169/13 of Wrocław City Council of 19 September 2013).
- Założenia Strategii rozwoju Wrocławia 2030. (2016) (Assumptions of the Wrocław Development Strategy 2030). Wersja przygotowana przez zespół pod kierunkiem prof. Stanisława Korenika.
- CORINE Land Cover – CLC. Klasyfikacja CLC (CORINE Land Cover – CLC. CLC Classification), http://clc.gios.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=29&Itemid=311, dostęp (access): 25.06.2017.
- Bank Danych Lokalnych (Local Data Bank), <https://bdl.stat.gov.pl>, dostęp (access): 27.11.2017.
- System Informacji Przestrzennej Wrocławia (Wrocław Spatial Information System), <http://geoportal.wroclaw.pl/>, dostęp (access): 24.11.2017.
- Geoportal.gov.pl, <http://www.geoportal.gov.pl/>, dostęp: 24.11.2017.

COHERENT AND COMPACT URBAN STRUCTURE AND ITS IMPORTANCE FOR THE QUALITY OF LIFE OF CITY USERS ON THE EXAMPLE OF WROCLAW

ABSTRACT

The aim of the article is to discuss and evaluate the significance of the coherent and compact urban structure for the development of the city and the indication of their use of activities that may have a positive impact on the quality of residents' and other city users' life, on the example of Wrocław. Methods used in the article are descriptive, simple statistical methods and case studies. There is a lack of cohesion and coherence in functional spatial structure in Wrocław. Meanwhile, compact urban structure can help improve the quality of life of residents and other city users. In the new strategic documents: the project of the Study of conditions and directions of Wrocław spatial planning and the Strategy for Wrocław 2030, attach great importance to the coherent and compact urban structure. Particularly important actions are: adherence to the principle of urban fulfillment, strengthening the role or creating bustling public spaces, taking care of the multifunctionality of the city center, revitalizing and ensuring more self-sufficiency of outlying settlements, and maintaining the distinctness of individual districts and urban units, while strengthening the functional links between them.

Key words: compact city, spatial policy, functional spatial structure, study of conditions and directions of urban development, development strategy, citizens

ROLA SPÓŁDZIELCZOŚCI W ROZWOJU REGIONALNYM

Krystyna Zimnoch✉

Wydział Inżynierii Zarządzania, Politechnika Białostocka
ul. Ojca Tarasiuka 2, 16-001 Kleosin, **Polska**

ABSTRAKT

Ruch spółdzielczy zrodził się w okresie narastających nierówności społeczno-ekonomicznych kapitalizmu przemysłowego. Od tego czasu spółdzielcy, łącząc swoje zasoby i demokratycznie zarządzając nimi, akumulują oszczędności, kapitał ludzki i społeczny. Działają w skali lokalnej miasta, gminy czy regionu. Wykorzystują zasoby wewnętrzne wskazywane współcześnie przez teorie rozwoju regionalnego jako jego podstawa. Celem artykułu jest podkreślenie roli, którą pełni spółdzielczość w rozwoju regionalnym na przykładzie akumulacji kapitału. Do zobrazowania akumulacji kapitału wykorzystano wskaźnik nakładów inwestycyjnych na jednego pracującego. Do jego obliczenia użyto danych o nakładach inwestycyjnych i liczbie pracujących w spółdzielniach z Roczników Statystycznych GUS z lat 2007–2015. Znaczenie przedsiębiorstw spółdzielczych w rozwoju lokalnym wykazano także poprzez analizę danych z raportów międzynarodowych organizacji spółdzielczych. Badanie dostarcza następujących wniosków: z jednej strony odnotowujemy spadającą liczbę spółdzielni, zmniejszanie się zatrudnienia w tym sektorze i spadek nakładów inwestycyjnych, z drugiej zaś strony mamy regiony, w których spółdzielnie należą do największych przedsiębiorstw i są stabilnymi pracodawcami.

Słowa kluczowe: spółdzielnie, rozwój regionalny, zasoby wewnętrzne, akumulacja kapitału

WSTĘP

Podstawowym problemem współczesnego świata jest rosnący poziom nierówności społeczno-ekonomicznych. Prowadzona od lat polityka regionalna okazuje się nieskuteczna, w wielu krajach pogłębia się przestrzenne zróżnicowanie produkcji, konsumpcji, poziomu życia i aktywności społecznej obywateli. Dziś w końcu drugiej dekady XXI w. obserwuje się poziom nierówności taki jak w wieku XIX. Wtedy właśnie, szukając sposobu poprawy warunków życia ludzie łączyli swoje zasoby i działania, zakładając spółdzielnie. Tworząc spółdzielnie i prowadząc przedsiębiorstwa, spółdzielcy realizują potrzeby swoich członków i potrzeby lokalnej społeczności, z czasem

także na coraz większą skalę. Spółdzielcy dążą do zapewnienia swoim członkom godnych warunków pracy i życia w bezpiecznym środowisku społecznym i przyrodniczym. Spółdzielnie, jako rzeczywisci uczestnicy życia społeczno-gospodarczego, w swoim działaniu gospodarczym i społecznym odnajdują się w ramach różnych istniejących systemów społeczno-gospodarczych (Czternasty 2013).

Lokalność i stabilność działań spółdzielczych przyczynia się do tworzenia zasobów regionu. Od początku ruchu spółdzielcy, prowadząc swoje przedsiębiorstwa pożytkowują i gromadzą zasoby, które w teoriach rozwoju regionalnego dostrzeżono dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w., nazywając je czynnikami endogenicznymi. Fenomen

✉ k.zimnoch@pb.edu.pl

spółdzielczości można wyjaśnić, posługując się teoriami rozwoju endogenicznego, szczególnie w oparciu o koncepcję potrzeb podstawowych i niezależnego rozwoju regionalnego. Spółdzielnie zawsze powstają, żeby realizować cele swoich członków, to znaczy zaspokajać ich potrzeby w tym miejscu, w którym żyją. Spółdzielcy mają bardzo konkretne cele – godną pracę i życie w bezpiecznym środowisku. Dążą więc do zaspokojenia podstawowych potrzeb, wykorzystując własne zasoby, łącząc i gromadząc kapitał finansowy, rzeczowy, ludzki i społeczny.

Spółdzielnie są bardzo tanim sposobem tworzenia miejsc pracy. Przy czym odgórne ich tworzenie przez autorów zewnętrznych, nawet ze wsparciem finansowym i wyposażeniem w majątek, nie będzie skuteczne. W lokalnej społeczności, z właściwą jej siecią relacji i powiązań tworzenie spółdzielni powiedzie się, jeśli to będzie ruch oddolny (Stryjan 2014). W koncepcjach i strategiach rozwoju regionalnego powinno się uwzględnić spółdzielczość jako metodę tworzenia zasobów wewnętrznych regionu. Ruch spółdzielczy uznać trzeba za jeden z czynników rozwoju regionalnego. W globalizującym się współcześnie świecie spółdzielczość zapobiec może wykluczeniu oraz wymywaniu zasobów i efektom tego zjawiska.

Artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny. Jego celem jest próba ustalenia czy spółdzielnie pełnią istotną rolę w rozwoju lokalnym, szczególnie poprzez akumulację zasobów. Wykorzystano przegląd literatury, dane statystyki publicznej w Polsce, raporty i opracowania krajowych i międzynarodowych organizacji spółdzielczych. Dla pokazania akumulacji zasobów przez spółdzielnie w regionie przeanalizowano potencjał polskich spółdzielni wyrażający się nakładami inwestycyjnymi i liczbą zatrudnionych. Wykorzystano dane z Roczników Statystycznych GUS za lata 2017–2015. Do wyznaczenia zakresu podmiotowego badania posłużono się danymi Krajowej Rady Spółdzielczej o liczbie spółdzielni czynnie działających w piętnastu branżach spółdzielczych. Dane z raportów Międzynarodowego Związku Spółdzielczego i Europejskiego Instytutu Badań Spółdzielczości i Przedsiębiorstw Społecznych posłużyły z kolei do zobrazowania znaczenia przedsiębiorstw spółdzielczych w rozwoju lokalnym na świecie.

ZASOBY WEWNĘTRZNE CZYNNIKIEM ROZWOJU

Do lat dziewięćdziesiątych XX w. w teoriach rozwoju regionalnego wskazywano przede wszystkim na czynniki egzogeniczne. Przedmiotem dyskusji były koncepcje konwergencji i polaryzacji rozwoju. W prowadzonych od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. badaniach zbieżności dochodów regionalnych w Europie wskazuje się raczej na ich polaryzację, czyli dywergencję. Znacznie wcześniej, bo w 1957 r. Myrdal (1957) przedstawił kompleksową koncepcję rozwoju regionalnego, wskazując złożoność czynników determinujących go i przyczyny różnicowania. Teorię tę oparł na praktycznych przesłankach i obserwacjach, przyjmując podstawowe założenie, że poziom rozwoju regionu jest wypadkową długiego procesu zmian, które kształtują się pod wpływem czynników ekonomicznych, społecznych i kulturowych podlegających kumulowaniu i wzajemnie na siebie oddziałujących.

Wśród innych koncepcji wyjaśniających zróżnicowanie rozwoju regionalnego w przestrzeni wymienić można koncepcję biegunów wzrostu z procesami pobudzania i hamowania F. Perrouxa, geograficznych centrów wzrostu z procesami filtracji i infiltracji O. Hirschmana, rdzeni i peryferii J. Friedmana i W. Alonso (Churski 2008). Na ich podstawie N. Kaldor zmodyfikował model Myrdala w postaci nowego modelu kumulatywnej przyczynowości. Tendencję do dywergencji w poziomie rozwoju wskazuje także nowa geografia ekonomiczna, przyjmując za punkt wyjścia tezę, że dochody wyrównują się między regionami wolniej niż wynika to z neoklasycznego modelu wzrostu gospodarczego (Kuciński 2009).

W licznych opracowaniach OECD i KE (Eurostat Regional Yearbook 2016, OECD Regional Statistics 2016) udokumentowano wzrost zróżnicowań regionalnych w rozwoju społecznym i gospodarczym wraz z postępującą globalizacją. Negatywne zjawiska towarzyszące globalizacji to nie tylko wskazywane przez Myrdala „wymywanie” zasobów, ale i „odrywanie się” centrów – metropolii od ich otoczenia. Wyraźnie potwierdza to corocznie publikowany przez Eurostat ranking najbiedniejszych regionów UE (GDP at Regional Level 2017).

Autorzy teorii rozwoju regionalnego, uwzględniając wskazane wyniki, dostrzegli konieczność wykorzystania czynników wewnętrznych, lokalnych. Szczególnie w koncepcjach tzw. nurtu oddolnego zaczęto przywiązywać wagę do zasobów wewnętrznych, w tym niematerialnych, jako ważnego czynnika rozwoju znajdującego się w gestii upodmiotawiającej się społeczności regionalnej. Według ujęcia endogenego wzrost gospodarczy powstaje z wykorzystaniem zasobów wewnętrznych. Jednym z nich jest postęp techniczny (Korenik i Zakrzewska-Półtorak 2011).

W teorii wzrostu endogenego, zakładając, że długofalowa stopa wzrostu zależy od zmiennych endogennych, szczególnie podkreślono inwestowanie w kapitał ludzki i kapitał techniczny (Domański 2003). Do zasobów endogennych należą więc inwestycje w produkcję i infrastrukturę, inwestycje w edukację, naukę, B+R, polityka gospodarcza na poziomie rządu i samorządów regionalnych i lokalnych. Podstawowe kierunki rozwoju endogenego to: endogeniczna akumulacja wiedzy, endogeniczna akumulacja kapitału ludzkiego, endogeniczna akumulacja oszczędności (Dokurno 2008).

Trzeba nadmienić, że do endogenicznego potencjału rozwoju społeczno-gospodarczego nawiązywano jeszcze w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. w alternatywnych teoriach rozwoju, jak teoria potrzeb podstawowych i teoria niezależnego rozwoju regionalnego. W koncepcji potrzeb podstawowych, w przeciwieństwie do tradycyjnych teorii rozwoju, dąży się do bezpośredniej identyfikacji podstawowych potrzeb społeczności konkretnego obszaru (według hierarchii potrzeb Masłowa) i określenia grup docelowych, których potrzeby wymagają zaspokojenia, oraz konieczności orientacji proprodukcyjnej w strategiach rozwoju i partycypacji społecznej w trakcie jej realizacji. W teorii tej nie widzi się procesów rozszerzania się wzrostu od centrum ku peryferiom. Orientacja na grupy celowe oznacza, że podstawowe potrzeby są identyfikowane i zaspokajane dzięki zagospodarowaniu istniejących zasobów endogenicznych. Jednak możliwości produkcyjne obszarów peryferyjnych są blokowane przez negatywny wpływ procesów polaryzacji. Centra rozwoju wytwarzają swoiste „ssanie”,

które wyciąga czynniki produkcji ze stref niższego poziomu rozwoju. Strategia rozwoju zorientowana na potrzeby podstawowe ma za zadanie przerwać tę negatywną reakcję łańcuchową i wesprzeć rozwój zasobów endogenicznych.

Celem wszystkich koncepcji propagujących niezależność i samostanowienie zdefiniowanego obszaru (regionu) jest realizacja takiego rozwoju, który aktywizowałby powiązania wewnątrzregionalne, uwzględniał aspekt ekologiczny oraz wykorzystywał potencjał endogeniczny, ekonomiczny i socjokulturowy. Koncepcja niezależnego rozwoju wymaga zatem od społeczności lokalnej samodzielnego określenia celów oraz drogi postępowania i niezbędnych środków, które służyłyby ich realizacji (Stanny 2013). Społeczność, która zakłada przedsiębiorstwo spółdzielcze, spełnia te wymagania.

Szczególne znaczenie zasobów wewnętrznych wynika ze wzrastających przychodów względem skali, powiązania pewnych zmiennych (zasobów) z konkretnym terytorium oraz wpływu na rozwój małych podmiotów zlokalizowanych w regionie. Rozwój regionu, czyli nagromadzenie dużych zasobów wiedzy oraz kapitału ludzkiego i społecznego, które umożliwiają osiąganie rosnących przychodów, jest możliwy gdy: wykorzystuje się nagromadzony i świadomie tworzony kapitał ludzki i społeczny oraz relacje i współpracę między podmiotami działającymi w regionie. Niewątpliwie wszystkie te warunki spełniają przedsiębiorstwa spółdzielcze. Spółdzielczość uznać więc można wprost za wewnętrzny czynnik rozwoju regionalnego. Mimo nowoczesnej technologii niektóre zmienne pozostają związane z konkretnym terytorium, związek ten jest silny i znaczenie jego wzrasta. Dotyczy to zdolności ludzkich, sieci powiązań i kontaktów – te zdolności wyznaczane są przez właściwe dla danego miejsca warunki kulturowe i społeczne, wynalazczości produkcyjnej – skutecznej w unikatowych warunkach środowiskowych (relacje nierynkowe i poczucie wspólnoty), zabezpieczenia przed wzrastającą niepewnością. Zgodnie z założeniami teorii rozwoju endogenicznego, małe podmioty zlokalizowane w regionie wpływają na jego rozwój i kształtują w znacznym stopniu jakość i liczbę charakteryzujących go czynników lokalizacji

(Korenik i Zakrzewska-Półtorak 2011). Spółdzielnie w przeważającej części są małymi podmiotami działającymi na rynku lokalnym, choć wiele z nich uczestniczy także w transakcjach na rynku krajowym i międzynarodowym, wykorzystując czynniki lokalne z konkretnego miejsca działalności.

Odnosząc doświadczenia ruchu spółdzielczego do koncepcji rozwoju regionalnego, można wskazać, że endogeniczne teorie rozwoju są odpowiednie do wyjaśnienia powstania i działalności społeczno-gospodarczej spółdzielni. Przydatne są szczególnie koncepcje potrzeb podstawowych i niezależnego rozwoju regionalnego. Spółdzielcy rozumieli bowiem, że powodzenie ich działań zależy od nich samych i ich własnych środków. Dobitnie ujęła to Maria Dąbrowska (2014), pisarka będąca propagatorką spółdzielczości – „Znamiona niebezpiecznego »kolektywizmu« czy »komunizmu« są upatrywane w gospodarce spółdzielczej, a nade wszystko w gromadzeniu przez nią funduszy społecznych ... jasne jest, że bez owych funduszy społecznych cały ruch spółdzielczy siedziałby w kieszeni prywatnych banków i dostawców, byłby tylko ich ekspozyturą. W tych funduszach społecznych tkwi cała materialna siła i prężność ruchu.”

SPÓŁDZIELNIE AKUMULUJĄ ZASOBY WEWNĘTRZNE

Spółdzielnie były i są zakładane w celu realizacji podstawowych potrzeb członków. W spółdzielni łączą ludzi wspólne działania, które determinują wartości spółdzielców. Z przekonaniem o możliwości ich zachowania i działania zgodnie z nimi wybierana jest właśnie ta forma działalności. Gwarantują to zasady spółdzielcze. Wypracowali je „Pionierzy z Rochdale”, tworząc w 1844 r. pierwszą działającą z sukcesem Spółdzielnię Sprawiedliwych Pionierów. Zasady te przyjął ruch spółdzielczy na całym świecie. Były one modyfikowane przez Międzynarodowy Związek Spółdzielczy w XX w. trzykrotnie (rok 1937, 1966, 1995) w odpowiedzi na zachodzące w świecie zmiany strukturalne i społeczne. Obecnie obowiązuje siedem zasad:

- dobrowolnego i otwartego członkostwa;
- demokratycznej kontroli członkowskiej;

- ekonomicznego uczestnictwa członków;
- autonomii i niezależności;
- kształcenia, szkolenia i informacji;
- współpracy międzyspółdzielczej;
- troski o lokalną społeczność (International Co-operative... 2017).

Gwarancja spółdzielczego demokratyzmu, autonomii i niezależności przekonuje do ekonomicznego uczestnictwa, a więc do włączenia swoich prywatnych zasobów. Nie jest to jednak inwestowanie kapitału z myślą o maksymalizacji zysku, które cechuje przedsiębiorstwa kapitalistyczne. Spółdzielcy chcą zaspokoić swoje potrzeby i maksymalizują użyteczność. Kryterium oceny efektów ich działania jest więc poczucie zaspokojenia potrzeb, satysfakcja z ich realizacji, stabilność zatrudnienia, przydatność i skuteczność działań.

Od początku ruchu spółdzielcy stawiali sobie cele realne: proste działania do zaspokojenia potrzeb. Pionierzy z Rochdale chcieli kupować podstawowe artykuły żywnościowe o dobrej jakości za godziwą cenę, nie chcieli być oszukiwani na wadze. Założyli swój sklep i sami wybierali dostawców. W odpowiedzi na lichwiarski procent ludzie tworzyli kasy pożyczkowe. Po I i II wojnie światowej inwalidzi, chcąc żyć godziwie, tworzyli swoje spółdzielnie. Zawsze więc potrzeby członków i ich wartości wyznaczały cele działania spółdzielni i sposób ich realizacji.

Polskie spółdzielnie poszczególnych branż powstawały jeszcze w okresie zaborów. Dlatego historycznie ich misja widziana była przez członków założycieli jako zachowanie polskiej narodowej własności zasobów: ziemi, kapitału, pracy i nauki. „Zakładanie spółdzielni to budowanie twierdz polskości” (Thugutt 1945). Ten patriotyzm gospodarczy deklarowały i deklarują do dziś spółdzielnie mleczarskie, spółdzielnie mieszkaniowe, banki spółdzielcze, powszechne spółdzielnie spożywców „Społem” oraz spółdzielnie pozostałych branż.

Historia spółdzielczości w Polsce sięga początku lat sześćdziesiątych XIX w. Po odzyskaniu niepodległości do intensywnego rozwoju spółdzielczości przyczyniła się prospółdzielcza polityka Drugiej Rzeczypospolitej i zaangażowanie samych członków spółdzielni, ale też działaczy z kręgu nauki, kultury i Kościoła.

Spółdzielnie „przeżyły” komunizm dewastujący idee spółdzielczości i materialny dorobek kilku pokoleń spółdzielczych. W opiniach wielu spółdzielców także okres transformacji wywarł negatywny wpływ na rozwój spółdzielczości. Pomimo tego w XXI w. spółdzielnie są obecne w Polsce w każdej gminie i mieście. Funkcjonują we wszystkich branżach. Tworzone przez przedstawicieli prekariatu prezentują się jako komponent gospodarki kreatywnej.

Badanie spółdzielni utrudnia brak jednolitości danych. Nie ma jednego całościowego zbioru danych o spółdzielniach. Statystyka spółdzielczości europejskiej jest przygotowywana przez *Cooperatives Europe* na podstawie ankiet organizacji spółdzielczych z poszczególnych krajów. Słabością raportu jest brak analiz ekonomicznych w odniesieniu do posiadanego majątku, nakładów inwestycyjnych, innowacyjności, osiąganych obrotów, udziału w rynkach. Na poziomie krajów członkowskich Unii, w tym w Polsce, zagadnienia te także nie są opracowywane przez krajowe urzędy statystyczne. W interesie samych spółdzielców i rządów krajowych leży poprawa sytuacji w zakresie gromadzenia, opracowania i publikowania danych statystycznych dotyczących spółdzielczości (Brodziński 2014). W Polsce spółdzielnie składają sprawozdania statystyczne GUS (F-01), sprawozdania finansowe do KRS, dokonują też lustracji, korzystając z usług branżowych związków rewizyjnych. Związki i organizacje spółdzielcze sporządzają własne raporty i rankingi.

Charakterystykę badanych spółdzielni obejmującą branżę, rok założenia najstarszej spółdzielni w branży oraz liczbę spółdzielni działających w danej branży w 2016 r. przedstawiono w tabeli 1. Według danych Krajowej Rady Spółdzielczej w 2016 r. aktywnie działało prawie ponad 9,5 tysiąca spółdzielni w piętnastu wyróżnionych branżach. Najliczniej występują spółdzielnie mieszkaniowe – 3722, gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” – 1115, spółdzielnie socjalne – 1054, rolnicze spółdzielnie produkcyjne – 682, spółdzielnie pracy i usług oraz spółdzielnie budowlane – 576, banki spółdzielcze – 563, kółka rolnicze – 489, PSS „Społem” – 330.

Podana w tabeli 1 liczba spółdzielni czynna w działalności w 2016 r. różni się od statystyk GUS-u,

według których w tym roku istniały (składały sprawozdanie) 17 633 spółdzielnie. Liczba spółdzielni w latach 2007–2011 zmniejszyła się z 18 128 do 17 155. Od roku 2012 zaznacza się jednakże wzrost liczby funkcjonujących przedsiębiorstw spółdzielczych (Zmiany strukturalne... 2016). Krajowa Rada Spółdzielcza podaje też inne niż GUS dane dotyczące rozmiarów zatrudnienia, np. w roku 2015 zatrudnienie w spółdzielniach wynosiło 210 691 osób, a w 2014 r. – 220 168, w tym pracowało w spółdzielniach 24 763 niepełnosprawnych (11,2%), czyli pięć razy więcej niż wynosi odsetek niepełnosprawnych pracujących w gospodarce narodowej (2,3%); i sektorze prywatnym (2,4%) (Informacja o podstawowych danych...). GUS podaje nieco wyższe statystyki odpowiednio dla wymienionych lat – 221 600 i 232 000 osób.

W tabeli 2 przedstawiono nakłady inwestycyjne w cenach bieżących i z uwzględnieniem inflacji – wskaźnika cen dla nakładów inwestycyjnych jako podstawowej kategorii makroekonomicznej. Nakłady te w gospodarce ogółem wykazywały w latach 2007–2015 tendencję wzrostową, z wyjątkiem lat 2012 i 2013. Z kolei nakłady inwestycyjne spółdzielni w tym okresie przeważnie spadały, wzrost występował jedynie w roku 2008 i 2013.

W tabeli 3 przedstawiono liczbę osób pracujących w gospodarce polskiej w latach 2007–2015 oraz liczbę pracujących w spółdzielniach w tym okresie według danych z roczników statystycznych GUS.

Liczba pracujących w gospodarce narodowej w całym analizowanym okresie zmniejszyła się nieznacznie (o ok. 1%) w porównaniu rok do roku tylko w latach 2009 oraz 2012. W spółdzielniach liczba pracujących z roku na rok maleje. Jest to spadek od 3 do 4% rocznie i wskazuje na zmniejszanie się zasobu ludzkiego tego sektora gospodarki. Sytuacja wygląda podobnie jak w zakresie zasobu rzeczowego, który stanowią nakłady inwestycyjne.

W tabeli 4 przedstawiono nakłady inwestycyjne na jednego pracującego w gospodarce narodowej i zestawiono ten wskaźnik z nakładami inwestycyjnymi ponoszonymi na jednego pracującego przez spółdzielnię. W świetle teorii rozwoju endogenicznego ponoszone inwestycje stanowią zasób wewnętrzny. Przyjęty

Tabela 1. Charakterystyka badanych spółdzielni
Table 1. Characteristics of the cooperatives in study

Branża spółdzielcza Cooperative industry	Liczba spółdzielni czynna w działalności 2016 r. Number of co-operatives active in 2016	Rok założenia najstarszej spółdzielni w branży Year of the oldest cooperative in the industry
Gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” Municipal cooperatives „Samopomoc Chłopska”	1115	1951
Spółdzielnie Mleczarskie Dairy cooperatives	137	1896
Spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie Beekeeping and gardening cooperatives	52	1884
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne Agricultural Production Cooperatives	682	1948
Kółka rolnicze Agricultural associations	489	1862
Banki spółdzielcze Cooperative banks	563	1861
PSS „Społem” Universal Food Cooperative „Społem”	310	1868
Spółdzielnie mieszkaniowe Housing cooperatives	3722	1890
Spółdzielnie pracy i usług, spółdzielnie budowlane Labor and services cooperatives and building cooperatives	576	1872
Spółdzielnie inwalidów i niewidomych Cooperatives of the blind and disabled	167	1944
Spółdzielnie rękodzieła ludowego i artystycznego „Cepelia” Folk and Art Crafts Cooperatives „Cepelia”	6	1926
Spółdzielnie rzemieślnicze Handicrafts cooperatives	133	1933
Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe Cooperative savings and credit unions	55	1861
Spółdzielnie socjalne Social cooperatives	1054	2006
Spółdzielcze grupy producentów rolnych Cooperative agricultural producers groups	468	2000
Razem	9532	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Oficjalnej strony...” (2018?)

Source: own study based to „Oficjalna strona...” (2018?)

więc wskaźnik może obrazować potencjał spółdzielni dla lokalnej i regionalnej akumulacji kapitału, po prawdziwym założeniu, że spółdzielnie gromadzą zasoby w skali lokalnej.

W zestawieniu nakłady inwestycyjne według form prawnych, które wykorzystano do obliczenia omawianego wskaźnika, GUS podaje ogółem

w gospodarce narodowej. W tym zawarte są nakłady organów władzy, administracji i kontroli państwowej, samorządu terytorialnego, wymiaru sprawiedliwości, przedsiębiorstw państwowych, uczelni, państwowych jednostek organizacyjnych. W 2015 r. nakłady wymienionych form prawnych stanowiły ponad 20% ogółu nakładów w gospodarce narodowej. Dotyczą one

Tabela 2. Nakłady inwestycyjne (PLN) z uwzględnieniem inflacji w gospodarce polskiej ogółem i w spółdzielniach
Table 2. Investment Outlays (PLN) taking into account inflation in the Polish economy in total and in co-operatives

Rok Year	Wskaźnik cen rok pop. = 100 Price ratio previous year = 100	Nakłady inwestycyjne ogółem Total investment expenditure	Nakłady inwestycyjne ogółem z uwzględnieniem inflacji Total investment expenditure including inflation	Nakłady inwestycyjne spółdzielni Investment outlays in cooperatives	Nakłady inwestycyjne spółdzielni z uwzględnieniem inflacji Investment outlays in cooperatives including inflation
2007	103,0	191 713 541,00	186 129 651,46	3 757 776,00	3 648 326,21
2008	102,0	217 259 714,00	212 999 719,61	3 979 794,00	3 901 758,82
2009	101,6	218 580 914,00	215 138 694,88	3 365 868,00	3 312 862,20
2010	98,9	217 287 283,00	219 704 027,30	3 093 211,00	3 127 614,76
2011	101,1	243 346 193,00	240 698 509,40	3 086 923,00	3 053 336,30
2012	100,8	237 627 288,00	235 741 357,14	2 624 262,00	2 603 434,52
2013	98,8	231 155 493,00	233 963 049,60	2 597 649,00	2 629 199,39
2014	98,9	250 776 395,00	253 565 616,78	2 476 598,00	2 504 143,58
2015	101,0	271 839 279,00	269 147 800,99	2 288 452,00	2 265 794,06

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych GUS 2007–2015 oraz „Rocznika Statystycznego...” (2016), „Cen w gospodarce...” (2017)

Source: own study based on statistical yearbooks of The Republic of Poland 2007–2015 and “Rocznik Statystyczny...” (2016), „Ceny w gospodarce...” (2017)

Tabela 3. Pracujący w gospodarce narodowej i pracujący w spółdzielniach w Polsce w latach 2007–2015

Table 3. Working in the national economy and working in co-operatives in Poland in 2007–2015

Wyszczególnienie Specification	Pracujący [tys. osób] ogółem Working total [in thousands]	Rok pop. =100 Previous year = 100	Pracujący [tys. osób] w spółdzielniach Working in cooperatives [in thousands]	Rok pop. = 100 Previous year = 100
2007	13 771,1	–	304,1	–
2008	14 037,2	101,93	294,2	96,74
2009	13 782,3	98,18	286,1	97,25
2010	14 106,9	102,36	278,2	97,24
2011	14 232,6	100,89	265,9	95,58
2012	14 172,0	99,57	251,1	94,43
2013	14 244,3	100,51	240,1	95,62
2014	14 563,4	102,24	232,0	96,63
2015	14 829,8	101,83	221,6	95,52

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych GUS 2007–2015, „Rocznik Statystyczny...” (2016)

Source: own study based on statistical yearbooks of The Republic of Poland 2007–2015, “Rocznik Statystyczny...” (2016)

również infrastruktury technicznej, takiego rodzaju nakładu nie ponoszą spółdzielnie, jako najczęściej małe i średnie przedsiębiorstwa lokalne. Najwyższy poziom nakładów inwestycyjnych na jednego pracującego spółdzielnie poniosły w 2008 r. (13 527,51 zł). Od roku 2012 wskaźnik ten wykazuje tendencję

spadkową i kształtuje się na poziomie ponad 10 tys. zł. W skali całej gospodarki narodowej wskaźnik nakładów inwestycyjnych na jednego pracującego ma tendencję rosnącą i najwyższy poziom osiągnął w roku 2015 – 18 330,61 zł. W latach 2007–2015 nakłady inwestycyjne na jednego pracującego w spółdzielniach

Tabela 4. Nakłady inwestycyjne [zł, ceny bieżące] na jednego pracującego w gospodarce polskiej ogółem i w spółdzielniach
Table 4. Investment Outlays [PLN, current prices] per one employed in the Polish economy in total and in co-operatives

Wyszczególnienie Specification	Nakłady inwestycyjne ogółem na 1 pracującego Total investment expenditure per 1 employee	Nakłady inwestycyjne w spółdzielniach na 1 pracującego Investment outlays in cooperatives for 1 working person	Nakłady w spółdzielniach do nakładów ogółem [%] % of outlays in cooperatives to total outlays
2007	13 921,44	12 357,04	89
2008	15 477,43	13 527,51	87
2009	15 859,54	11 764,66	74
2010	15 402,91	11 118,66	72
2011	17 097,80	11 609,34	68
2012	16 767,38	10 451,06	62
2013	16 227,93	10 819,03	67
2014	17 219,63	10 674,99	62
2015	18 330,61	10 326,95	56

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych GUS 2007–2015, „Rocznik Statystyczny...” (2016)

Source: own elaboration based on Roczniki Statystyczne GUS 2007–2015, statistical yearbooks of The Republic of Poland 2007–2015, “Rocznik Statystyczny...” (2016)

stanowiły średnio 70% tych nakładów w skali całej gospodarki narodowej. Wyraźnie jednak zaznacza się tu tendencja spadkowa i w roku 2015 wynosiły one już tylko 56%.

PRZEDSIĘBIORSTWA SPÓŁDZIELCZE UAKTYWNIJĄ ZASOBY LOKALNE

Zasoby wewnętrzne stają się aktywnym czynnikiem rozwoju, gdy przedsiębiorstwa wykorzystują je w procesie gospodarowania. Spółdzielnie jako małe i średnie przedsiębiorstwa zagospodarowują przede wszystkim zasoby lokalne. Znaczenie przedsiębiorstw spółdzielczych w rozwoju lokalnym eksponują rankingi sporządzane przez organizacje spółdzielcze na świecie. Międzynarodowy Związek Spółdzielczy wspólnie z Europejskim Instytutem Badań Spółdzielczości i Przedsiębiorstw Społecznych przygotowuje raport „Global 300” prezentujący największe spółdzielnie na świecie. Ostatni raport, zawarty w specjalnym wydaniu „World Co-operative Monitor”, zawiera dane finansowe (z 2011 r.) dotyczące spółdzielni z 56 krajów. W raporcie tym uwzględniono wszelkie branże spółdzielcze: spożywczą, handlową, bankową i finansową. Pokazano, że spółdzielcza forma gospodarowania na świecie się rozwija. Jest popularna

w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Francji, Wielkiej Brytanii, Australii czy Japonii. W poprzednim rankingu „Global 300” (2012) z danymi z roku 2010 w tabeli „Kraje – podział według udziału spółdzielni o obrocie powyżej 100 milionów dolarów” znajdowała się również Polska. W raporcie 2013 i kolejnych już nie (Global 300. 2012). Dane te potwierdzają niepokoje i obawy spółdzielców w Polsce. Od wielu lat apelują oni o zmiany prawne. Polska spółdzielczość nie rozwija się m.in. poprzez nieodpowiednie środowisko prawne i polityczne.

Znaczenie przedsiębiorstw spółdzielczych w rozwoju lokalnym w Polsce obrazują również krajowe rankingi przedsiębiorstw. W rankingu Rzeczypospolitej „Lista 500” figurują także przedsiębiorstwa spółdzielcze (Lista 500... 2017). Na przykład w województwie podlaskim od wielu lat w pierwszej dziesiątce znajdują się właśnie spółdzielnie. W rankingu opublikowanym w 2017 r. są spółdzielnie mleczarskie: „Mlekovita” Wysokie Mazowieckie i „Mlekpól” Grajewo, Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska Piątnica, ale też Spółdzielnia Obrotu Towarowego Przemysłu Mleczarskiego w Białymstoku czy PSS „Społem” Białystok (Lista 500... 2017). Poza kryterium przychodowym, na którym bazuje ranking, spółdzielnie te są największymi i stabilnymi pracodawcami,

prowadzą działalność samorządową, społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków i lokalnego otoczenia społeczno-środowiskowego. Warto też podkreślić, że podmioty spółdzielcze nie stosują optymalizacji podatkowej i nie transferują swoich zysków do rajów podatkowych. W Polsce płacą składki ubezpieczenia społecznego, podatki do budżetów lokalnych i budżetu centralnego.

PODSUMOWANIE

Do stabilnego rozwoju niezbędne są wewnętrzne zasoby regionu i gospodarki. Oparcie strategii rozwoju regionu na zasobach endogenicznych możliwe jest dzięki ich gromadzeniu i wykorzystaniu przez przedsiębiorstwa spółdzielcze. Ponad 170-letnia historia spółdzielczości pokazuje, że taka akumulacja zasobów następuje. Spółdzielnie funkcjonują prawie we wszystkich branżach. Wykorzystanie spółdzielczości jako czynnika rozwoju lokalnego powinno być uwzględniane w strategiach rozwojowych poszczególnych szczebli. Analizując rolę spółdzielni w rozwoju lokalnym w Polsce, odnotowuje się z jednej strony spadającą liczbę spółdzielni, zmniejszanie się zatrudnienia w tym sektorze i spadek nakładów inwestycyjnych. Z drugiej zaś strony istnieją regiony, w których spółdzielnie należą do największych przedsiębiorstw, są stabilnymi pracodawcami, a przez to solidnymi płatnikami zobowiązań budżetowych.

Poszanowanie własności prywatnej przy regulacji rynkowej, pozwala spółdzielniom na akumulację zasobów kapitału ludzkiego, finansowego i rzeczowego. Stabilność tych zasobów daje możliwości pogłębienia więzi międzyludzkich i umacniania kapitału społecznego, podstawy społeczeństwa obywatelskiego. Warto wobec tego podejmować szczegółowsze badania wkładu spółdzielców i spółdzielni w tworzenie zasobów lokalnych.

PIŚMIENNICTWO

Brodziński, M.G. (2014). Oblicza polskiej spółdzielczości wiejskiej geneza – rozwój – przyszłość (Faces of the Polish rural cooperative genesis-development-future). Wydawnictwo FREL, Warszawa, ss. 390–393.

Ceny w gospodarce narodowej w 2016 roku. Główny Urząd Statystyczny (Prices in the national economy in 2016. Central Statistical Office). (2017), <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/ceny/ceny-w-gospodarce-narodowej-w-2016roku,3,14.html>, dostęp (access): 30.09.2017.

Churski, P. (2008). Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską (Factors of regional development and regional policy in Poland in the period of integration with the European Union). Wydawnictwo UAM, Poznań, ss. 50–51.

Czternasty, W. (2013). Determinanty rozwoju spółdzielczości w różnych warunkach ekonomiczno-społecznych (Determinants of cooperative development in various economic and social conditions). Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Eurostat Regional Yearbook 2016. (2016). Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Dąbrowska, M. (2014). Ręce w uścisku, w: Kooperatyzm, spółdzielczość, demokracja. Wybór pism (Hands in a hug, in: Kooperatyzm, cooperative movement, democracy. Selection of letters). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, ss. 104–105.

Dokurno, Z. (2008). Teoria endogenicznego wzrostu gospodarczego – próba systematyzacji i krytycznej analizy (Theory of endogenous economic growth – an attempt to systematise and critically analyze). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, ss. 109–120.

Domański, R. (2003). Nowe ujęcie koncepcji endogenicznego wzrostu regionów szansą dla regionów peryferyjnych, w: Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej (A new approach to the concept of endogenous growth of regions as an opportunity for peripheral regions in: Peripheral regions in the perspective of the structural policy of the European Union). Red. A., Bortłomiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, ss. 53–59.

5th Edition of the Primary Study of the Worlds Largest Co-operatives, <http://monitor.coop/5>, dostęp (access): 22.08.2017.

GDP at Regional Level, ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/.../GDP_at_regional_level, access: 30.09.2017.

Global 300. (2012). International Cooperative Alliance, <http://ica.coop/sites/default/files/attachments/Global300%20Report%202011.pdp>, dostęp (access): 10.06.2017.

- Informacja o podstawowych danych ekonomiczno-finansowych dotyczących sektora spółdzielczego w roku 2015 i ich zmian w latach 2011–2015. Współpraca z GUS. Oficjalna strona Krajowej Rady Spółdzielczej. Ogólnopolski portal spółdzielczy (Information on basic economic and financial data regarding the cooperative sector in 2015 and their changes in 2011–2015. Cooperation with the Statistics Poland [GUS]. The official website of the National Co-operative Council. A nationwide co-operative portal), <http://www.krs.org.pl/index.php/projekty/wspolpraca-z-gus?showall=1>, dostęp (access): 10.06.2017.
- International Co-operative Alliance, <http://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles>, access: 31.05.2017.
- Korenik, S., Zakrzewska-Półtorak, A. (2011). *Teorie rozwoju regionalnego – ujęcie dynamiczne* (Theories of regional development – dynamic approach). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, ss. 10, 77, 88.
- Kuciński, W. (2009). *Geografia ekonomiczna* (Economic geography). Oficyna Wolters Kluwer, Kraków, ss. 30–31.
- Lista 500. EDYCJA 19 (List of 500. 19th edition). „Rzeczpospolita” z 26.04.2017.
- Myrdal, G. (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. Duckworth, Londyn.
- Oficjalna strona Krajowej Rady Spółdzielczej. Ogólnopolski portal spółdzielczy (The official website of the National Co-operative Council. A nationwide co-operative portal), <https://www.krs.org.pl>, dostęp (access): 31.05.2017.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2016 (Statistical yearbook of The Republic of Poland 2016). Główny Urząd Statystyczny (Central Statistical Office). Rok LXXVI, Warszawa, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/2/16/1/rocznik_statystyczny_rzeczypospolitej_polskiej_2016.pdf, dostęp (access): 31.05.2017.
- Regional Economy (Edition 2016) – OECD Regional Statistics – OECD, http://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/data/oecd-regional-statistics/regional-economy-edition-2016_8f5b86d1-en, dostęp (access): 30.09.2017.
- Stanny, M. (2013). *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce* (Spatial diversification of rural development in Poland). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, ss. 47.
- Stryjan, Y. (2014). *Cooperators, entrepreneurs and local development, ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa* 1, 63–74.
- Thugutt, S. (1945). *Wykłady o spółdzielczości* (Lectures on cooperatives. 3rd ed.). Nakładem Towarzystwa Kooperatystów Polskich w Wielkiej Brytanii By the Society of Polish Cooperatists in Great Britain, Londyn, pp. 1–3, <http://kooperatyzm.pl/spoldzielnia-spozywcow-w-rochdale-i-zasady-roczdelskie-1938/>.
- Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej (Structural changes of groups of entities of the national economy), http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5504/1/19/1/zmiany_strukturalne_grup_podmiotow_gn_w_rejestrze_regon_2016.pdf, dostęp (access): 30.09.2017.

THE ROLE OF COOPERATIVES IN REGIONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

Co-operative movement was born in the period of increasing socio-economic inequalities of industrial capitalism. Nearly two centuries of experience show that co-operatives as a form of doing business prevents and protects their members from the process of deteriorating living and working conditions. By pooling their resources and implementing democratic management, co-operatives accumulate savings, they also accumulate human and social capital. Their activities take place on a local scale, in the city, in the municipality or region. As indicated by contemporary regional development theories, they use and accumulate internal resources. The purpose of the article is to indicate the role that cooperatives play in local development, by the accumulation of resources. In the light of the theory of endogenous development, investments are internal resource. Capital expenditures per worker are assumed to represent

capital accumulation. This indicator can represent capital accumulation, with the real assumption that cooperatives are gathering resources locally. The article uses data on investment outlays and the number of employed in co-operatives from the Statistical Yearbooks of the Central Statistical Office for the period 2007–2015. Reports from international cooperative organizations that emphasized the importance of cooperatives in local development in the world were also helpful. The survey provides the following conclusions: on the one hand, we are witnessing a falling number of co-operatives, a decline in employment in this sector and a decrease in investment outlays, on the other we have regions where cooperatives belong to the largest enterprises and are stable employers.

Key words: co-operatives, regional development, internal resources, capital accumulation

SPIS TREŚCI

Beata Fornal-Pieniak

- Zróźnicowanie szaty roślinnej Kępy Kikolskiej i sformułowanie wskazań na potrzeby kształtowania systemu ekologicznego regionu / Diversification of vegetation of Kępa Kikolska and formulated directions for shaping of ecological system of this region 215

Jolanta Kondratowicz-Pozorska

- Długofalowe działania władz gminy wpływające na rozwój społeczno-gospodarczy na przykładzie gminy Dobra / Long term actions of community authorities that affect the socio-economic development on example of Dobra Szczecińska Community 223

Robert Masztalski, Agnieszka Szumilas

- Place of the contemporary commerce in the spatial structure of small towns around Wrocław / Miejsce współczesnego handlu w strukturze przestrzennej małych miast podregionu wrocławskiego 233

Jacek M. Pijanowski, Izabela Piech, Barbara Posiak

- Wykorzystanie danych fotogrametrycznych do tworzenia założeń do projektu scalenia gruntów / Use photogrammetric data in agricultural-arrangement works 247

Agnieszka Szczepańska, Katarzyna Pietrzyk

- Perspektywa rozwoju sieci miast *Cittaslow* w regionie Warmii i Mazur na przykładzie Morąga / Prospects for the development of Cittaslow towns in the region of Warmia and Mazury – the example of Morąg 259

Adam Wronkowski

- Kształtowanie świadomości przestrzennej u dzieci w wieku przedszkolnym / Creating spatial awareness among preschool children 273

Alicja Zakrzewska-Półtorak, Agata Pluta

- Spójność i zwartość struktury miejskiej Wrocławia i jej znaczenie dla jakości życia użytkowników miasta / Coherent and compact urban structure and its importance for the quality of life of city users on the example of Wrocław 285

Krystyna Zimnoch

- Rola spółdzielczości w rozwoju regionalnym / The role of cooperatives in regional development 299